

საქართველოს

მოკლე ისტორია

დ. კარიჭაშვილის მიერ

პირველი ნაწილი.

თ ვ ი ლ ი ს ი

მსწრაფლ-მბეჭდავი „მობისა“. მოსკოვის ქ. პ. ნ.

1907

I

ქართველები უძველესს დროში.

ქართველების არე-მარე.—ქართველების მეზობლები და მათთან ურთი-ერთობა.—ქართველების ვინაობა.—ქართველთა შინაური წესწყობი-ლება.—სარწმუნოება და ზნე-ჩვეულება.—ცხოვრების სახსრები.

1. ქართველების არე-მარე.—უძველესს დრო-ში ქართველები მოსახლეობდნენ არა მხოლოდ იმ არე-მარეში, სადაც ახლა ბინადრობენ, არამედ უფრო დიდს სივრცეზე, რომლის საზღვრები აწევდნენ აღმოსავლეთით თეთრს ზღვამდე, სამხრეთით მესოპოტამიამდე და თავ-რის მთებამდე და დასავლეთით შავის ზღვის პირად ტრაპიზონის მიდამოებამდე. ამ საზღვრებში დაბინავე-ბულს ქართველს მოდგმას უხდებოდა მეზობელს ხალ-ხებთან როგორც მტრული შეტაკება და ბრძოლა, ისე მშვიდობიანი ურთიერთობა. სამხრეთის მეზობლებთან შეტაკებისა და ბრძოლის შედეგი იყო ის, რომ ქარ-თველთა არე-მარის უმეტესი ნაწილი დაპყრობილ იქნა უცხო ხალხთაგან და იქ მცხოვრები ქართველთა მოდგმა დროთა გამაველობაში გადაგვარდა და გაქრა. ამნაირად შევიწროებული და დამცირებული ქართველთა მოდგმა დარჩა მხოლოდ მტკვრისა, რიონისა და კოროხის ხეო-ბებში და მათ ახლო-მახლო. საქართველოს ისტორია მხოლოდ ამ საზღვრებში მოსახლე ქართველებს იხსენიებს და ჩვენც მხოლოდ მათზე გვექნება ლაპარაკი ამ წიგნში.

2. **ქართველების მიზობლები და მათთან ურთიერთობა.**—ძველის-ძველი მეზობლები ქართველის მოდგმის ხალხებისა იყვნენ **ბაბილონელები** და **ასურელები**, რომლებთანაც ქართველებს ჰქონდათ როგორც აღებ-მიცემა და მშვიდობიანი მისვლა-მოსვლა, ისე მტრობა და ბრძოლა. ამ მტრობამ და ბრძოლამ ისე დაასუსტა სამხრეთის ქართველები, რომ მათ არე-მარეში შეესია მეშვიდე საუკუნეში ქრისტეს წინ სხვა მხრის ხალხი, დაიპყრო ეს ქვეყანა და გადააგვარა მისი მცხოვრებლები. დიდი იყო კულტურული გავლენა ბიბილონ-ასურელებისა სამხრეთის ქართველებზე და მათ საშუალებით ჩრდილოეთის ქართველებზედაც.

ასურელების შემდეგ ქართველების ძლიერი მეზობლები შეიქნენ **სპარსელები**, რომელთაც მთელი წინა აზია დაიპყრეს და საქართველოც თავიანთ პოლიტიკურს და კულტურულს გავლენას დაუმორჩილეს. საბედნიეროდ, სპარსელების პოლიტიკური გავლენა ისეთი შემუსრავი არ იყო, როგორიც შეიქნა ასურელებისა. სპარსელების მფლობელები თხოულობდნენ ქართველთაგან მხოლოდ მათ ზეხელმწიფების აღსარებას და გადაქრილის გადასახადის ძლევას. ქართველები არ ურიგდებოდნენ სპარსელების ასეთს მფლობელობას და მუდამ იბრძოდნენ სრულის დამოუკიდებლობისთვის. რაიცა შეეხება სპარსელების კულტურულს გავლენას, იგი იყო მეტად დიდი და ღრმა, რადგან იგი მოქმედებდა განუწყვეტლად მეექვსე საუკუნითგან დაწყებული ქრისტეს წინ.

სპარსელებზე ადრე ქართველებს ჰქონდათ მეზობლობა და ურთიერთობა **ბერძნებთან**, რომლებმაც უძველესის დროთაგანვე დაიწყეს მოსახლეობა შავის

ზღვის პირად და აღებ-მიცემა მის პირად მკვიდრს ხალხებთან. ბერძნებთან ურთიერთობა იყო მხოლოდ მშვიდობიანი და ისიც მხოლოდ სააღებმიცემო, რითაც აიხსნება ის გარემოება, რომ ბერძნების გავლენა არ იყო ისეთი დიდი და ღრმა, როგორც სპარსელებისა.

ქართველების ჩრდილოეთის მეზობლები იყვნენ კავკასიის მთებში მოსახლე წვრილ-წვრილი ხალხი და მათ ზურგს უკან მობინადრე სკვითები ანუ ხაზარები, რომელნიც მუდამ მზად იყვნენ გადმოეღაახათ საქართველოს საზღვრები. ამ მეზობლებს დიდი გავლენა არა ჰქონდათ ქართველებზე ჯერ ერთი იმიტომ, რომ განვითარებით დაბლა იდგნენ და მეორე იმიტომ, რომ მთები ნებას არ აძლევდნენ საქართველოში თავისუფლად შემოსულიყვენ. ამის მიუხედავად მთიელები და სკვითები ხანდახან მოახერხებდნენ ხოლმე კავკასიის მთების კარგების გაღებას და შუაგულს საქართველოში შემოსვლას, რის შედეგაც ქართველთა შორის რჩებოდა მათი კვალი. ამიტომ არ შეიძლება სრულიად უარ-ყოფილ იქნას მთიელებისა და სკვითების გავლენა ქართველებზე.

ბოლოს უნდა მოვიხსენიოთ სამხრეთის ერთი მეზობელი ხალხი—სომხები, რომლებიც, ზოგიერთის მეცნიერის აზრით, წარმომდგარნი არიან ქრისტეს წინ მეშვიდე საუკუნეში საქართველოში შემოსეულის არიელთა მოდგმის ხალხის ქართველის მოდგმის ხალხთან შერევისაგან. მართალია სომხები სპარსელების გავლენის ქვეშ იყვნენ როგორც პოლიტიკურად, ისე კულტურულად, მაგრამ მაინც სარგებლობდნენ ცოტაოდნად დამოუკიდებლობით და თავიანთ ძალ-ღონის ფარგალში ხშირად ქართველებთან იქერდნენ მოყვრულს თუ მტრულს

ურთიერთობას. ამის გამო სომხებსაც უნდა ჰქონოდათ რაოდენიმე გავლენა ქართველებზე.

3. ქართველების ვინაობა.—მეცნიერებს ჯერ კიდევ ვერ გადაუწყვეტიათ, თუ ქართველი მოდგმა რომელს სხვა მოდგმას ენათესავება და საითგან მოსულა იქ, სადაც ისტორია მათ პირველად ხედავს. ამას შეიტყობს მეცნიერება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ღრმად იქნება გამოკვლეული ქართული ენა და მისი დამოკიდებულება სხვა ენებთან. დღეს-დღეობით კი ქართველთა მოდგმა ცალკე დგას, როგორც დამოუკიდებელი და უნათესავო. ეს კი უნდა ითქვას, რომ ქართველს მოდგმას დროთა განმავლობაში არ შეეძლო, დარჩენილიყო წმინდა და შეურეველი. საქართველოს არე-მარე ძველადვე ბევრჯელ ყოფილა სხვა-და-სხვა ხალხის მფლობელობაში და ამ მფლობელობის შედეგი ყოფილა ჩამოსახლება ქართველთა შორის უცხო მოდგმის ხალხთა. ამ გარემოებას ის გავლენა ჰქონდა ქართველთა ენასა, სარწმუნოებასა და ზნე-ჩვეულებაზე, რომ მათში ერეოდა უცხო ელემენტი და ასე თუ ისე ისინი იცვლებოდნენ და ჰკარგავდნენ პირვანდელს სიწმინდეს.

4. ქართველთა შინაური წეს-წყობილება.—როგორი იყო უძველესს დროში ქართველების შინაური ცხოვრება, დაწვრილებით ძნელი წარმოსადგენია ახლა, რადგან მის შესახებ ცნობებს არ მოუწევია ჩვენამდე. ჩვენს მატრიანეში დაცულის გადმოცემითგან შეგვიძლიან მხოლოდ ის დავასკვნათ, რომ ქართველების ცხოვრება აგებული იყო გვარობრივს და თემობრივს საფუძველზე. ერთის ოჯახის წევრნი შეადგენდნენ ცალკე ჯგუფს, რომელიც ემორჩილებოდა ოჯახის უფროსს ანუ მამასახლისს; მონათესავე ოჯახები შეადგენდნენ ერთს გვარს,

სადაც უფროსობდა ერთ-ერთის წარჩინებულის ოჯახის უფროსი ანუ მამასახლისი. ერთს ადგილზე მცხოვრები გვარები შეადგენდნენ თემს, სადაც უპირატესობა ჰქონდა ერთ-ერთის წარჩინებულის გვარის უფროსს მამასახლისს. თემების კრებული შეადგენდა ერთს ტომს, რომელშიც უფროსობდა ერთერთის თემის წარჩინებულის გვარის უფროსი ანუ მამასახლისი. მამასახლისის უფლება როგორც გვარში, ისე თემში და ტომში არ იყო განუსაზღვრელი და ერთმთავრული. გვარის, თემის და ტომის მამასახლისები მხოლოდ უპირატესობდნენ, ხოლო საქმის გადაწყვეტაში ისინი ეკითხებოდნენ სხვებსაც: გვარის უფროსი მამასახლისი ეკითხებოდა სხვა ოჯახების მამასახლისებს, თემის უფროსი მამასახლისი სხვა გვარების მამასახლისებს და ტომის უფროსი მამასახლისი სხვა თემების უფროსს მამასახლისებს და საერთო საქმეებს ისინი ერთმანერთის თანხმობით და დაკითხვით აკეთებდნენ. დროთა განმავლობაში სხვა-და-სხვა ქართველს ტომში ეს ცხოვრება ფეხს იცვლიდა, დამოკიდებულება გვართა, თემთა და ტომთა და მათ უფროსთ მამასახლისთა შორის ასე თუ ისე იცვლებოდა: ზოგან ტომის უფროსი მამასახლისი უფრო დიდს უფლებას იძენდა, პირადის ღირსებით თუ სხვა მიზეზით ითვისებდა მეფის ხარისხს, ერთი ტომი იმორჩილებდა მეორე ტომს, ერთი თემი მეორე თემს, მაგრამ გვარობრივი საფუძველი კი მაინც რჩებოდა ბევრად თუ ცოტად. ტომები ერთი-ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელნი ხშირად ერთდებოდნენ რომელიმე საერთო საქმისათვის, მაგალითად მტრების მოგერებისა ან მათზე გალაშქრებისათვის.

5. **სარწმუნოება და წმი-ჩვეულება.** — სარწმუ-

ნოებისა და ზნე-ჩვეულების შესახებაც ბევრი არა ვიცით-რა. მხოლოდ ეს კი ცხადია, რომ თავდაპირველად ქართველებში ყოფილა გავრცელებული წინაპართა თაყვანისცემა და გაღმერთება ყოველისავე სულიერის და უსულო საგნისა. მასუკან უნდა გავრცელებულიყვეს ასურელების გავლენით მნათობების - მზის, მთვარის და ზოგიერთის პლანეტის—თაყვანისცემა და ბოლოს სპარსელების გავლენით ცეცხლის თაყვანისცემა და ზარატუშტრას მოძღვრება.

6. ცხოვრების სახსრები.—ქართველების უმთავრესი ცხოვრების წყარო ძველის-ძველს დროშივე იყო მიწის შემუშავება და საქონლის მოშენება: მოჰყავდათ პური და აყენებდნენ ღვინოს. პურის გარდა მოჰყავდათ სელი, რომლისაგანაც ამზადებდნენ ქსოვილებს. ზოგიერთნი ტომნი, სადაც აღგილი ნებას აძლევდა, იღებდნენ მიწითგან მადნეულს და მისგან აკეთებდნენ სხვა-და-სხვა იარაღსა და ქურქელს. რაც მეტი მოსავალი ჰქონდათ, ან რასაც მეტს ნაწარმოებს ამზადებდნენ, ქართველები ჰყიდდნენ უცხო ქვეყნელებზე, რომელთაც სამაგიეროდ შემოჰქონდათ საქართველოში თავიანთი ნაწარმოები.

მიწა ანუ მამული გვარობრივ-თემობრივის წეს-წყობილების მიხედვით საგვარეულო და სათემო იყო. კერძო საკუთრებად მამულს არავინ ფლობდა.

II

საქართველო მეფობის შემოღებითგან ქრისტიანობის მიღებამდე.

ქართველთა შეერთების საკიროება. — მაკედონელთა მფლობელობა. — მაკედონელთა მფლობელობისგან გათავისუფლება და ზეფობის დაარსება. — ფარნაოზ მეფე. — ფარნაოზის შემდეგი მეფეები. — პოლიტიკური ცვლილებები ფარნაოზითგან მეფე ადერკამდე. — საქართველოს შინაური მდგომარეობა პირველს საუკუნეში ქრისტეს წინ. — მეფეები ადერკის შემდეგ მირიან მეფემდე. — ქართველთა სარწმუნოება ქრისტიანობის მიღებამდე.

1. ქართველთა შეერთების საკიროება. —

ქართველების დაყოფა ტომ-ტომებად და მათი ერთი-ერთმანერთისაგან დამოუკიდებლად ცხოვრება იყო მიზეზი მათ სისუსტისა. მტრები სარგებლობდნენ მათ დანაწილებით და ადვილად ამარცხებდნენ მათ. ეს ბოლოს იგრძნეს ქართველებმა და იფიქრეს შეერთებულიყვენ და დაეარსებინათ სახელმწიფო. მათიანე ქართველთა ერის გაერთიანებას და მეფობის დაარსებას უკავშირებს მაკედონელთა მიერ საქართველოს დაპყრობას სამასის წლის წინად ქრისტეს დაბადებამდე.

2. მაკედონელთა მფლობელობა. —

მაკედონელთა მფლობელობის დასაწყისი ქრისტეს დაბადებამდე მაკედონიის მეფემ ალექსანდრემ დაიპყრო აზიის დასავლეთი ნაწილი და ეგვიპტე. უეკველია, საქართველოც ალექსანდრეს უნდა დაეპყრობინებოდა. „ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს, ვითომ ალექსანდრე მეფე თვითონ შემოსულიყ-

ვეს საქართველოში, დაეპყროს მთელი საქართველო და მმართველად დაეყენებინოს მცხეთაში ვინმე აზონი, ჩამომავლობით ბერძენი. მართალია, ალექსანდრე მაკედონელი ნამდვილად არ შემოსულა საქართველოში, მაგრამ ის კი დასაჯერებელია, რომ მას საქართველოს დასაპყრობად გამოეგზავნოს ჯარის რაზმი და დაპყრობის შემდეგ მის მმართველად დაეყენებინოს თავისი სანდო კაცი. ამ კაცის ვინაობის შესახებ მეორე ქართული მატთანე „ქართლის მოქცევა“ ამბობს, ვითომ ის ყოფილიყვეს არან-ქართლის მეფის შვილი აზო, რომელსაც სთვლის საქართველოს პირველს მეფედ. თუ ამ მატთანის ცნობა მართალია, არან-ქართლი უნდა საქართველოს რომელიმე განაპირა ქვეყანა ყოფილიყო. ალბად ამ ქვეყნის მეფე ან მმართველი თავის ნებით დამორჩილებია ალექსანდრეს და ამასაც მისი შვილი წყალობის ნიშნად დაუდგენია მთელის დაპყრობილის საქართველოს მმართველად.

ალექსანდრე მაკედონელის მიერ დადგენილი მმართველი, თუნდა ქართველი ყოფილიყოს იგი ჩამომავლობით, უეჭველია იქნებოდა მაკედონელების პოლიტიკის მომხრე და ქართველი ხალხიც მას დაუწყებდა ცქერას როგორც უცხოს და ქართველების მტერს.

3. მაკედონელთა მფლობელობისგან გათავისუფლება და მფლობელის დაარსება.— მაკედონელების მფლობელობამ ქართველები შეაერთა პოლიტიკურად და დაუახლოვა ერთმანერთს, ხოლო მათმა საერთო გაჭირებამ შეაგნებინა მათ ერთობის საჭიროება და აუძრა გათავისუფლების სურვილი. ამ სურვილის გასახორციელებლად საჭირო იყო აჯანყება და იარაღის საშუალებით განდევნა საქართველოდან მაკე-

დონელებისა და მათგან მოვლენილის აზონისა. „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, ამ აჯანყების მოთავედ გამოვიდა მცხეთის უკანასკნელის მამასახლისის ძმის წული ფარნაოზი. ქართველებმა ფარნაოზის მეთაურობით განდევნეს მაკედონელები, აზონი შეტაკების დროს მოკლეს და საქართველოს მეფედ გამოაცხადეს ფარნაოზი. ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო ალექსანდრე მეფის სიკვდილის შემდეგ, როდესაც მის სახელმწიფო დანაწილდა და მაკედონელთა მფლობელობა შესუსტდა, დაახლოვებით სამასის წლის წინ ქრისტეს დაბადებამდე.

4. **ფარნაოზ მეფე**. — ფარნაოზ მეფემ საქართველოში ახალი წეს-წყობილება შემოიღო. მთელი ქვეყანა გაჰყო რავედენსამე ნაწილად და მათ გამგებლებად დააყენა ერისთავები. „ქართლის ცხოვრება“ მიაწერს ფარნაოზ მეფეს მზრუნველობას ქართულის ენის განვითარებისათვის, ქართულის მწიგნობრობის შემოღებას და მეცადინეობას: ქართველთა სარწმუნოების და ზნეობის გაწმენდისათვის. იგივე მატთანე გადმოგვცემს, რომ, ფარნაოზი, თუმცა დამოუკიდებელი მეფე, მაინც მსახურებდა ასურასტანის მეფეს ანტიოქოზს. ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი აღიარებდა ასურასტანის მეფის ზეხელმწიფებას. რაში გამოიხატებოდა ეს ასურასტანის მეფის ზეხელმწიფება ან რანაირი იყო ახლად დაარსებული მეფობა საქართველოში, ჩვენ ჯერ-ჯერობით ამისი არა ვიცით-რა. საფიქრებელია, რომ ასურასტანის მეფის ზეხელმწიფება მხოლოდ სახელით იყო; ხოლო მეფის უფლება არ უნდა ყოფილიყო ისეთი, როგორც ის შეიქნა შემდეგში. გვარობრივ-თემობრივი წეს-წყობილება მესამე საუკუნეში ქრისტეს წინ ჯერ კიდევ მაგრად იყო ქართველებში და, უეჭველია, მეფის უფლე-

ბაჲ ამ წეს-წყობილების ნიადაგზე იყო დამყარებული, ე. ი. მეფე უნდა ყოფილიყო უფროსი წარმომადგენელი ერთის გვარისა და ტომისა, რომელსაც უპირატესობა ექნებოდა სხვა გვართა და ტომთა უფროსთ წარმომადგენელთა შორის. პირველს საუკუნეში ქრისტეს წინ მცხოვრები ბერძნის მწერალი სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ საქართველოს მეფის გვარი წარმომადგენდა ცალკე წოდებას და რომ ამ გვარში უფროსი ითვლებოდა მეფედ, ხოლო მის მიმდევრო მსაჯულთ-უხუცესად და მხედართ-მთაფრად. აქედან ჩანს, რომ მეფის უფლება ყოფილა დაფუძნებული გვარობრივს წესზე. თუ ასე იყო პირველს საუკუნეში ქრისტეს წინ, უეჭველია აგრევე იქნებოდა მესამე საუკუნეშიც.

5. **ფარნაოზის შემდეგი მემკვიდრეები.** — მატრიანეში მოხსენებულნი არიან ფარნაოზის შემდეგი მემკვიდრეები ამ რიგად: საურმაგ, ფარნაოზის შვილი; მირვანი, საურმაგის სიძე; ფარნაჯომი, მირვანის შვილი; არშაკი, სომხის მეფის შვილი, მოწვეული ქართველთაგან ფარნაჯომის წინამდევ; არტაგი, არშაკის შვილი; ბარტომი, არტაგის შვილი; მირვანი, ფარნაჯომის შვილი; არშაკი, მირვანის შვილი; ადერკი, ბარტომის ქალის შვილი, რომლის გამეფებას მოიხსენიებენ 2 წ. ქრისტეს დაბადებამდე.

6. **კოლიტიკური ცვლილებები ფარნაოზითგან მემკვიდრეობამდე.** — ბევრი ცვლილება მოხდა საქართველოს სამძღვრად ფარნაოზის შემდეგ. ასურასტანის სამეფო დაუძღვრდა და სპარსეთი დამოუკიდებელი შეიქნა მისგან. სასომხეთიც გათავისუფლდა ასურასტანის მფლობელობისაგან. დაარსდა პონტის სამეფო შავის ზღვის პირად, და ბოლოს მცირე აზია და-

იპყრო რომის რესპუბლიკამ. ყველა ამ ქვეყნებთან უბ-
დებოდა ახლა საქართველოს შეხლა და ურთიერთობის
დაკერა. სპარსელები ცდლობდნენ საქართველოში თა-
ვიანთ მფლობელობა დაემყარებინათ, სომხები მუდამ
მზად იყვნენ დაეჭირათ მათ სამძღვრად მდებარე საქარ-
თველოს მაზრები. პონტის მეფეებმა დაიპირეს იმიერ-
საქართველო და ამნაირად საქართველო ორად გაჰყვეს.
ხოლო რომაელები ხსენებულის სამის სამეფოს წინამ-
დგე ლაშქრობის დროს არ იფიწყებდნენ საქართველოსაც
და ცდილობდნენ ისიც თავიანთ საბრძანებელად გაეხა-
დათ. აღსანიშნავია ლაშქრობა რომაელებისა წნ წელს
ქრისტეს დაბადებამდე პომპეოსის წინამძღოლობით. პო-
ნტის მეფის მიტრიდატის წინამდგე გამოლაშქრებული,
იგი შემოვიდა საქართველოშიაც, დაამარცხა არტაგ მე-
ფე ქართველის ჯარით, გამოართვა ხარჯი და მძევლები
და დაადებინა აღთქმა რომის ერთგულობისა. იმიერ-საქა-
რთველო კი, რომელიც მანამდე პონტის მეფეს მიტრი-
დატს ემორჩილებოდა, ახლა პირდაპირ რომს დაემორ-
ჩილა.

**7. საქართველოს შინაური მდგომარეობა
პირველს საუკუნეში ქრისტეს წინ.**—სტრაბონის
მოწმობით, საქართველო პირველს საუკუნეში ქრი-
სტეს წინ მოფენილი ყოფილა მშვენიერად გაშენებუ-
ლის სოფლებით და ქალაქებით, სადაც სახლები, ბაჭ-
რები და საზოგადო შენობები ყოფილან აგებულნი
ხუროთ-მოძღვრულის წესით და გადახურულნი კრამი-
ტით. მცხოვრებნი მომეტებულად მიწის მომკმედნი ყო-
ფილან. საკმაოდ ყოფილა აგრეთვე გავრცელებული
მადნის შემუშავება, საქონლის მოშენება და ვაჭრობა.
ამ უკანასკნელს ხელს უწყობდა მშვენიერი გზები და

ხიდები. ქალაქთაგან მოხსენებულნი არიან ჰარმოზიკა (არმაზი), სევსამორა (წიწამური), იდესა (ოლთისი?), პიტეუსი (ფიჭვინთა), დიოსკურია (სოხუმი), ფაზისი (ფოთი), სარაპანა (შორაპანი). შესამჩნევია, რომ სტრაბონი არ იხსენიებს მცხეთას, კასპს, ურბნისს, ოძრხეს, სარკინეს და სხვა ქალაქებს, რომელნიც აღნიშნულნი არიან ჩვენს მატეანებში როგორც ძველი ქალაქები. ეტყობა, მცხეთა და დანარჩენი ქალაქები სტრაბონის დროს ან არ არსებულან ჯერ კიდევ, ან არ ყოფილან ისე შესამჩნევნი, როგორც შემდეგში.

იმავე სტრაბონის თქმით, ქართველი ერი დანაწილებული იყო ოთხს წოდებად. პირველს წოდებას ეკუთნოდა სამეფო გვარი, მეორეს სამღვდელოება, მესამეს მეომარნი და მოწისმომქმედნი, მეოთხეს მდაბიონი, მეფის ყმანი და მსახურნი. მამული საერთოდ ითვლებოდა მთელის გვარის საკუთრებად. მთელს გვარში უფროსობდა ერთ-ერთი უხუცესი მისი წევრი.

8. მეფეები ადერკის შემდეგ მირიან მეფემდე.

—არეულს და გაუგებარს ცნობებს იძლევა ჩვენი მატეანე ადერკის შემდეგს მეფეებზე. „ქართლის ცხოვრების“ მოწმობით წყვილ-წყვილად მეფობდენ ადერკის შემდეგ მისი შვილები ბარტამ და ქართამ, ამათ შემდეგ ფარსმან და კაოს, ამათ შემდეგ აზორკ და არმაზელ, შემდეგ ამზასპ და დეროკ და ბოლოს ფარსმან ქველი და მირდატ. „ქართლის მოქცევაში“ ფარსმან ქველთან ერთად მეფედ მოხსენებულია ფარსმან ავაზი, ხოლო მირდატი მოხსენებულია მეფედ ფარსმან ქველისა და ფარსმან ავაზის შემდეგ როკთან ერთად. ამათ მეფობის დროს ჩვენს ისტორიაში ეწოდება ორმეფობის ხანა. ჩვენის ფიქრით „ორმეფობის ხანა“ ჩვენ.

ში არ ყოფილა; მხოლოდ შეცდომით ჰყავს მატინეს მოხსენებელი ერთსა და იმავე დროს ორ-ორი მეფე. უეჭველია, რომ ერთი ამ ორთაგანი მეფე კი არ იყო, არამედ ის მხედართ-მთავარი, რომელსაც იხსენიებს სტრაბონი და რომელიც უნდა ყოფილიყო მეფის უმახლობელესი პირი ნათესავობით და წლოვანობით.

ჩვენის მატიანის ბარტამი ანუ ბარტმანი და ქართამი, ჩვენის აზრით, არიან ტაციტის მიერ მოხსენებულნი ფარასმანი და რადამისტი, რომელთაც დაიპყრეს სასომხეთი და ფლობდნენ მას 35—55 წლებში. მართალია, ისინი ჩვენის მატიანის თქმით ძმები იყვნენ, ხოლო ტაციტის თქმით მამა-შვილი, მაგრამ ამ განსხვავებას დადი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში მატიანეც სცდება და ტაციტიც: ქართამი არ ყოფილა ბარტმანის ძმა ისევე, როგორც რადამისტი არ ყოფილა ფარასმანის შვილი. ქართამი (რადამისტი) უნდა ყოფილიყო მახლობელი ნათესავი მეფის ბარტმანისა (ფარასმანისა) და მხედართ-მთავარი საქართველოს ჯარისა.

სომხებმა ქართამი (რადამისტი) და ქართველი ჯარი გამოაძევეს სასომხეთიდან 55 წელს და სამაგიეროს გადახდა მოინდომეს. მართლაც, „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, ფარსმანისა და კაოსის დროს სომხებმა დაიპყრეს საქართველოს სამხრეთი ნაწილი. ფარსმანისა და კაოსის შემკვიდრებმა აზორკმა და არმაზელმა სომხების წინააღმდეგ მიიშველიეს მთიულეები. ამ ბრძოლაში სომხებმა გაიმარჯვეს და დაიპყრეს კიდევ საქართველოს სხვა ადგილები. მაგრამ ბოლოს ქართველებმა მოიკრიფეს ძალა და მთიულეების დახმარებით დაიბრუნეს სომეხთაგან დაპყრობილი ადგილები.

გვარობრივი წესი, რომელიც არსებობდა საქართველოში სამეფო უფლების გადაცემაშია ცკი, უეჭველია, უნდა შეერყეულიყო მეზობელის ქვეყნების გავლენით და ამის გამო უნდა აძრულიყო შეტაკება და ბრძოლა ახალისა და ძველის წესის დამცველთა შორის. ამის კვალს ვპოულობთ „ქართლის ცხოვრების“ მიერ მოთხრობილს ამბავში ფარსმან ქველის და მირდატის ერთმანერთთან ბრძოლის შესახებ. მირდატმა მოინდომა მეფე ფარსმანის მოკვლა და იმის ადგილის დაჭერა ალბად იმიტომ, რომ ფარსმან ქველი მხედართ-მთავრად სცნობდა არა მირდატს, ძველის წესით მხედართ-მთავრობის უფლების მქონებელს, როგორც უფროსს წარმომადგენელს სამეფო გვარისას მეფის შემდეგ, არამედ იმისთანა კაცს, რომელსაც ამის უფლება არა ჰქონდა, სახელდობრ ფარნაეზს ანუ ფარსმან ავაზს, რომელიც „ქართლის მოქცევაში“ მოასენებულია პირდაპირ ფარსმან ქველის ამხანაგს მეფედ. ფარსმან ქველის და მირდატის დიდის ხნის ბრძოლა გათავდა ფარსმან ქველის მოკვლით და ფარსმან ავაზის გაძევებით, ხოლო მირდატის გამეფებით. ამ ბრძოლაში მიიღეს მონაწილეობა სომხებმა და სპარსელებმა, რომელთაგან პირველთ დაიჭირეს ფარსმან ქველის მხარე, მეორეთ მირდატისა. „ქართლის ცხოვრება“ მირდატის ამხანაგს მეფეს ანუ ნამდვილად მხედართ-მთავარს აღარ იხსენიებს, ხოლო „ქართლის მოქცევა“ კი მოიხსენიებს, სახელდობრ როკს.

სომხებმა და რომაელებმა დაიჭირეს ფარსმან ქველის შვილის ადამის მხარე, რადგან მირდატს ჰქონდა გობდენ სპარსელები. სომეხ რომაელთა ჯარმა შემოიყვანა საქართველოში ადამი და გაამეფა. ამას აქეთ არც

„ქართლის ცხოვრება“ და არც „ქართლის მოქცევა“ აღარ იხსენიებენ წყვილ-წყვილად მეფეებს, უეჭველად იმიტომ, რომ მოისპო გვარობრივი წესი მეფობის და მხედართმთავრობის მემკვიდრეობისა. ადამის მცირე ხნის მეფობის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი **ფარსმანი**. ეს ის ფარსმანია, რომელმაც, დიონ კასიუსის ცნობით, შეუხია სპარსეთს (პართიას) კავკასიის მთიელები და ააკლებინა ეს ქვეყანა. პართიის მეფემ ვოლოგეზმა შეჩივლა საქართველოს მეფის ასეთის საქციელის გამო რომის იმპერატორს, რომლის ზეხელმწიფების ქვეშ ითვლებოდა ფარსმანი. იმ შიშით რომ რამე უსიამოვნობა არ გამოსულიყო რომთან, ფარსმანი გაეშურა თავის ცოლითურთ რომის იმპერატორთან მოსალაპარაკებლად. აღრიანე იმპერატორმა და სენატმა მოისმინეს მისი განმარტება, მოუწონეს საქციელი და დიდი პატივი სცეს: მსხვერპლი შეაწირინეს კაპიტოლიაში და დადგეს მისი სტატუა ბელონის ტაძარში. ეს მოხდა 138 წ.

ფარსმანის შემდეგ გამეფდა მისი ძე **ამზასპი**. ამ მეფის დროს საქართველოს შემოესიენ ოსები და მიაღწენ მცხეთას. ამზასპმა განდევნა ოსები და თითონ შეესია მათ. გამარჯვებული და გალადებული ამზასპი თავნებად იქცევოდა, რის გამოც ქართველებმა შეიძულეს. ამას ზედ დაერთო ის, რომ მან დაიჭირა სპარსების მხარე და უარჰყო რომაელების ზეხელმწიფება. ამის გამო რომაელები და სომხები შემოესიენ საქართველოს და ბრძოლაში მოკლულის ამზასპის მაგიერ მეფედ დასვეს მისი დისწული სომხის მეფის შვილი **რევი**.

რევის შემდეგ გამეფდა მის შვილი **ვაჩე**, ვაჩეს შემდეგ მის შვილი **ბაკურ**, ბაკურის შემდეგ მის ძე **მირდატ**, ხოლო მირდატის შემდეგ მის ძე **ასფაგურ**.

ასფაგურ მეფემ სომხეთის მეფესთან ერთად მონაწილეობა მიღო ლაშქრობაში სპარსეთის წინააღმდეგ, როდესაც იქ გამეფდა ქასრე სასანიანი. ლაშქრობაში მან მიიშველია ოსები, ლეკები და ხაზარები. შემდეგ თავის მხრით მეფე ქასრე შეესია სასომხეთს და დაიპყრა ეს ქვეყანა. აქედგან გამოილაშქრა საქართველოში. ასფაგური იძულებული იყო გაქცეულიყო ოსეთს, სადაც იგი მოკვდა. „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, მეფე ასფაგურს დარჩა მხოლოდ ერთი ქალი აბეშურა. მაიყან სპასპეტმა ქართველებს ურჩია დამორჩილებოდნენ ქასრეს, მეფედ ეთხოვნათ მის ერთ-ერთი შვილი და მისთვის შეერთოთ აბეშურა. ქართველებმა მიიღეს ეს რჩევა. ქასრეც დათანხმდა და საქართველოს მეფედ გამოაცხადა თავის მხევლისაგან ნაშობი შვილი მირიანი, რომელსაც შერთო აბეშურა. ამნაირად, „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, გამეფდა საქართველოში სასანიანთა გვარი.

„ქართლის ცხოვრების“ ეს თქმულება ბევრის მხრით დაუჯერებელია და უნდა შეთხზული იყვეს გვიან. ამას სხვათა შორის მოწმობს ქართულივე უძველესი ქრონიკა „ქართლის მოქცევა“, რომელმაც ხმას არ იღებს მირიან მეფის ჩამომავლობაზე სასანიანთაგან და ასფაგურის მემკვიდრედ სთვლის მეფე ლევს, ხოლო ლევის მემკვიდრედ მის შვილს მირიანს. უფრო დასაჯერებელია, რომ ასფაგურის დამარცხების და სიკვდილის შემდეგ ქასრე მეფის თანხმობით გამეფებულიყვეს საქართველოში ლევი (დაახლოვებით მესამე საუკუნის ნახევარში), ხოლო ლევის შემდეგ მის შვილი მირიანი (დაახლოვებით მესამე საუკუნის გასულს).

ამნაირად ცხადია, რომ პომპეუსის აქეთ საქართვე-

ლო რომაელების ზებელმწიფების ქვეშ მყოფი მესამე საუკუნის ნახევარში სპარსეთის მეფის ქასრეს დროს დაემორჩილა სპარსთა ზებელმწიფებას. ამ მორჩილებამ გასტანა 297 წლამდე, როდესაც რომაელთა და სპარსთა შორის შეკრულის ზავის ძალით სპარსეთის მეფემ აღიარა რომის იმპერატორის ზებელმწიფება საქართველოზე.

9. ქართველთა სარწმუნოება ქრისტიანობის მიღებამდე. ქართველების სხვა და სხვა ხალხებთან დაახლოვებას სხვათა შორის ის გავლენა ჰქონდა, რომ საქართველოში არ ყოფილა გაბატონებული ერთ-ერთი რომელიმე სარწმუნოებრივი სისტემა. ყოველნაირი სარწმუნოება, ასე თუ ისე ფერშეცვლილი, გავრცელებული იყო ქართველებში: მნათობთ-თაყვანისცემა, კერპთ-თაყვანისცემა სხვა და სხვა რიგისა, ცეცხლის თაყვანისცემა და თვით უძველესი სარწმუნოება — ფეტიშიზმი. ჩვენს მატიანეში საზოგადოდ ძალიან მცირე ცნობები მოიპოვება სარწმუნოების შესახებ და ნათლად წარმოდგენა მისი ჯერ-ჯერობით შეუძლებელია. მატიანე იხსენიებს არმაზის, ზადენის, გაციას, გაიმის, აინინას, დანანას კერპებს, მაგრამ კი არ განმარტავს თუ რა მნიშვნელობა და ხასიათი ჰქონდათ იმ ღმერთებს, რომელთაც ეს კერპები გამოსახავდენ.

ქრისტიანობის დაარსებისათანავე ეს სარწმუნოება ნელ-ნელ შემოდის საქართველოში. პირველად შემოიტანეს იგი ურიებმა, რომელნიც ცხოვრობდენ საქართველოში და რომელთაც შეუწყვეტელი კავშირი ჰქონდათ პალესტინასთან. ბევრნი მათგანნი იერუსალიმში სალოცავად წასულნი ბრუნდებოდენ საქართველოში ახალის სარწმუნოების აღსარებთ. ამას გარდა კანტი-

კუნტად შემოდრიოდენ ქრისტიანები საქადაგებლად თუ
სააღებ-მიცემოდ. ხშირად ქართველების გამარჯვებულს
ჯარს შემოჰყავდა საქართველოში ქრისტიანი ტყვეები.
ამნაირად შემთხვევით თუ საგანგებოდ შემოსული ქრის-
ტიანები ავრცელებდენ ქართველთა შორის ცნობებს
ქრისტიანებზე და მათ სწავლა-მოდღვრებაზე, ასე რომ
შეოთხე საუკუნის დამდეგს უკვე საკმარისად მომზადე-
ბული იყო ნიდაგი, რომ ქრისტიანობა ცნობილიყო
თვით მთავრობისაგან სასურველს სარწმუნოებად.

III

ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში.

წმ. ნინო.—წმ. ნინოს ხსწაულები.—მირიან შეფის გაქრისტიანება.
—ქართველების მონათვლა.—გაქრისტიანების პოლიტიკური შედეგი.

1. წმ. ნინო.—მეფე მირიანის დროს ქრისტიანო-
ბის მქადაგებელი და დამამყარებელი იყო წმ. ნინო.
ნინოს ჩამომავლობის, აღზრდის და მოღვაწეობის შე-
სახებ ჩვენს მწერლობაში ბევრი რამ არის მოთხრობი-
ლი დაწვრილებით, მაგრამ ნამდვილი მისი ვინაობა ჯერ
კიდევ არ არის გამორკვეული. უძველესი და მასთან
უფრო მართალი თქმულება ნინოს შესახებ შემდეგია.

ნინო იყო ქართველებისგან ტყვედ წაყვანილი
მონაზონი. იგი დასახლდა მცხეთაში და, როგორც მო-
ნაზონი, ცხოვრებას ატარებდა ლოცვასა და ქველს სა-
ქმეებში. თავის თავს უწოდებდა ნონას (რაცა რომაუ-
ლად ნიშნავს მონაზონს). ეს სახელი ქართველებმა გა-
დააკეთეს ნინოდ.

წმ. ნინომ თავის ცხოვრებით და ყოფა-ქცევით მიიქცია მცხეთელების ყურადღება. ბევრი ქალი ისე მოიხიბლა იმის ცხოვრებით, რომ დაუახლოვდა და შეითვისა მისგან ქრისტეს მოძღვრება. ესენი იყვნენ მისი პირველი მოწაფეები, რომლებიც დიდის აღტაცებით და ქებით ლაპარაკობდნენ როგორც ნინოზედ, ისე მის სარწმუნოებაზედ და მოძღვრებაზედ.

2. წმ. ნინოს სასწაულები. — მალე მოხდა ერთი შემთხვევა, რომლის გამო წმ. ნინოს უფრო დიდის პატივისცემით და მოწიწებით დაუწყეს ცქერა. მცხეთაში ერთს დიდებულს გაუხდა ავად ბევში. ბევრი უწამლეს, მაგრამ ვერაფერს გახდნენ, ბავში ვერ მორჩა. ბოლოს ძიძამ აიყვანა ხელში ავადმყოფი ბავში და კარდა-კარ ჩამოატარა. ყველას აჩვენებდა და თხოვდა ესწავლებინათ წამალი, თუ რამე იცოდნენ. ბევრმა გაშინჯა ბავში და ურჩია თავისი წამალი, მაგრამ ყველაფერი ნაცადი ჰქონდათ. ბოლოს ძიძას ურჩიეს ბავში ეჩვენებინა ტყვე ნინოსთვის იმ იმედით, რომ იქნება მას, როგორც უცხო ქვეყნელს, სცოდნოდა რამე ახალი წამალი. ნინო ცხოვრობდა ქალაქს გარეთ, მაყვლოვანში. ძიძამ მიუყვანა ბავში. ნინომ, რომელმაც წამლობისა არა იცოდა-რა, ჩამოართვა ძიძას ბავში, მიაწვინჭ თავის საწოლზე და თქვა ღრმა რწმენით: „ქრისტე, გამკურნებელი ბევრისა, გაჰკურნავს ამ ბავშვსაც“. შემდეგ შეუდგა ლოცვას. ძიძაც და მასთან ერთად სხვა ქალები გაოცებულნი იყვნენ ნინოს სასოებისანს ქცევით და ლოცვით და თითონაც გაიმსქვალნენ იმედით, რომ ბავში მორჩებოდა. როდესაც ძიძამ ბავში მიიყვანა სახლში და გადასცა დედას, ამან სულ სხვა ფერზე დაინახა თავისი შვილი: ბავშვს უკეთობა დასტყობოდა.

რავდენისამე დღის შემდეგ ბავშვი ფეხზე წამოდგას რუ-
ლიად განკურნებული.

ამ ამბის შემდეგ წმ. ნინოს დაუვარდა სასწაულ-
მომქმედის სახელი. მის ყოფა-ცხოვრების, საქციელის
და ქადაგების შესახებ დაიწყეს ლაპარაკი მთელს მცხე-
თაში, ასე რომ თვით დედოფალმა ნანამაც კი შეიტყო
მისი ამბავი.

ქალებთან ერთად ნინოს ქადაგებამ და ყოფა-ქცე-
ვამ მიიქცია კაცების ყურადღებაც და ბევრი ქალები-
ვით შეიქნენ მის მოწაფეებად. ბოლოს ნინოს ამბავმა
მიაწია თვით მირიან მეფემდე.

გახდა ავად ნანა დედოფალი. იმის მორჩენაც ძა-
ლიან გაძნელდა. დედოფალს ურჩიეს მიეწვია ნინო და
ეთხოვნა მისთვის განკურნება. დედოფალმა გაგზავნა
კაცი ნინოს მოსაყვანად. ნინომ გამოგზავნილს კაცს
უთხრა, მე წამლობისა არა ვიცი-რაო. როდესაც გაახ-
სენეს ნინოს ბავშვის მორჩენა, მან მიუგო: „ბავშვი მე
კი არ მოვარჩინე, არამედ ჩემმა ღმერთმა, რომელიც
ჯვარს ეცვა ჩვენთვის, კაცთათვის!“. ამ სიტყვების გა-
გონებაზე გაგზავნილმა კაცმა შეხედა იქვე დასვენებულს
ვაზის ჯვარსა და იფიქრა, ამის ღმერთი სწორედ ამ
ჯვარზედ იქნებოდა გაცმულიო. როდესაც ნანა დედო-
ფალმა მოისმინა ნინოს პასუხი და გაგზავნილის კაცის
ნათქვამი ნინოს ქოხში დასვენებულს ვაზის ჯვარზე,
ბრძანა თვით წაეყვანათ ნინოს ჯვართან, რომ, ეგება,
ისიც ისე მორჩენილიყო, როგორც ბავშვი. ნინომ ნანა
დედოფალიც, როგორც წინად ავადმყოფი ბავშვი, მი-
აწვინა საწოლზედ ჯვრის ფერხითით და ილოცა. მოხდა
სასწაული. ნანა დედოფალმა კარგად იგრძნო თავი და
შესწირა მადლი ნინოს. ნინომ უპასუხა: „უმაღლიდეთ-

ქრისტესა, ძესა ღვთისასა, და მოსაედეთ მას ვითარცა ღმერთსა“! მირიან მეფემ ჯილდოდ გაუგზავნა ნინოს ძვირფასი საჩუქრებდ. ნინომ საჩუქრები დაუბრუნა მეფეს და შეუთვალა: „მე არ მჭირია სიმდიდრე და ვიქნები დიდი კმაყოფილი, თუ მეფე იწამებს დედოფლის გამკურნებელს ღმერთსაო“.

დედოფლის ასეთის სასწაულებრივის განკურნების შემდეგ უფრო მეტად გაითქვა ნინოს სახელი და გავრცელდა ქრისტეს მოძღვრება, რომელსაც ის ქადაგებდა არა მარტო მცხეთაში, არამედ მის გარეთაც. ეს ქადაგება ქართველებს გულში სწვდებოდა და უღვიძებდა აზრს მათ ძველის რწმუნების სიყალბის შესახებ. წარმართობის მოთაყვანე ქართველები ყურადღებას არ აქცევდენ იმ გარემოებას, რომ ნინოს მოძღვრება ძირიანად სთხრიდა მათ ღმერთებს, რადგან ჩვენი წარმართობის დროინდელი წინაპრები არ იყვნენ ფანატიკოსები. კერძოდ მეფე მირიანი არ იყო წინამდევნი ქრისტიანობისა, რადგან მას შეტყობილი ჰქონდა, რომ ეს ახალი სარწმუნოება ვრცელდებოდა მთელს რომის იმპერიაში და თვით იმპერატორი კონსტანტინეც საჯაროდ მოიქცა ამ რჯულზედ.

რადგან ამნაირად არც მთავრობა და არც თვით ხალხი არ სდევნიდა ქრისტეს მოძღვრების ქადაგებას, ამ მოძღვრებამ გაიდგა ფეხი მთელს ქართველობაში, თუმცა ძველებური წარმართობა და წესები ჩვეულებისამებრ კიდევ სრულდებოდა ყველასგან. აი ამ დროს, როდესაც ძველი რწმენა ირყეოდა და ახალი ვრცელდებოდა, მოხდა კიდევ ერთი შემთხვევა, რომელმაც ქრისტიანობას მოუპოვა მძლავრი მომხრე და ძალით მის გამავრცელებელი.

ერთხელ მირიან მეფე თავის მხლებლებით წავიდა სანადიროდ. ნადირობის დროს ერთს ხეობაში ცა უცებ მოიღრუბლა და ისე ჩამობნელდა, რომ თვალწინ ველარაფერს ხედავდენ მონადირეები. მეფის მხლებლები აირდაირიენ და დაშორდნენ მეფეს. შეშინებულმა მეფემ მიმართა ლოცვით თავის ღმერთებს, მაგრამ სიბნელე არ გაიფანტა. მეფე უფრო და უფრო აიტანა შიშმა. ამ დროს გაახსენდა მას ღმერთი, რომელსაც ქადაგებდა ნინო და რომელიც იწამა რომის იმპერატორმა კონსტანტინემ და მისმა ერმა. გაკირებულს მდგომარეობაში მყოფი მეფე შეევედრა ნინოს ღმერთს და თხოვა გამოეყვანა გაკირებისაგან. არ გასულა ამის შემდეგ რავდენიმე წუთი, რომ კოტათი შესუსტდა სიბნელე, ნელ-ნელა დაიწყო გაფანტვა და ბოლოს სრულებითაც განათდა. მირიან მეფე დარწმუნდა, რომ ეს სასწაული მოხდა ნინოს ღმერთისაგან და თავისი აზრი გამოუცხადა თავის მხლებლებს.

3. მირიან მეფის ბაქრისტიანება.— დაბრუნდა თუ არა მირიან მეფე მცხეთაში, დაიბარა სასახლეში ნინო, უამბო რაც გადახდა და თხოვა შეეტყობინებინა ყველაფერი თავის ღმერთის შესახებ. ნინომაც აუხსნა ყველაფერი და სრულებით მოაქცია მეფე. მირიანმა მიიწვია მთელის სამეფოს დიდებულები და გამოუცხადა, რომ ქეშმარიტი ღმერთი ყოფილა ქრისტიანების ღმერთი და გაახსენა იმპერატორის კონსტანტინესაგან ქრისტიანობის მიღება და მთელის რომის მოქცევა. ბევრი ჩიჩინი და ქადაგება არ იყო საჭირო დიდებულებისათვის. მეფის ბრძანებით შემუსრეს მცხეთაში კერპები და გასცეს ბრძანება სხვა ადგილებშიაც აგრე მოქცეულიყვნენ. საკერპოს ნაცვლად მირიანმა გადაწყვიტა საქრისტიანო ტაძრის აგება. ხუროთმოძღვრებს ტა-

ძრის შენების დროს ხელმძღვანელობას უწევდა წმ. ნინო, რომლის რჩევითა და აზრით მათ ამართეს ერთი საკვირველად დიდი სვეტი (331 წ.) ხალხმა ამ სვეტის ამართვა მიაწერა სასწაულს.

მირიანმა იცოდა, რომ ქრისტიანობის შემოღება საქართველოში იქნებოდა სასიამოვნო რომისთვის. ამ სასიამოვნო ამბის შესატყობინებლად და სამღვდლო პირთა მოსაწვევად მეფემ გაგზავნა მოციქულები კონსტანტინე იმპერატორთან. დიდად გახარებულმა იმპერატორმა მიულოცა ქრისტიანობაზე მოქცევა და გამოუგზავნა ეპისკოპოზი, მღვდლები და დიაკვნები.

4. **ძმართველების მონათვლა.**— ბიზანტიითგან მოსულმა სამღვდლო პირებმა მონათლეს მცხეთაში მეფე-დედოფალი, დიდებულები და ხალხი. შემდეგ ნელ-ნელა დაიარეს სხვა ქალაქები და სოფლები და შეუდგნენ ხალხის მონათვლას. იქ, სადაც ქრისტიანობის ქადაგება არ იყო ახალი ხილი და ხალხიც ცოტაოდნად განვითარებული იყო, ახალი რჯული ადვილად მიიღეს, მაგრამ იყო საქართველოში იმისთანა ადგილებიც, სადაც არც ხალხი იყო საკმაოდ განვითარებული და არც ქრისტიანული მოძღვრება იყო ცნობილი. ამისთანა ადგილებში მთავრობამ მიმართა ძალას ხალხის მოსანათლად. ხალხი ზოგან დამორჩილდა ძალას და მოინათლა, ზოგან კი არ დაემორჩილა, წინააღმდეგობა გაუწია და უარ-ჰყო გაქრისტიანება. ამნაირად ბევრგან საქართველოში წარმართობა ხელ-უხლებლად დარჩა მირიან მეფის დროს და ქრისტიანობა დამყარდა მხოლოდ შემდეგ ხანებში.

საქართველოს ეკლესიამ წმ. ნინო აღიარა მოციქულთა სწორად და აღიდებს მას როგორც საქართვე-

ლოს განმანათლებელს 14 იანვარს. მირიან მეფე და ნანა დედოფალი ჩარიცხულნი არიან წმინდათა შორის და ეკლესია იხსენიებს მათ 23 მაისს.

5. ბაქარისტიანების პოლიტიკური შედეგი.—

ქრისტიანობის მიღებით საქართველო ძალიან დაუახლოვდა ბიზანტიას (რომის იმპერიას) და მოშორდა სპარსეთს. სპარსეთს ძალიან საწყენად დარჩა საქართველოს სარწმუნოებრივი დაშორება და მხნედ შეუდგა მის პოლიტიკურად დაპყრობას და ცეცხლის თაყვანისცემის მფარველობას ქრისტიანობის წინააღმდეგ. მირიანის მომყოლის ორის მეფის ბაქარის და მირდატის დროს ქრისტიანობის გავრცელებას და ბიზანტიის გავლენის დამყარებას საქართველოში სპარსეთმა ვერ გაუწია წინააღმდეგობა. მირიანის შემდეგ მესამე მეფის ვარაზ-ბაკურის დროს კი სპარსეთის ასეთს მეცადინეობას მოჰყვა ბრძოლა სპარსთა და ბიზანტიელთა შორის. ამ ბრძოლის შედეგი ის იყო, რომ სპარსეთმა გამოჰგლიჯა საქართველოს რანი და მოვაკანი, ბიზანტიამ კლარჯეთი, ხოლო ვარაზ-ბაკური, რომელსაც წინადვე ჰყავდა ბიზანტიაში გაგზავნილი მძევლად საკუთარი შვილი მურვანოზი (ცნობილი წმინდა პეტრე ქართველად), სპარსეთის მოხარკედ შეიქმნა და იძულებული იყო ქრისტიანობას გულგრილად მოჰკიდებოდა და თავისუფლება მიეცა ცეცხლის თაყვანისცემის გავრცელებისათვის.

ვარაზ-ბაკურის შემდეგ ცოტად შესუსტდა სპარსეთის ძალა და მეფე თრდატიც თუმცა სპარსეთის მოხარკე, მოღვაწეობდა ქრისტიანობის გასამტკიცებლად. მის უკან მეფე ფარსმანმა დაიჭირა ცხადად ბიზანტიის მხარე, სპარსეთს უარი უყო ხარკის ძლევაზე და მხნედ შეუდგა ქრისტიანობის დამყარებას. ფარსმანის შემდეგ

მირდატ მეფემ მოინდომა საქართველოს გათავისუფლება როგორც სპარსეთის, ისე ბიზანტიის გავლენისაგან. ამიტომ ბიზანტიას წაეღავა კლარჯეთს და სპარსეთს უარი უყო ხარკის მიცემაზე. ამის გამო სპარსელები შემოესიენ საქართველოს და მირდატი დაატყვევეს, ხოლო საქართველო დაიპყრეს, შემუსრეს ეკლესიები და დაიწყეს ცეცხლის თაყვანისცემის გავრცელება. მართალია, რავდენისამე წლის შემდეგ ქართველებმა გაამეფეს მირდატის შვილი არჩილი და მხედ იწყეს ბრძოლა სპარსელებთან, მაგრამ ვერას გახდნენ. როგორც არჩილის ისე მის შვილის მირდატ მეფის დროს საქართველო იხდიდა სპარსეთისთვის ხარკს და ცეცხლის თაყვანისცემა თავისუფლად ვრცელდებოდა. ამ სარწმუნოების დასამყარებლად და მფარველად სპარსეთის მთავრობისაგან დანიშნული იყო მცხეთაში უმაღლესი სასულიერო პირი მოხიდა, რომელსაც ისეთივე მნიშვნელობა და ძალა ჰქონდა, როგორც ეპისკოპოსს. ასეთს მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც საქართველოს მეფის ტახტზე ავიდა მირდატ მეფის შვილი ვახტანგი (446 წ.).

IV

მეფე ვახტანგ გორგასალი და მის შექმნილი დრო.

ვახტანგის მეფობის პირველი წლები.—ლაშქრობა ხაზარებზე.—ლაშქრობა ბიზანტიის წინააღმდეგ.—სპარსეთის მფლობელობის უარყოფა და მის შედეგი.—ვახტანგის მოღვაწეობა.—კობადის გამოლაშქრება და ვახტანგის სიკვდილი.—ვახტანგის შემდეგი მეფეები.—იმიერ-საქართველოს გაღრმობა და ლაზიკის დაარსება.—სპარსელების პოლიტიკა და მისი შედეგი.

1. ვახტანგის მეფობის პირველი წლები.—ვახტანგ გორგასალი მამის სიკვდილის შემდეგ დარჩა

შვილის წლისა და მის დავაჟიანებად მეფობას განაგებდა დედა მისი საგდუხტი. ვახტანგის მცირე წლოვანობის განმავლობაში სპარსეთის გავლენამ უფრო მეტად მოიკიდა ფეხი საქართველოში. სპარსელი მოგვები თავისუფლად ქადაგებდნენ ზარათუშტრას სარწმუნოებას და დაუბრკოლებლად ავრცელებდნენ ცეცხლის თაყვანისცემას ქართველობაში, რომელსაც ჯერ კიდევ არ ჰქონდა სისხლსა და ხორცში გამჯდარი ქრისტიანობა.

საქართველოს დასუსტებით ისარგებლეს მეზობლებმა და სათარეშოდ გაიხადეს ჩვენი ქვეყანა. ამის წლისა იქნებოდა ვახტანგი, როდესაც შემოესიენ საქართველოს ხაზარები, მოედევნენ მთელს მტკვრის ხეობას, აიკლეს და ააოხრეს რაც შეხვდათ და ჩავიდნენ თვით რანსა და მოვაკანამდე. სხვათა შორის მოიტაცეს ვახტანგის სამის წლის და, მირანდუხტი, და ტყვედ წაიყვანეს.

არც ბერძნები დარჩნენ ხელ-მოუთბობელნი. იმათაც დაიპირეს ახალი ადგილები შავის ზღვის პირად.

2. ლაშქრობა ხაზარებზე. ამისთანა გაპირების დროს ვახტანგი იზრდებოდა და მწიფდებოდა ჯერ საურმაგ სპასპეტის და შემდეგ ჯუანშერ სპასპეტის ხელმძღვანელობის ქვეშ. თხუთმეტის წლისა რომ შეიქნა, კვიანმა და ძალღონით სავსე ვახტანგმა იღლესასწაულა ტახტზე ასვლა და შეუდგა ქვეყნის მართვას. პირველი მისი სურვილი იყო ხაზარების ჯავრის ამოყრა და თავის დის და მრავალის ქართველის მათ ტყვეობითგან დახსნა. თავისი სურვილი გამოუცხადა დიდებულებს და ჯარს. ყველამ მოიწონა ვახტანგის განძრახვა და დაადგინეს გაელაშქრათ ხაზარების წინამდევ. ასეთი ლაშქრობა მოიწონა აგრეთვე იდერბეჯანის მმართვე-

ბელმა და გამოუგზავნა ვახტანგს სპარსის ჯარი მაშველად. 455 წ. ვახტანგმა თავის ჯარით გაიარა დარი-ალის ხეობა, შევიდა ხაზარეთში და მიაწია პაქანიგეთამდე. გზაში ვერაფერი გაუმაგრდა-რა, დაამარცხა ხაზარები, გაათავისუფლა როგორც თავისი და, ისე სხვა ქართველი ტყვეები და დაბრუნდა ძღვევამოსილი დიდის ალაფით.

ამისთანა გამარჯვებამ დიდი სახელი მოუხვეჭა ვახტანგს და სპარსეთის მეფის ჰორმუზდის თვალში მისი მნიშვნელობა აამაღლა. მეფე ჰორმუზდმა მიათხოვა ვახტანგს ცოლად თავისი ასული ბაღენდუხტი.

3. ლაშქრობა ბიზანტიის წინააღმდეგ. 461 წ.
სპარსეთის მეფის ფიროზის წინადადებით ვახტანგ მეფემ მიიღო მონაწილეობა სპარსთა ლაშქრობაში ბიზანტიელთა ანუ ბერძენთა წინააღმდეგ. ვახტანგი მით უფრო დიდის სიამოვნებით დათანხმდა ამ ლაშქრობაზე, რომ ბერძენებს ეკირათ საქართველოს ადგილები, რომელთა დაბრუნება ვახტანგს გულითა სწადდა. ისე მოხერხებულად წაიყვანა ვახტანგმა ამ ლაშქრობაში საქმე, რომ სპარსეთის ჯარიც დაასუსტა მით, რომ დაამარცხებინა იგი ბერძენებს და თითონაც აგრძნობინა ბერძენებს თავისი ძალა მით, რომ შერჩეულს დროს მარტოდ-მარტო ქართველის ჯარით შეებრძოლა მათ და საშინლად დაამარცხა. შემდეგ სპარსთაგან დამოუკიდებლად გამართა მორიგება ბერძენთა იმპერატორთან და დაათმობინა საქართველოს ის ნაწილები, რომლებიც მას ეკირა.

4. სპარსეთის მფლობელობის უარ-ყოფა და მის შედეგი. — რაკი ასე გაძლიერდა და დაუახლოვდა ბიზანტიასაც, ვახტანგმა ახლა კი ცხადად მოურიდებლად დაიწყო სპარსთა წინააღმდეგ მოქმედება. შეუდგა.

ციხეების მაგრებას, აკრძალა ზარათუშტრას სარწმუნოების ქადაგება და განდევნა მოგვები საქართველოთგან, ხოლო ბინჯარი, მოგვების უფროსი, რომელმაც გაუწია მას წინაამდევობა, ჯერ საპყრობილეში დაამწყვდია, შემდეგ გააძევა.

ვახტანგმა იცოდა, რომ ეს ამბავი მუქთად არ ჩაუვლიდა და აღრე თუ გვიან სპარსეთის მეფე თავის გავლენის ასაღგენად გამოგზავნიდა ჯარს. მართლაც 464 წ. სპარსეთის ჯარი გამოემართა საქართველოსკენ. ვახტანგმა შეუთვალა ბიზანტიის იმპერატორს, რომ დახმარება გაეწია. იმპერატორი ამ დროს თითონ ლაშქრობდა ჩრდილოელის სამძღვარზე და ამიტომ შევლა არ შეეძლო. ვახტანგი მარტოდ მარტო დახვდა სპარსელებს. ბრძოლამ სპარსელთა და ქართველთ შორის გასტანა ოთხს თვეს. ამ ხანში საბერძნეთის იმპერატორმა გაათავა ლაშქრობა და გამოგზავნა ვახტანგის მისაშველებლად ბერძნის ჯარი. ეს ამბავი რომ შეიტყეს სპარსელებმა, მორიგებაზე ლაპარაკი ჩამოაგდეს. სპარსელებმა ზავი შეჰკრეს ვახტანგთან და ხელი აიღეს საქართველოს შინაურს საქმეებში ჩარევაზე.

თავის მეგობრობის დასამტკიცებლად სპარსეთის მეფემ ფიროზმა ითხოვა ცოლად ვახტანგის და მირანდუხტი და თან სთხოვა თავის ცოლის ძმას, რომ მოხმარებოდა მას თავის მტრებთან ლაშქრობაში ინდოეთის სამძღვრებზე. ვახტანგმა შეასრულა ფიროზის სათხოვარი და გაჰყვა მას სალაშქროდ. ამ ლაშქრობაში ვახტანგმა და მის ჯარმა ისახელეს თავი სიმამაცით და მოხერხებულობით.

5. ვახტანგის მოღვაწეობა. — სპარსეთითგან დაბრუნებული ვახტანგი შეუდგა თავის სამეფოს მოწყო-

ბას. ააშენა ქალაქი ტფილისი, სვეტიცხოვლის ტაძარი მცხეთაში, ეკლესია ნიქოზში და დაადგინა საქართველოში კათოლიკოზი და თორმეტი ეპისკოპოზი. მანამდე საქართველოს ეკლესიას განაგებდა ანტიოქიით წარმოგზავნილი ერთი ეპისკოპოზი, ახლა კი დაწესდა, რომ მხოლოდ კათოლიკოზი ყოფილიყო გამოგზავნილი ანტიოქიით, ხოლო ეპისკოპოზებს თითონ კათოლიკოზი გააწესებდა საქართველოშივე.

პირველის ცოლის სიკვდილის შემდეგ ვახტანგმა ცოლად ითხოვა საბერძნეთის იმპერატორის ასული ელენე და მზითვად მიიღო აფხაზეთი. ამნაირად ვახტანგმა თავი მოუყარა ერთად საქართველოს ყველა ნაწილებს და შექმნა ერთი მძლავრი სახელმწიფო.

6. კობაღის გამოლაშქრება და ვახტანგის სიკვდილი.—499 წლამდე საქართველო სტკბებოდა მშვიდობიანობით და არაერთარი გარეშე მტერი არ აწუხებდა მას. მხოლოდ ამ წელს მოუხდა მას ბრძოლა სპარსელებთან. სპარსეთის მეფე კობადმა მოინდომა ბიზანტიაზე გალაშქრება და შემოუთვალა ვახტანგს, რომ დახმარებოდა მას ჯარით. ვახტანგმა უარი შეუთვალა კობადმა ასეთი უარი მოისაბაბა და წამოვიდა საქართველოში ჯარით ვახტანგის დასამორჩილებლად. ვახტანგის განკარგულებით ხალხი გაიხიზნა მაგარს ადგილებში და დაემზადა მტრის დასახვედრად.

ვახტანგ მეფე ჯარის ერთის ნაწილით გამაგრდა კახეთში, უჯარმის ციხეში. მეორე ნაწილი ჯარისა გამაგრდა მცხეთაში. სპარსელები პირველად კახეთში შევიდნენ. აქ მოხდა დიდი ბრძოლა. ქართველებმა დაამარცხეს სპარსელები და უკან დაახევინეს. მაგრამ ბრძოლაში ვახტანგ მეფე დაიჭრა. ამ ამბავმა გაამხნევა სპარს-

ელები, რომელნიც გაეშურნენ მცხეთისკენ და აიკლეს ტფილისი და არმაზი. მცხეთა კი მაგრად იყო და ვერ აიღეს. აქ კობადს მოუვიდა ამბავი, რომ ბიზანტიის ჯარი წამოსულიყო სპარსეთის წინააღმდეგ. ფიცხლავ დაანება თავი მცხეთას და გაეშურა ბერძნების წინააღმდეგ.

დაკრილი ვახტანგი მალე გარდაიცვალა და საქართველოს მეფედ შეიქმნა მისი უფროს ვაჟიშვილი დაჩი, პირველის ცოლისაგან ნაყოლი. სიკვდილის წინ ვახტანგმა სთხოვა დაჩის, რომ მის მეორე ცოლისგან ნაყოლის შვილებისთვის—ლეონისა და მირდატისთვის— მიეცა საერისთავოდ შავის ზღვის პირად მდებარე მხარეები.

ბერძნებზე გამარჯვებული კობადი დაბრუნდა ისევ საქართველოში და დაიქირა დარიალის ხეობა, აქ ციხეში ჩააყენა თავისი ჯარი და ამნაირედ უზრუნველ ჰყო თავისი საბრძანებელი კავკასიის მხრით. საქართველოს მეფე დაჩი იძულებული შეიქნა მორჩილება გამოეცხადებინა კობადისთვის და ეკისრნა ხარკის ძლევა.

7. ვახტანგის შემდეგი მშენებანი.—დაჩის შემდეგ მეფობდა შვილი მისი ბაკურ, რომელიც მამის მსგავსად იძულებული იყო ეცნო სპარსეთის ზეხელმწიფება და ეძლია ხარკი. მისმა შვილმა ფარსმან მეხუთემ სცადა სპარსეთის უღელი მოესპო, მაგრამ სპარსელები შემოესიენ საქართველოს თავიანთ უფლების ასადგენად და იძულებულ ჰყვეს ფარსმანი გამოეცხადებინა მორჩილება. სპარსთა მფლობელობამ უფრო მოიკიდა ფეხი შემდეგის ორის მეფის დროს—ფარსმან მეხუთის ძმისწულის ფარსმან მეექვსისა და ამის ძის ბაკურისა. ეს მფლობელობა ისე გაძლიერდა, რომ ბაკურის სიკვდილის შემდეგ მის მკირეწლოვანის შვილის გამეფება ვერ

შესძლეს ქართველებმა და პირდაპირ დაემორჩილენ სპარსეთს (570 წ.).

8. იმიერ-საქართველო ს ბა გომა და ლაზიკის დაარსება.— ვახტანგის შემდეგ დამყარებულს სპარსთა მფლობელობას ის შედეგი მოჰყვა კიდევ, რომ შავის ზღვის პირად მდებარე ქვეყნები ბერძნების დანებარებით ცალკე გადგნენ და დააარსეს ცალკე სამეფო, ლაზიკად წოდებული. მაგრამ არც ეს ნაწილი საქართველოსი იყო დამოუკიდებელი, რადგან ბერძნები მუდამ ცდილობდნენ იქ დაემყარებინათ თავიანთ გავლენა. სპარსეთი არ ყაბულობდა ბერძნების მფლობელობას ამ ქვეყანაში და ამიტომ გამუდმებული ბრძოლა იყო ამ ქვეყნის გამო სპარსთა და ბერძენთა შორის, ვიდრე საბოლოოდ არ გადაწყდა მათი დავა მით, რომ სპარსეთმა დაუთმო ლაზიკა ბიზანტიას (562 წ.).

9. სპარსელების პოლიტიკა და მისი შედეგი.— სპარსეთის მთავრობა მთელს თავის ძალ-ღონეს ვახტანგის შემდეგაც იმას ანდომებდა, რომ ქართველობა ცეცხლის თაყვანისცემისთვის დაებრუნებინა. აუარებელი რიცხვი მოგვებისა, რომელთაც მფარველობდა მთავრობა, შემოდინდა საქართველოში და ქადაგებდა ზარატუშტრას მოძღვრებას. არავითარმა ქადაგებამ და დევნამ ვერ ააღებინა ქართველებს ხელი ქრისტიანობაზე. მართალია, ბიზანტია ახლა ძალით ვერ ეწინააღმდეგებოდა სპარსეთის საქართველოში მფლობელობას, მაგრამ სამაგიეროდ დიდს ზნეობრივს შემწეობას აძლევდა ქართველებს მის პოლიტიკის წინააღმდეგ საბრძოლელად. თუ სპარსეთი გზავნიდა მოგვებს, ვიზანტია აძლევდა საქართველოს ქრისტიანობის მქადაგებლებს. ასეთ მქადაგებელთა შორის ცნობილნი არიან ჩვენს ისტორიაში

ათცამეტნი სირიელნი მამანი, რომელნიც შემოვიდენ საქაროველოში ფარსმან მეექვსის დროს. ჯერ არ არის გამორკვეული, ვინ იყვნენ ის ათცამეტნი მამანი, რომელნიც იწოდებიან სირიელებად *). შესაძლებელია ისინი ნამდვილი ქართველებიც ყოფილიყვნენ, სირიაში აღზრდილნი. ეს კი ცხადია, რომ მათმა ქადაგებამ და ბრძოლამ ცეცხლის თაყვანისმცემელთა წინააღმდეგ გამაგრა ქართველობაში ქრისტიანობა და მიასუსტა ცეცხლის თაყვანისცემის გავლენა ხალხზე.

V'

არაბთა მფლობელობის დრო.

გურამ ბაგრატიონის გამეფება.—გურამის გამეფებითგან არაბების შემოსევამდე.—არაბების მფლობელობის დამყარება.—პოლიტიკური სისუსტე.—სარწმუნოებრივ-კულტურული განვითარება—ეროვნულის გრძნობის გაღვიძება.

1. **გურამ ბაგრატიონის გამეფება.**— ბაკურ III-ის სიკვდილის შემდეგ (570 წ.) სპარსელებმა ნება არ მისცეს ქართველებს მეფე-დაესვათ და გამოგზავნეს ტფილისში თავიანთ კაცი მთავარმართველად (მარზბანად). თავიანთ მფლობელობის დასამყარებლად სპარსელებმა ქართველს დიდებულებს დიდი უპირატესობანი მიანიჭეს და ერისთავებს საშვილიშვილოდ დაუმტკიცეს

*) აი სახელები ამ ათცამეტის მამისა: იოანე ზედაძნელი, დავით გარეჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონ მარტყოფელი, ისე წილკნელი, თათე სტეფან-წმინდელი, შიო მღვიმელი, ისიდორე სამთავნელი, აზიზოს ნეკრესელი, მიქელ ულუმბელი და პიროს ბრეთელი.

მათი საგამგებლო ადგილები. პირველად ეს ამბავი ეს-
ამოვნათ დიდებულებს, მაგრამ შემდეგ დაინახეს, რომ
სპარსთაგან მათი პირდაპირი დამოკიდებულება არ იყო
მათთვის სასარგებლო, ხოლო ხალხისთვის ხომ მეტად
დამღუპველი იყო, რადგან სპარსები უზომო ხარჯს
ახდევინებდენ, სდევნიდენ ქრისტიანობას და მით სულს
უხუთავდენ. დიდებულებმა ისარგებლეს სპარსთა და
ბიზანტიელთა შორის ატეხილის ომით და მიმართეს
გამარჯვებულს ბიზანტიის იმპერატორს, რომ საქართვე-
ლო მიეღო თავის მფარველობაში და მეფედ ეცნა
კლარჯეთის ერისთავი გურამ კუროპალატი. იმპერა-
ტორმა სიამოვნებით მიიღო ქართველის დიდებულების
თხოვნა და საქართველოს მეფედ შეიქნა გურამ ბაგრა-
ტიონი. (575 წ.).

**2. გურამის ბაგრატიონებთან არაბების შემოსე-
ვამდე.**—გურამისა, მის შვილის სტეფანოზის და შვი-
ლისშვილის ადარნასეს დროს გამუდმებული ბრძოლა
იყო სპარსთა და ბიზანტიელთა შორის და, იმის მიხედ-
ვით თუ რომელი მხარე გაიმარჯვებდა, საქართველოც
ხან ერთის, ხან მეორე სახელმწიფოს გავლენის ქვეშ
მოექცეოდა ხოლმე. როდესაც სპარსეთი იმარჯვებდა,
ის მაშინვე მოინდომებდა ხოლმე თავის უფლების აღდ-
გენას საქართველოში და ნიშნადა ჩვენის ქვეყნის მმარ-
თველად მარზბანს. ამის გამო საქართველოს მეფეებმა
დაპყარგეს თავიანთ ძალა და ერისთავის ანუ მთავრის
ხარისხზე ჩამოიქვეითეს, რის გამოც გურამის მემკვიდრეები
კარგა ხანს იწოდებიან მთავრებად და არა მეფეებად.

3. არაბების მულუბელუბის დამყარება.—
ადარნასე მთავრის შვილის სტეფანოზ მთავრის დროს
საქართველოს გაუჩნდა ახალი მეზობელი და მასთან

მრისხანე მტერი—არაბები. არაბეთის ნახევარ-კუნძულზე მცხოვრებნი, მაჰმად მოციქულის მიერ დაარსებულის ახალის სარწმუნოებით აღფრთოვანებულნი, ისე გაძლიერდენ პოლიტიკურად, რომ სულ მცირე ხნის გამავლობაში 632 წლითგან 641 წლამდე დაიპყრეს ეგვიპტე, პალესტინა, სირია, სასომხეთი და სპარსეთი. სპარსეთსა და სასომხეთთან ერთად საქართველოშიაც შემოვიდნენ არაბები და დაიპყრეს ტფილისი, სადაც დაადგინეს ამირა (მთავარი), რომელსაც უნდა დაეცვა არაბთა მფლობელობა საქართველოზე. ეს მფლობელობა გამოიხატებოდა იმაში, რომ ქართველებს უნდა ეძლიათ არაბებისთვის შეწერილი ხარჯი და მათ წინამდებ არაფერი ჩაედინათ-რა.

არაბთა მფლობელობას საქართველოსთვის სამნაირი შედეგი ჰქონდა: პოლიტიკური სისუსტე, სარწმუნოებრივ-კულტურული განვითარება და ეროვნულის გრძნობის გაღვიძება.

4. პოლიტიკური სისუსტე.—მეფის უფლების შესუსტებისა გამო საქართველოს ნაწილები ერთი-ერთმანეთს დაშორდენ და ცალკე პოლიტიკური ცხოვრება იწყეს. ერთის მხრით აფხაზეთის ერისთავი გაძლიერდა იმოდენად, რომ გაელენა მოიპოვა მთელს იმიერ-საქართველოში, იწოდა მეფედ და თავისი სამეფო ტახტი გადმოიტინა ქუთაისში. ამ ხნითგან მთელი იმიერ-საქართველო წოდებულ იქმნა აფხაზეთად. მეორე მხრით კახეთმა გასწყვიტა კავშირი ქართლთან და დაემორჩილა თავის საკუთარს მთავრებს. ტფილისი, სადაც ცხოვრობდა არაბთა ემირი, არაბების პირდაპირს დამოკიდებულებაში იყო და მის მიდამო ადგილებით სრულიად გაცალკეე-ბული იყო დანარჩენის საქართველოთგან. მხოლოდ ქარ-

თლი და სამხრეთი საქართველო შერჩა ბაგრატიონებს. მაგრამ არც თვით ბაგრატიონთა სამფლობელოში იყო ერთიანობა. ბაგრატიონთა გვარის წევრებს განაწილებული ჰქონდათ მთელი ტერიტორია ერთმანეთში და თუმცა გვარში ერთის უფროსობას სცნობდნენ, მაინც საკმაოდ დამოუკიდებლები იყვნენ ერთი-ერთმანეთისაგან.

ბაგრატიონებს მუდამ კავშირი ჰქონდათ ბიზანტიასთან, რასაც ხელს უწყობდა არაბების მეზობლობა და მათთან ბრძოლა. ბიზანტია დიდს ყურადღებას აქცევდა საქართველოს და მის მმართველებს და ცდილობდა ისინი მკიდროდ დაეკავშირებინა თავისთან, თუ პოლიტიკურად არა, ზნეობრივ მაინც. ამ პოლიტიკის ბრალია ის მოვლენა, რომ ბაგრატიონთა გვარის წევრნი მთელს ამ ხანში ატარებდნენ სხვა-და-სხვა ბიზანტიურს დიდის ხარისხის ტიტულებს და იწოდებოდნენ: კუროპალატებად, მაგისტროსებად, პატრიკებად და ანთიპატოსებად. ბიზანტიის იმპერატორები ურიგებდნენ ამ ტიტულებს ბაგრატიონის გვარის წევრებს იმის მიხედვით, თუ რაოდენად თვითეული მათგანი ემსახურებოდა ბიზანტიის ინტერესებს. ამით აიხსნება, რომ ხშირად უდიდესი ბიზანტიური ხარისხი თვით მეფეს კი არა ჰქონია, არამედ სხვა წევრს; ან ერთსა და იმავე დროს ერთნაირის ტიტულის მქონე რამდენიმე ბაგრატიონი ყოფილა. თვით მეფის ტიტულიც ხშირად მიეთვისებოდა ხოლმე რომელსამე ბაგრატიონს მის პირადის უნარის და ღირსების ძალით და არა ჩამომავლობითის უფლებით. ბერძნულის ტიტულების გარდა ბაგრატიონებში გავრცელებული იყო აგრეთვე ქართული ტიტულები ერისთავისა, ერისთავთ-ერისთავისა და მამფლისა.

საქართველოს ასეთი განაწილება მაინებელი იყო ქართველის ერისათვის, რასაც, რა თქმა უნდა, გრძნობდენ ყველგან, როგორც კახეთში, ისე სამცხეში და აფხაზეთში. სურვილი საქართველოს გაერთიანებისა და მტრის უღლის მოშორებისა ყველგან იყო, მაგრამ იგი გამოიხატებოდა არა მშვიდობიანს დაკავშირებაში საქართველოს ყველა ნაწილებისა, არამედ ერთისგან მეორე ნაწილის მიკერძებაში თავის სასარგებლოდ. კახეთის მთავრები ცდილობდენ თავიანთ სამფლობელოსთვის შეეერთებინათ ქართლი და ამიტომ ხშირად უხდებოდათ ბრძოლა ბაგრატიონებთან. მეორე მხრით აფხაზეთის მეფეები ცდილობდენ შეეერთებინათ როგორც ქართლი, ისე კახეთი და ამიტომ ბრძოლა უხდებოდათ მათ როგორც ბაგრატიონებთან ისე კახეთის მთავრებთან. ურთიერთშორისის ბრძოლის გარდა ქართველებს ამ ხნის გამაელობაში ხშირად მოუხდებოდათ ხოლმე შეტაკება არაბებთან. ტფილისის ამირას ტფილისში საკმარისი ჯარი ჰყავდა, რომ მცირე ურჩობის საბაბით გაელაშქრა ხოლმე ქართველთა ან ერთს ან მეორე სამფლობელოზე. თუ თავის საკუთარის ჯარით ვერ მოახერხებდა ურჩობის მოსპობას, ტფილისის ამირა იჩივლებდა ხოლმე ხალიფასთან (არაბთა ხელმწიფე) და ხალიფაც გზავნიდა მხედრობას ქართველების დასასჯელად და ხარკის ძლევის საიძულებლად. ხანდახან თვით ტფილისის ამირაც გააწყრომებდა ხოლმე ხალიფას მით, რომ შესაფერს ერთგულობას არ იჩენდა და საქართველოს მიწა-წყალზე, ქართველებთან დაახლოვებულს დამოუკიდებლობა უფრო ტკბილს ხილად ეჩვენებოდა, ვიდრე ყურმოკრილი ყმობა შორეულის ბატონისა. ამისთანა შემთხვევაშიაც ხალიფა გზავნიდა ჯარს რომლისამე სანდო ამირას წინამძღოლობით და სჯიდა

ურჩს ტფილისის ამირას. რა თქმა უნდა, რომ ტფილისის ამირას დასასჯელად მოსული არაბების ჯარი გზად ქართველებსაც ხეირს არ დააყრიდა ხოლმე.

ნ. სარწმუნოებრივ-კულტურული განვითარება.—სამაგიეროდ არაბების მფლობელობას სპარსეთში და საქართველოში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქრისტიანობის გამტკიცებისათვის საქართველოში. ცეცხლის თაყვანისცემა თუ კიდევ მაგრად იყო ჩვენში ქრისტიანობის მიღების შემდეგ, ეს იმიტომ რომ იგი იყო ძველი სახალხო სარწმუნოება და თან მას მფარველობას უწევდა სპარსეთი. აქლა კი როდესაც სპარსეთმა არაბების გავლენით უარ-ჰყვეს ცეცხლის თაყვანისცემა, ამ სარწმუნოებას საქართველოშიაც მოაკლდა ქომაგი და ხალხში დარჩენილმა უქომაგოდ ველარ გაუძლო ქრისტიანობის ძალას, რომელმაც სრულიად ამოფხვრა იგი ყოველგან საქართველოში.

ქრისტიანობის გამტკიცებას თან მოჰყვა ქართველის ერის კულტურული განვითარება. ამ ხანში ითარგმნა ქართულს ენაზე სრულად საღვთო წერილი, მრავალნი თხზულებანი ღვთისმეტყველთა და ფილოსოფოსთა, საქრისტიანო ქადაგებანი და მოძღვრებანი და მსოფლიო წმინდანთა ცხოვრებანი. ამას გარდა დაიწერა ქართველთა წმინდანთა ცხოვრებანი და საქართველოს საერო ისტორია. თავდაპირველად მთარგმნელები და მწერლები იყვნენ ბერები, რომელთაც მიღებული ჰქონდათ სწავლა სასომხეთის, სირიის და საბერძნეთის მონასტრებში. შემდეგ უცხო მონასტრებში გაზდილმა ქართველებმა დააარსეს ქართული მონასტრები როგორც თვით საქართველოში, ისე უცხოეთში. ამ მონასტრებში გაჩაღებული იყო სამწერლო შრომა, თარგმნიდენ და მრავ-

ლად გადაწერილს ცალეზად ავრცელებდენ ერში წიგნებს. ამავე მონასტრებში წვრთნიდენ ყმაწვილებს და ასწავლიდენ ყოველისფერს, რაც მაშინ საჭიროდ მიაჩნდათ. მწერლობასთან ერთად ქრისტიანობის გავლენით აყვავდა საქართველოში ხუროთ-მოძღვრება და მხატვრობა. მეფეები, მთავრები და დიდებულები ხელს უწყობდენ წიგნების თარგმანს და გავრცელებას და არ იშურებდენ არაფერს მშვენიერის საყდარ-მონასტრების ასაგებად და მათთან სასწავლებლების დასაარსებლად.

სარწმუნოებრივ-კულტურულს განვითარებას შეუწყო ხელი საქართველოს ეკლესიის გათავისუფლებამ ანტიოქიის პატრიარქის დამოკიდებულებისგან. წინად საქართველოს კათოლიკოზად ანტიოქიის პატრიარქი ნიშნავდა თავის სურვილისამებრ ხშირად, თუ ყოველთვის არა, სხვა ეროვნების კაცს. ახლა კი არაბების შიშით ანტიოქიისა და საქართველოს შორის მისვლა-მოსვლის გაძნელების გამო, მეშვიდე საუკუნის დასაწყისითგანვე, ქართველი სამღვდელოება თვით ირჩევს კათოლიკოზს, რომელიც მართავს ეკლესიას ანტიოქიის პატრიარქის დაუკითხავად. ასეთი თავისუფლება საქართველოს ეკლესიისა დადასტურა თვით ანტიოქიის პატრიარქმა მერვე საუკუნის ნახევარში მხოლოდ იმ პირობით, რომ საქართველოს კათოლიკოზს თავის ლოცვებში მოეხსენებინა ანტიოქიის პატრიარქი. ამას გარდა პატრიარქმა შეინარჩუნა უფლება საეკლესიო საქმეებში ჩარევისა იმ შემთხვევაში, როდესაც რამე არეგ-დარევა მოხდებოდა.

ნ. მროვეზელის ბრძანების გაღვიძება. — მართალია, ქართველი ერი არაბთა მფლობელობის დროს იყო პოლიტიკურად დაცემული და რავდენსამე სამე-

ფოდ და სამთავროდ განაწილებული, მაგრამ საზღვი-
როდ მას ამხნევებდა და აერთებდა ერთი სარწმუნოება,
ერთი ენა და ერთი მწერლობა. გონებრივ და ზნეობრივ
ქართველებს ახლა თავიანთ თავი სხვებზე ნაკლებად
აღარ მიაჩნდათ და ამიტომ უკეთესის მომავალის იმე-
დით იყვნენ აღსავსენი. ქრისტიანულის სარწმუნოების
დამკვიდრებამ მათ შორის დაბრუნა ისინი გამაჰმადიანე-
ბისგან, ხოლო ქართულის ენისა და მწერლობის განვი-
თარებამ დაიფარა ისინი ეროვნულის გადაგვარებისაგან.
ქართველი ხედავდა საქართველოს ყველგან, სადაც კი
ისმოდა ქართული ლაპარაკი და წირვა-ლოცვა. ზნეობ-
რივად და ეროვნულის გრძობით დაკავშირებული
ქართველები საჭიროებდნენ ახლა მხოლოდ პოლიტიკუ-
რად გაერთიანებას და არაბთა მფლობელობის მოსპო-
ვას. შეგნებული ქართველობა მხნედ მიისწრაფოდა ამ
პოლიტიკურის გაერთიანებისაკენ და ბოლოს კიდევ
შიაღწია, ოთხასის წლის განაწილების და დაცემულო-
ბის შემდეგ (985 წ.).

VI

დავით კუროპალატი და მეფე ბაგრატ მესამე.

დავით კუროპალატი.— აფხაზეთის უკანასკნელი მეფეები.— ბაგრატის გამეფება აფხაზეთში.— ბაგრატ მეფე და შამა მისი გურგენი.— გურგენის გამეფება და დავით კუროპალატის სიკვდილი.— კახეთის დაქვერება ბაგრატ მეფისაგან.— განჯის ამირას დამორჩილება:

1. **დავით კუროპალატი.** — მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლის ბაგრატიონთა შორის თავი იჩინა ტაოს მფლობელმა დავით კუროპალატმა. ის იყო შვილი ადარნასე მაგისტროს კუროპალატისა და შვილისშვილი ბაგრატ მაგისტროსისა. ტაოს გამგებლად შეიქნა 918 წ. თავის კკვიანურის მართვით, მშვიდობიანის ხასიათით, სწავლა-განათლების მფარველობით და ვაჟკაცობით დიდი სახელი გაითქვა როგორც საქართველოში, ისე მეზობელს ქვეყნებში და კერძოდ ბიზანტიაში. თუმცა ჩამომავლობით მეფის ტიტული მისდროს სხვას ჰქონდა, მაგრამ ქართველებიც და უცხოელებიც ხშირად იხსენიებენ მას მეფედ. 918 წელს, როდესაც დავით კუროპალატმა დიდი დახმარება გაუწია ბიზანტიას მით, რომ მიაშველა იმპერატორებს ბასილს და კონსტანტინეს ქართველი ჯარი, 12,000 კაცისაგან შემდგარი, რომელმაც დაამარცხა გამდგარი სკლეროსი, ბიზანტიამ დაუთმო მას სამფლობელოდ თავის მანრები, სადაც ცხოვრობდნენ სომხებიც. სომხის ისტორიკოსი, თანამედროვე დავითისა, ასოლიკი აი რასა სწერს მის შესახებ: „სიწყნარით და მშვიდობის მოყვარეობით დავით აღმატებულად ყველა ხელმწიფეებს, რომელნიც კი ჩვენს დროს ცხოვრობენ; დავით იყო მიზეზი მყუდროებისა და წესიერებისა ყველა აღმოსავ-

ლეთის ქვეყნებში, განსაკუთრებით სასომხეთში და საქართველოში. მან მოსპო ომები, რომელნიც ყოველის მხრით ატყდებოდნენ ხოლმე და სძლია ყველა მეზობელს ხალხს, ასე რომ ყველა ხელმწიფენი ნება-ყოფილობით ექვემდებარებოდნენ მას.“

ქართლის მეფედ დავითის დროს ითვლებოდა **ბაგრატ რეგვენი** (958—994), რომელიც იყო მეტად სუსტი და უნიკო კაცი. ის სრულებით ემორჩილებოდა დავით კუროპალატის გავლენას და არავითარი მნიშვნელობა ჰქონდა—რა პოლიტიკაში. დავით კუროპალატი თვით უშვილო იყო და თავის მემკვიდრედ და შვილობილად გამოაცხადა **ბაგრატ გურგენის** შვილი, შვილის შვილი მეფე ბაგრატ რეგვენისა. დავით კუროპალატმა იშვილა ბაგრატი იმ აზრით, რომ მის ხელში მთელი ქართლი გაერთიანებულიყო.

2. აფხაზეთის უკანასკნელი მემფეტი.—დავით კუროპალატის სურვილი, რომ საქართველოს ნაწილები შეერთებულიყვნენ და ჩვენი ქვეყანა გაერთიანებულიყო, მალე ადვილად შესაძლებელი გახდა შემდეგის გარემოების გამო. აფხაზეთის მეფის **ლეონის** სიკვდილის შემდეგ (967 წ.) მისი ძმები **დემეტრე** და **თევდოსე** ერთმანეთს ედავებოდნენ ტახტს. მეფე დემეტრემ შეიპყრო თევდოსე და დააბრმავა. დემეტრეს სიკვდილის შემდეგ, აფხაზეთში გამეფდა ბრმა თევდოსე. თევდოსეს შემდეგ კი აფხაზეთის სამეფო გვარი სრულებით ისპობოდა, რადგან ვაჟიშვილი არ დარჩენიათ არც თევდოსეს, არც დემეტრეს. ამ გარემოებამ აფიქრებინა დავით კუროპალატს და სხვა მამულის მოყვარე ქართველებს, აფხაზეთში გაემეფებინათ უკანასკნელის მეფეების დემეტრეს და თევდოსეს დისწული **ბაგრატი**, შვილობილი

დავით კუროპალატისა. ეს რომ მოხერხებულიყო, საქართველო თითქმის მთლად იქნებოდა შეერთებული ერთის ტახტის ქვეშ, რადგან ბაგრატი იმავე დროს იყო მემკვიდრე ქართლისა და ტაოსი.

3. ბაგრატის გამეფება აფხაზეთში. — ქართლში ამ დროს იყო ერთი გამოჩენილი მამულიშვილი ერისთავი იოანე მარუშიძე. აი ეს მამულიშვილი შეუდგა მეცადინეობას, რომ აფხაზეთის დიდებულებს ბრმა თევდოსეს მაგიერ მფედ დაესვათ ბაგრატი. საქართველოს გაერთიანების სურვილი აფხაზეთშიაც ძვალსა და რბილში ჰქონდათ გამჯდარი და ამიტომ იმათაც მოინდომეს ბაგრატის გამეფება. დიდებულებმა სთხოვეს დავით კუროპალატს, რომ ბაგრატი გაეშვა აფხაზეთში გასამეფებლად. დავითმაც მოუმართა ხელი ბაგრატს და გაგზავნა ქუთაისს. აფხაზეთის დიდებულებმა მეფობა ჩამოართვეს ბრმა თევდოსეს და ბაგრატი დასვეს მეფედ (985 წ.).

4. ბაგრატ მეფე და მამა მისი გურგენი. — ბაგრატ მეფემ თავის ტახტის გასამაგრებლად, გამეფდა თუ არა, თევდოსე მეფე გაგზავნა თავის მამობილთან ტაოში. მართალია, ქართლში მეფედ ითვლებოდა ბაგრატ რეგენი, მაგრამ ის სრულებით უძლური იყო და სამეფოს განაგებდა შვილი მისი გურგენი, რომელიც ცხოვრობდა უფლისციხეში. ბაგრატი თავის მამას მთავრობდა და როდესაც კახეთის მთავარი შემოესეოდა და ან დიდებულები ურჩობას გაუწევდნენ, აფხაზეთის ჯარით მიეშველებოდა ხოლმე. გურგენის მტრებს სწყინდათ მისი გაძლიერება და ამიტომ ცდილობდნენ გადაეკიდებინათ მისთვის და ბაგრატისთვის როგორც მეფე ბაგრატ რეგენი, ისე დავით კუროპალატი. იმ დროს

გამოჩენილი იყო თავის სიმძლავრით და დამოუკიდებლობის მოყვარეობით კლდე-კარის ერისწავი რატი ორბელიანი. აი ამ დიდებულის დასამორჩილებლად ბაგრატ მეფე აფხაზთა ჯარით მიეშველა თავის მამას, გურგენს (988 წ.). რატი ორბელიანმა გადაიბირა თავისკენ მეფე ბაგრატ რეგვენი და თვით დავით კუროპალატიც კი დააჯერა, ვითომც ბაგრატს განძრახული ჰქონოდა მის მოკვლა და ტაოს დაპატრონება. დავით კუროპალატი მაშინვე წამოვიდა ჯარით გურგენისა და ბაგრატ მეფის წინააღმდეგ. დავით კუროპალატსავე შეუერთდა ბაგრატის პაპა ბაგრატ რეგვენი. გურგენის ჯარი შეხვდა დავით კუროპალატის ჯარს და გაიმართა ბრძოლა. გურგენი დამარცხდა და შეეფარა წყნეთის ციხეს. ბაგრატ მეფე კი ამ დროს თავის ჯარით თრიალეთში იყო და აპირებდა რატი ორბელიანთან შებმას, მაგრამ როდესაც დაინახა, რომ რატი ორბელიანს იცავდა მისი მამობილი დავით კუროპალატი, მარტოდ-მარტო მივიდა მამობილთან და ბოდვიში მოიხადა, რომ კინაღამ არ მოუხდა მასთან შეტაკება. როდესაც დავით კუროპალატმა შეიტყო რომ ბაგრატს არა ჰქონია განძრახვა მის მოკვლისა, გაუშვა და თითონაც დაბრუნდა ტაოში. ბაგრატ მეფე ამ ხელად პირდაპირ აფხაზეთს დაბრუნდა, მაგრამ დაზამთრდა თუ არა, მოულოდნელად გადმოვიდა ჯარით და თავს დაეცა რატი ორბელიანს. რატი ორბელიანი იძულებული იყო თავისი ციხე გადაეცა ბაგრატისთვის და საცხოვრებლათ დასახლებულიყო არაგვეთში (989 წ.).

5. გურგენის გამფება და დავით კუროპალატის სიკვდილი.—994 წ. მოკვდა ქართლის მეფე ბაგრატ რეგვენი და გამეფდა შვილი მისი გურგენი, ბაგ-

რატ მეფის მამა. შვილის წლის შემდეგ გადაიცვალა თვით დავით კუროპალატიც (1001 წ.) და მის სამფლობელოს მემკვიდრედ შეიქმნა მისი შვილობილი ბაგრატ მეფე. მაგრამ ამ მემკვიდრეობის მიღების გამო შეტაკება მოუხდა ბიზანტიის იმპერატორს ბასილთან. როგორც ვსთქვით, დავით კუროპალატს საბერძნეთის იმპერატორისაგან მიცემული ჰქონდა ზოგიერთი მაზრები ბიზანტიისა სიკვდილამდე სამფლობელოდ. როდესაც დავითი მოკვდა, ბასილ იმპერატორი მოვიდა ამ მაზრების დასაჭირად. ამის გამგონი მეფეები ბაგრატ და გურგენი გაეშურნენ, რომ არ დაენებებინათ ბასილისთვის დავითის სამფლობელო. აქ გაიმართა მოლაპარაკება იმპერატორსა და მეფეთა შორის და გადავიდა მორიგებით: ზოგიერთი მაზრები დაიბრუნა იმპერატორმა და სამაგიეროდ უბოძა მეფეებს საპატიო ტიტულები — გურგენს მაგისტროსობა, ბაგრატს კუროპალატობა.

6. **კახეთის დაჯიბრა ბაგრატ მეფისგან.** — შვილის წლის შემდეგ გადაიცვალა გურგენ მეფეც (1008 წ.) და ბაგრატი შეიქნა მარტოდ-მარტო მეფედ აფხაზთა და ქართველთა. მხოლოდ კახეთი არ ემოჩილებოდა ბაგრატს. ამიტომ ბაგრატმა მოინდომა ეს ქვეყანაც დაეპყრო და მით მთელი საქართველო ერთს სამეფოდ გადაექცია. ამ დროს კახეთში მთავრობდა დავითი. ბაგრატმა პირველად მოსთხოვა დავითს დაეთმო ის ქართლის ციხეები, რომლებიც მას ეჭირა. დავითმა უარი შემოაუთვალა. მაშინ ბაგრატი შეესია კახეთს თიონეთის მხრივგან, დაიპყრო ერეთი, ერისთავად დაადგინა აბუღალ და გამოაბრუნდა უკან. მაგრამ ერეკლებმა განდევნეს აბუღალი და ისევ დავითს მიუდგნენ. ამის გამგონმა ბაგრატმა ხელახლად გამოილაშქრა კახეთში. ამ

დროს მოკვდა დავით მთავარი და გამთავრდა შვილი მისი კვირიკე. ბაგრატი შევიდა კახეთში და დაიჭირა ციხეები. კვირიკე გამაგრდა და დიდი წინააღმდეგობა გაუწია ბაგრატს. ორის წლის განმავლობაში ებრძოდა ბაგრატი კვირიკეს და ბოლოს სრულებით დაიჭირა კახეთი. კვირიკე მთავარი კი თან წამოიყვანა და თავის კარზე იყოლია.

7. განჯის ამირას დამორჩილება.—კახეთის დაქერის შემდეგ საქართველო გაერთიანდა, თუმცა მას აკლდა დედა-ქალაქი ტფილისი, რომელიც არაბების ხელთ იყო. ბაგრატმა ტფილისის აღება ჯერ უდროვოდ სცნო, რადგან იგი ძალიან გამაგრებული იყო და მისი ამირაც საბაბს არ აძლევდა ლაშქრობისას. სამაგიეროდ განჯის ამირამ ფადლონმა გაარისხა ბაგრატი თავის საქციელით. ფადლონი მოურიდებლად შეესვოდა ხოლმე კახეთს და იკლებდა იქაურობას. მის დასასჯელად და მოსამორჩილებლად ბაგრატმა შემწეობა სთხოვა სომეხთა მეფეს გაგიკ შაჰანშას. ბაგრატი თავის და გაგიკის ჯარით შეესია განჯის ქვეყანას. ფადლონი დამარცხდა და გამაგრდა შანქორში. ბაგრატი შემოერთყა ჯარით ამ ქალაქს და აპირებდა იერიშით აღებას. შეშინებულმა ფადლონმა შემოუთვალა მორიგების პირობები: მორჩილება, ხარჯის ძლევა და ლაშქრის მიხმარება მტრის წინააღმდეგ. ბაგრატმა მიიღო ეს პირობები და დაბრუნდა უკან.

სამწუხაროდ, ბევრს ხანს ვერ იცოცხლა ამის შემდეგ ბაგრატ მეფემ, რომ დაემთავრებინა საქართველოს გაერთიანება ტფილისის აღებით. იგი მოკვდა 1014 წ. ისტორიაში ეს მეფე წოდებულია ბაგრატ მესამედ.

VII

მეტენი გიორგი პირველი და ბაგრატ მეოთხე.

კახეთის და განჯის გადგომა.—ღავა და ბრძოლა ბიზანტიასთან. მათ შედეგი.—ახნაურთა გადგომა ბაგრატიანებთან.—მარიამ დედოფლის წასვლა იმპერატორ რომანოზთან.—ლაშქრობა განჯაზე და ტფილისის ამირას შეპყრობა.—ტფილისის აღების ცდა.—კახეთის დაქვრის ცდა.—ლიპარიტ ორბელიანის პირველი გადგომა.—ტფილისის დაქვრა.—ლიპარიტის მეორე გადგომა.—ლიპარიტის დიტყვევება თურქთაგან და გათავისუფლება. ბაგრატის წასვლა კონსტანტინოპოლს.—გიორგის გამოცხადება მეფედ ბაგრატის ნაცვლად.—ბაგრატის დაბრუნება და ლიპარატის განდევნა.—თურქების შემოსევა.—განჯის ამირას შეპყრობა და ტფილისის ხელმეორედ დაქვრა.—საქართველოს კულტურული განვითარება გიორგი პირველის და ბაგრატ მეოთხის დროს.

1. კახეთის და განჯის გადგომა.— მართალია, ბაგრატ მესამის დროს გაერთიანდა საქართველო, მაგრამ დიდი შრომა და გამპყრობა იყო საჭირო როგორც ერის, ისე მმართველთა მხრით, რომ ეს ერთიანობა გამაგრებულიყო. ამას გარდა საქართველოს ძალღონის მოსაკრეფად საჭირო იყო, რომ გარეშე პირობებსაც შეეწყობოთ ხელი და ახლად აღდგენილი საქართველო მიენებებინათ თავისთვის დამოუკიდებლად ცხოვრებისათვის. სამწუხაროდ აგრე არ მოხდა. ბაგრატის სიკვდილის შემდეგ (1014 წ.) გამეფებულმა სრულებით გამოუცდელმა თვრამეტის წლის მისმა შვილმა გიორგი პირველმა ვერ გამოიჩინა შესაფერი გამპყრობა და სიბეჯითე, რომ აღდგენილი ერთიანობა დაეცვა. ეს ერთიანობა შეარყიეს პირველად კახელებმა, რომელთაც გიორგის გამეფებისათანავე უარ-ჰყვეს ერთობა დანარჩენს საქართველოსთან და კახეთის მთავრად ხელახლად აღიარეს კვირიკე. კახელების განდგომის შემდეგ განჯის

ამირამაც გაითავისუფლა თავი გიორგი მეფის ზეხელ-
მწიფებისაგან და სრულებით აღარ ემორჩილებოდა მას.
ბოლოს თვით ბიზანტიამ აუტეხა დავა საქართველოს
და წაართვა სამხრეთის საზღვრებზე მდებარე ადგილები.

**2. ღაზა და ბრძოლა ბიზანტიასთან. მათ
შედეგი.**—ბიზანტიის იმპერატორი ბასილი გიორგის
გამეფების პირველს წლებში გართული იყო ბოლგარებ-
თან ბრძოლაში და, მოიცალა თუ არა ამ ბრძოლისგან,
მოსთხოვა გიორგი მეფეს, რომ დაეთმო ის ადგილები,
რომლებიც დავით კუროპალატისგან უნდა მას დარჩე-
ნოდა და რომლებიც არ დაანება მას ბაგრატ მესამემ.
გიორგი მეფემ არ შეიწყნარა ასეთი მოთხოვნილება და
ბიზანტიის წინამდევ კავშირის შესაკვრელად მოციქუ-
ლობა გამართა ხალიფა ხაკიმთან. ამის შემდეგ ბასილი
ჯარით შემოვიდა საქართველოს არემარეში (1021 წ.).
გიორგი მეფე მის დასახვედრად თავის ჯარით მივიდა
ბასიანს, მაგრამ, როდესაც დაინახა ბერძნების დიდი ძა-
ლა, უკან გამობრუნდა და მივიდა თრიალეთს, სადაც
ელოდა მაშველს ჯარს. ბერძნებიც უკან გამოედევნენ
მას. როდესაც მაშველი ჯარი მიუვიდა, გიორგი მეფე
მზად იყო შებრძოლებოდა ბერძნებს, მაგრამ ბერძნები
უკან დაბრუნდნენ. ბასილ იმპერატორმა ის ზამთარი
გაატარა ტრაპიზონში. აქ გიორგი მეფემ მიუგზავნა
მოციქულები შერიგების შესახებ. კიდევაც მორიგდენ.
გიორგის უნდა გადაეცა ბასილისთვის ციხეები და მძევ-
ლად გაეტანებინა შვილი თვისი ბაგრატი. გაზაფხულ-
ზე (1022 წ.) ბასილ იმპერატორი ხელახლად შემოვიდა
საქართველოში. გიორგი მეფე თავის ჯარით წინ მიე-
გება, ვითომ აღთქმულის პირობის შესასრულებლად.
მაგრამ ქართველები მოულოდნელად შეეტაკნენ ბერ-

ძნებს და მოხდა ბრძოლა, რომელშიაც დამარცხდნენ ქართველები. გიორგიმ ხელახლა ითხოვა ზავი, რომლის შედეგი იყო ის, რომ ბასილმა დაიქირა სადავო ადგილები და მიიღო მძევლად გიორგის ოთხის წლის ვაჟი-შვილი ბაგრატი.

ბაგრატი დარჩა ბიზანტიაში სამს წელს და დაბრუნდა საქართველოში 1025 წ. ორის წლის შემდეგ მოკვდა გიორგი მეფე და გამეფდა ბაგრატი (1027 წ.).

3. აზნაურთა გაღმოსავა ბაგრატისაგან.—ბაგრატის მცირეწლოვანობის გამო სამეფოს განაგებდა დედა მისი მარიაში, ასული ვასპურაკანის (სასომხეთის ნაწილია) მეფის სენაქერიმისა, რომელმაც თავის სამფლობელო უანდერძა ბიზანტიას. მარიამ დედოფალს ქვეყნის მართვაში ეხმარებოდა ქართლის ერისთავთ-ერისთავი ლიპარიტ ორბელიანი.

საქართველოს ტახტზედ მცირე-წლოვანის ბაგრატის ასელამ ტაო-კლარჯეთის აზნაურებს აფიქრებინა გაცალკევებულიყვნენ ძველებურად, გაემეფებინათ კლარჯეთის ბაგრატიონი დემეტრე გურგენის ძე და ეთხოვნათ მფარველობა და შემწეობა ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინესთვის. ამ განძრახვით ბაგრატი მეოთხის გამეფებისათანავე წავიდნენ კონსტანტინოპოლში დიდებული აზნაური ვაჩე კარიქიძე, ეპისკოპოსი იოანე ბანელი და მათი თანაგამძრახველნი, ნახეს იმპერატორი და სთხოვეს დახმარება. ტაო-კლარჯეთის აზნაურების ასეთი თხოვნა სასიამოვნოდ დარჩა იმპერატორს და გაგზავნა ჯარი საქართველოში (1028 წ.). განდგომილმა აზნაურებმა გადასცეს ბერძნებს თავიანთ ციხეები. მტრის მოსაგერებლად ლიპარიტ ორბელიანი გამაგრდა ციხე კლდე-კარში. ბერძნები მიაღწენ ამ

ციხეს, მაგრამ უკუქცეულ იქმნენ ლიპარიტის მიერ. დიდი წინაამდევობა გაუწიეს ბერძნებს აგრეთვე შავ-შეთში ტბეთის ეპისკოპოზის საბას თაოსნობით სვეტის სიმაგრეში. მართალია, ბევრი აზნაური მიუდგა ბერძნებს და გადასცა თავისი ციხეები, მაგრამ მათი მიმხრობა არ იყო საკმარისი, რადგან ბერძნების წინაამდევ იყო მთელი ხალხი და ნაწილი აზნაურებისა, რომელნიც თავიანთ ციხეებთგან წამ-და-უწუმ თავს ესხმოდნენ ბერძნებს და აწუხებდნენ. ეს ამბავი რომ მიუვიდა კონსტანტინოპოლში იმპერატორს, ბრძანება გასცა, რომ ჯარი დაბრუნებულიყო საქართველოთგან.

4. მარიამ დედოფლის წასვლა იმპერატორს კონსტანტინოსთან. — გიორგი მეფეს ბაგრატის გარდა დარჩა კიდევ ერთი ვაჟი სახელად დემეტრე, რომლის ამბავი ჩვენს ისტორიას ჯერ კარგად არა აქვს გამოკვეთილი. ჩვენის აზრით, ის უნდა ყოფილიყო ნაშობი გიორგის პირველის ცოლის ოსის ქალის აღდასაგან, რომელიც რაღაც მიზეზით მიუტოვებია ქმარს. საუფლისწულოდ დემეტრეს და მის დედას აღდას ჰქონდათ მიცემული შავის ზღვის პირად მდებარე ქალაქი ანაკოფია. გიორგის შემდეგ სამეფო ტახტი უნდა რეგებოდა მის უფროსს ვაჟს დემეტრეს, მაგრამ, ეტყობა, დიდებულს აზნაურებს რამე მოსაზრებით, უფრო კი მარიამ დედოფლის გავლენით, უპირატესობა მიუციათ ბაგრატისთვის. ამისთანა უსამართლობით უკმაყოფილო დემეტრემ და მისმა დედამ აღდამ ქალაქი ანაკოფია გადასცეს ბიზანტიას და თვითონ გადასახლდნენ კონსტანტინოპოლს იმ აზრით, რომ იმპერატორი მიემხროთ თავიანთკენ და ემოქმედნათ ბაგრატისა და მარიამ დედოფლის წინაამდევ (1032 წ.)

დემეტრეს და მის დედის გადასახლება კონსტანტი-

ნოპოლში იყო იმის მიზეზი, რომ იმავე წელს მარიამ დედოფალი გაემგზავრა კონსტანტინოპოლს. დედოფალს მინდობილი ჰქონდა, დემეტრესა და მის დედის გავლენა გაექარწყლებინა, ბაგრატი საქართველოს მეფედ აღეარებინა იმპერატორისთვის და გამოეთხოვნა მის საცოლოდ ერთერთი იმპერატორის სახლის ასული. იმპერატორმა რომანოზ არგიროზმა დიდის პატივით მიიღო მარიამ დედოფალი, ბაგრატი აღიარა საქართველოს მეფედ, მიანიჭა მას კუროპალატის ხარისხი, მითხოვა თავისი ძმის წული ელენე და დაუბრუნა ტოკლარჯეთში ის ციხეები, რომლებიც ბერძნებმა დაიპყრეს 1028 წელს. მარიამ დედოფალი კმაყოფილი დაბრუნდა საქართველოში და დააქორწინა ბაგრატი ელენეზე.

5. ლაშქრობა განჯაზედ და ტფილისის ამირას შემპყრობა.—ბაგრატ მეფის მცირეწლოვანობაში ლიპარიტ ორბელიანის თაოსნობით მოხდა ორი შესანიშნავი ამბავი. ერთი იყო განჯის ამირას წინააღმდეგ გალაშქრება მეორე—ტფილისის ამირას შეპყრობა. განჯის ამირა არამც თუ აღარ ემორჩილებოდა საქართველოს, არამედ აწუხებდა კიდევ შემოსევით და დარბევით. მისივე უკმაყოფილონი იყვნენ აგრეთვე კახეთის მეფე კვირიკე, სომხეთის მეფე დავითი და ტფილისის ამირა ჯათარი. ლიპარიტ ორბელიანმა შეუერთა ამათ ჯარს ქართველი ჯარი და მათთან ერთად გაილაშქრა განჯის წინააღმდეგ. შეერთებულმა ჯარმა დაამარცხა ამირა და აიძულა დაწყყნარებულიყო. რავდენისამეხნის შემდეგ ლიპარიტ ორბელიანმა მოინდომა ტფილისის აღება. იოანე აბაზაძის დახმარებით იმან გამოიტყუა ტფილისის ამირა ჯათარი ქალაქს გარედ და შეი-

ჰყრო, მაგრამ ქალაქის აღება კი ვერ მოახერხა. სამაგეროდ ამირა შეპყრობილი ჰყავდა და არ უნდოდა გაეშვა, ვიდრე ქალაქი არ დანებდებოდა.

ამ ხანებში დაფაქცადა კიდევ ბაგრატ მეფე და შეუღვა სახელმწიფო საქმეების მართვას. ორბელიანის მტრების ჩაგონებით ბაგრატმა გააშვებინა შეპყრობილი ამირა და ამნაირად ხელი აიღო ტფილისის დაქვრაზე.

6. **ტფილისის აღების ცდა.** — ტფილისის ამირას გაშვება მეფისაგან ტფილისის დაუქვრელად ძალიან ეწყინა ორბელიანს, რომელსაც ამ ქალაქის აღება იმიტომ უფრო უნდოდა, რომ იმედი ჰქონდა, მეფე ქალაქს იმას მისცემდა საგამგებლოდ. ამიტომ ის მუდამ იმას ცდილობდა, რომ ჩაეგონებინა ბაგრატისთვის ტფილისის დაპყრობის საჭიროება. მისმა მეცადინეობამ გასკრა და ბაგრატ მეფემ გადაწყვიტა დაეპყრო ტფილისი. ლიპარიტ ორბელიანს კარგი განწყობილება ჰქონდა კახეთის მეფე გაგიკთან და იმის თხოვნით გაგიკი მიეშველა ბაგრატს ტფილისის ასაღებად. ტფილისს გარს შემოადგა — ერთის მხრით ბაგრატის ჯარი, მეორე მხრით გაგიკისა ქალაქის გარემოცვამ გასტანა ორს წელიწადს. სიმშლიმა გაუქირა საქმე მოქალაქეებსა და ამიტომ მათ გადაწყვიტეს დამორჩილებოდენ ბაგრატს. ამირა ჯათარი კი გასაქცევად ემზადებოდა განჯისკენ. ლიპარიტის მტრებმა, რომელთაც ეშინოდათ, რომ ტფილისის აღებას არ მოჰყოლოდა მის გაძლიერება, ჩააგონეს ბაგრატს მოლაპარაკება გაემართა ამირასთან და ტფილისი მიეტოვებინა მისთვის იმ პირობით, რომ ამირა ყოფილიყო მეფას მორჩილი, ხოლო მის სიკვდილის შემდეგ ქალაქი გადასცემოდა ბაგრატს. მეფემ მიიღო ეს რჩევა, მოლაპარაკება გამართა ამირასთან და აღნიშნულის პირობით ტფილისი მასვე დაუტოვა (1040 წ.).

7. კახეთის დაჭმრის ცდა.—ტფილისის მაგიერ ბაგრატი მოინდომა კახეთის დაქერა. იმან მოლაპარაკება გამართა კახეთის ზოგიერთს აზნაურებთან და მათგან თანხმობა მიიღო. ამიტომ შევიდა კახეთში და შეუდგა ციხეების დაქერას (1042 წ.). გაგიყ მეფე ყველგან ძღვეული შეიქმნა, მაგრამ ბაგრატი ვერ დაასრულა კახეთის დაქერა, რადგან მოუვიდა ცნობა ლიპარიტ ორბელიანის განდგომისა და ბიზანტიის ჯარის შემოსვლისა საქართველოში.

8. ლიპარიტ ორბელიანის პირველი ბაღმოცა.
— მეტად განაწყენებულმა და გულნაკლულმა იმ გარემოებით, რომ ბაგრატი მეფემ ტფილისის დაპყრობაზე ხელი აიღო, ლიპარიტმა მოინდომა ბაგრატის ტახტიდან ჩამოგდება და მის ძმის დემეტრეს გამეფება. თავისი განძრახვა შეატყობინა ბიზანტიის იმპერატორს და სთხოვა დახმარება. იმპერატორმა შეიწყნარა ეს თხოვნა და დემეტრეს გამოატანა ჯარი (1042 წ.). ლიპარიტმა დემეტრე გამოაცხადა საქართველოს მეფედ. ეს რომ შეიტყო კახეთში მყოფმა ბაგრატი, გადმოვიდა ქართლში. საშიში იყო ბაგრატის მდგომარეობა. დემეტრეს მიუდგნენ ბევრი აზნაური. კახეთის მეფემ გაგიკმატა გაუგზავნა დემეტრეს და ლიპარიტს მაშველი ჯარი. გაიმართა ბრძოლა დემეტრესა და ბაგრატის მომხრეთა შორის. ახალქალაქის, ატენის და სხვა ციხეების წინამდევობამ დიდი დახმარება გაუწია ბაგრატის საქმეს. განდგომილები ვერ გადმოსცილდნენ თრიალეთს. ამასობაში დადგა ზამთარიც. ბერძნის ჯარმა ველარ შესძლო დარჩენა საქართველოში და დაბრუნდა უკან. დემეტრეც თან წაპყვა მას. ამის შემდეგ ლიპარიტ ორბელიანიც იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა მეფეს.

9. **ტფილისის დაჯიშვა**—ლიპარიტ ორბელიანისა და თავის ძმის დემეტრეს დამარცხების შემდეგ ბაგრატიმა მოინდომა წაერთმია ბერძნებისათვის დემეტრეს მიერ გადაცემული ანაკაფია და ამიტომ მიადგა ამ ქალაქს ჯარით (1043 წ.). ამ დროს მოკვდა ტფილისის ამირა ჯაფარი და, შეიტყო თუ არა ბაგრატიმა ეს ამბავი, მიანება ანაკაფიას თავი და გაემართა ტფილისის დასაქერად. ტფილისელებმა დიდის ამბით მიიღეს ბაგრატი და დამორჩილდნენ. ამნაირად შესრულდა ლიპარიტ ორბელიანის სურვილი ტფილისის აღებისა, მაგრამ არ გაუმართლდა მას თავის იმედი. ბაგრატიმა ტფილისი საგამგებლოდ არ მისცა ლიპარიტს.

10. **ლიპარიტის მმორკმ გადაგომა**.—ამით გაჯარვებული ლიპარიტი ხელახლად გაუდგა ბაგრატს და გამოიწვია საბერძნეთითგან დემეტრე. დემეტრე შემოვიდა მეორედ საქართველოში (1044 წ.). ქართლისა და სამცხის აზნაურთა უმეტესი წილი გადავიდა დემეტრეს მხარეზე, ასე რომ ბაგრატი და მისი მომხრენი ყველგან დამარცხდნენ. ბაგრატიმა მიატოვა ქართლი და გადავიდა ქუთაისს. მართალია, დემეტრე მალე გადაიკვალა, მაგრამ ლიპარიტი მაინც არ დაემორჩილა ბაგრატს და თავის თავი და ქართლი გამოაცხადა ბიზანტიის ქვეშევრდომად. რადენჯერაც კი სცადა ბაგრატი ქართლის დაქერა, იმდენჯერ დამარცხდა ლიპარიტისაგან.

11. **ლიპარიტის დატყვევება თურქთაგან და გათავისუფლება**. ბაგრატის წასვლა კონსტანტინოპოლს.—1048 წელს ბიზანტიის სამფლობელოს საქართველოს საზღვრებს ახლოს შემოესიენ თურქები და ბერძნებს მოუხდათ მათთან ბრძოლა. იმპერატორის თხოვნით ლიპარიტი მიიღო მონაწილეობა ამ ბრძოლა-

ში. თურქებმა გაიმარჯვეს და ლიპარიტი ტყვედ წაიყვანეს. ბაგრატ მეფემ თავისუფლად დაიჭირა ახლა ქართლი (1048 წ.). ლიპარიტი ტყვედ ჰყავდათ თურქებს ორის წლის განმავლობაში. ტყვეობითგან გათავისუფლებული და ბიზანტიის იმპერატორისგან დიდად პატივცემული ლიპარიტი მივიდა ანს (1050 წ.) და აპირებდა საქართველოში შემოსვლას ბერძნების ჯარით. ბაგრატი გაემართა თავის ჯარით მის დასახვედრად, მაგრამ რაკი დაინახა, რომ გამარჯვება შეუძლებელი იყო, გადაწყვიტა თვითონ წასულიყო კონსტანტინოპოლს და თავისი საქმე იმპერატორთან გაერიგებინა. ქუთაისში მეფედ თავის ადგილს დატოვა ძე თვისი გიორგი და წავიდა საბერძნეთს (1050 წ.).

12. ბიოგრაფიის გამომცხადება მეფედ ბაგრატის ნაცვლად. — რაკი ამნაირად მიაღწია თავის წადილს და იძულებულ ჰყო ბაგრატი მეფობაზე ხელი აეღო, ლიპარიტ ორბელიანმა ძე მისი გიორგი აღიარა საქართველოს მეფედ. ბაგრატის დის გურანდუხტის შუამავლობით ლიპარიტმა სთხოვა გიორგის დედას ბორენა დედოფალს (ბაგრატის მეორე ცოლს), რომ გიორგი გაეგზავნა ქართლში გასამეფებლად. ბორენა დედოფალი დათანხმდა მით უფრო, რომ ბაგრატ მეფეს ბიზანტიის იმპერატორი არ უპირებდა მალე გამოშვებას საქართველოში. გიორგი აკურთხეს ქართლის მეფედ რუისის ეკლესიაში (1051 წ.). ქართლის საქმეებს განაგებდა ლიპარიტ ორბელიანი.

13 ბაგრატის დაბრუნება და ლიპარიტის განდევნა. — ბაგრატი დარჩა კონსტანტინოპოლში სამსწელიწადს. იქითგან დაბრუნებული (1053 წ.) შეუდგა აფხაზეთის მართვას, ქართლს კი წინანდებურად განაგე-

ბდა ლიპარიტი გიორგის სახელით. ლიპარიტის გამგეობამ მოთმინებითგან გამოიყვანა სამცხის დიდებული აზნაურები. ამათ შეიპყრეს ლიპარიტი და შეუთვალეს ბაგრატს, რომ გადმოსულიყო და დაეკირა ქართლიც. ბაგრატი გადმოვიდა მაშინვე (1059 წ.). ლიპარიტმა ითხოვა ბაგრატისგან შეწყალება და დაჰპირდა ბერად შედგომას და სრულებით მოშორებას საქართველოთგან. მართლაც ეს დიდებული და მძლავრი აზნაური შედგა ბერად და წავიდა სამოღვაწოდ ათონის მონასტერში, სადაც იწოდებოდა ანტონად.

14. **თურქების შემოსემა.**—ამნაირად იძლია ურჩი და თავ-მოყვარული აზნაური ლიპარიტ ორბელიანი. გაიმარჯვა საქართველოში მეფის უფლებამ. ბაგრატი შეუდგა ქართველის ერის საუკუნოებრივის მისწრაფების შესრულებას — საქართველოს გაერთიანებას. ზედი-ზედ ერთს მეორის შემდეგ ბაგრატი იქერდა კახეთის ციხეებს და მზრებს და იმედი იყო მალე შეიერთებდა ამ ქვეყანას სრულებით, რომ არ გასჩენოდა საქართველოს ახალი და მეტად საშიში მტერი—თურქნი-სელჩუქნი. მათი სულთანი გამოჩენილი ალპ-არსლანი ანუ არფასარანი შემოესია საქართველოს 1064 წ. და მოარბია თრიალეთი, ჯავახეთი, სამცხე, შავშეთი, კლარჯეთი და ტაო. ამ მტრის რისხვამ სწრაფად გაიარა როგორც ქარიშხალმა. ჩამოფარდა სიწყნარე და ბაგრატი შეუდგა მოოხრებულის ქვეყნის მოშენებას. შემდეგ ისევ კახეთის დაპყრობას შეუდგა. ამ დროს იქ მეფობდა ალსართანი. 1068 წ., როდესაც ბაგრატი კახეთში იყო და ცდილობდა ალსართანისთვის წაერთმია უკანასკნელი ციხეებიც, საქართველოში შემოვიდა ხელახლად სელჩუქთა სულთანი არფასარანი. ბაგრატი ამ ამბის გაგებაზე კახეთით-

გან გადმოვიდა ქართლს, აღსართანი კი წინ მიეგება-
არფასარანს, გამოუცხადა მორჩილება და თავის ერთ-
გულობის დასამტკიცებლად მიიღო კიდევ მაჰმადიანობა.
კახეთითგან არფასარანი შემოვიდა ქართლში და აიკლო
აქაურობა. ბაგრატი გადავიდა ქუთაისს დ იქითგან გა-
მართა სულთანთან მოციქულობა მორიგების შესახებ.
სულთანმა ითხოვა, რომ ბაგრატს ეკისრნა ხარჯის ძლე-
ვა. სანამ პასუხს მიიღებდა, ზამთრის სიცივეებისგან შე-
წუხებულმა სულთანმა დასტოვა ქართლი და წავიდა-
სპარსეთს. განჯის ამირამ ფადლონმა სთხოვა სულთანს.
ტფილისი მისთვის მიეცა და სულთანმაც შეუსრულა ეს
თხოვნა (1069 წ.)

**15. განჯის ამირას შეპყრობა და ტფილისის
ხელშეწყობა დაჭიკა.**— ტფილისის შეძენის შემდეგ
განჯის ამირამ დაიწყო ქართლის რბევა, მაგრამ მუქ-
თად არ ჩაუარა მას ქართლის შეწუხებამ. იმავე წელს
ერთხელ, როდესაც ბაგრატმა გამოუყენა ჯარი დასარ-
ბევად გამოსულს ამირას, მისი ჯარი საშინლად დამარ-
ცხდა და თვით გაიქცა კახეთს. იქ შეიპყრეს ფადლონი
და გადასცეს ბაგრატს. ამის შემდეგ ბაგრატმა დაიჭირა-
ტფილისი და ამირად დააყენა თავისი სანდო კაცი დვი-
ნელი სითლარაბა. ტყვე ფადლონი კი რავდენისამე ხნის
შემდეგ ბაგრატმა გაათავისუფლა არფასარანის თხოვ-
ნით.

**16. საქართველოს კულტურული განვითარება
გიორგი კირველის და ბაგრატ მეორის დროს.**—
ამნაირი იყო პოლიტიკური მოღვაწეობა ბაგრატ მეო-
თხისა. დიდი შრომა და ბრძოლა მოუხდა მას საქართვე-
ლოს ერთიანობის და დამოუკიდებლობის დასაცველად.
ერთის მხრით ის ებრძოდა ერთიანობის შინაურს მტერს

მძლავარს აზნაურობას, მეორე მხრით დამოუკიდებლობის გარეშე მტრებს - ბიზანტიას და თურქებს. მტერთა ძალა-გაცილებით აღემატებოდა მის ძალებს და ამიტომ საქართველომ მის შეფობაში ვერ მიაღწია ეროვნულს გაერთიანებას და პოლიტიკურს ძლიერებას. ამ ორგვარს მისწრაფებას, რომელიც ჰქონდათ მაშინდელს ქართველებს, უნდა დაეუმატოთ მესამე მისწრაფება — კულტურულის განვითარების მიმართ, რომელიც უფრო მძლავრი იყო. არც შინაური განხეთქილება, არც გარეშე მტრების შემოსევა არ აჩერებდა შეგნებულის ქართველების შრომას ქრისტიანულის განათლების გასავცელებლად ერში. როგორც წინად, ახლაც ამ განათლების გამავრცელებელნი იყვნენ მონასტრები. ბაგრატის დროს ბრწყინავდა თავის ასეთის მოღვაწეობით გიორგი მთაწმინდელი, რომელიც განაგრძობდა ბაგრატ მესამის და გიორგი პირველის დროინდელის მოღვაწის ექვთიმე მთაწმინდელის საქმეს. ამ ორმა პირმა, ათონის მონასტერში მოღვაწეებმა, მთელი თავისი სიცოცხლე მოანდომეს საღვთო და საფილოსოფიო წიგნების თარგმნას და შეძინეს ქართულს ლიტერატურას აუარებელი თარგმანი. მათი ნათარგმნი იწერებოდა მონასტრებში მცხოვრებთ ბერთაგან და ვრცელდებოდა ხალხში. ქვეყნის ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისთვის თავდადებით მოღვაწე ბაგრატი დიდს დახმარებას უწევდა განათლების გამარცხლებელს მონასტრებს, მთარგმნელებს და მწერლებს. ასეთსავე დახმარებას და მფარველობას უწევდა მწერლობას მის ურჩი ქვეშევრდომი ერისთავთ-ერისთავი ლიპარიტ ორბელიანი. მწერლობის მფარველობასთან ერთად ბაგრატი და მისი ქვეშევრდომები აშენებდნენ დიდებულს ტაძრებს, რომლებშიაც ინახებოდა წიგნები და ექა-

დაგებოდა მდაბიო ხალხს მათი შინაარსი. გიორგი პირველისა და ბაგრატ მეოთხის დროსვე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მელქისედეკ კათოლიკოზ-პატრიარქი, რომელიც საქართველოს ეკლესიის ერთიანობის დაცვით ხელს უწყობდა ქართველის ერის ერთობას იმ დროს, როდესაც საქართველოს ნაწილები პოლიტიკურად ან ცალკე სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ ან ბიზანტიას ემორჩილებოდნენ. ბაგრატის მეფობაში საქართველოს ეკლესიამ შეიძინა სრული დამოუკიდებლობა ანტიოქიის პატრიარქისგან და თვით კათოლიკოზი იწოდა კათოლიკოზ-პატრიარქად. პირველი კათოლიკოზ-პატრიარქი იყო მელქისედეკი.

ბაგრატ მეოთხე გარდაიცვალა 1072 წ. და დასტოვა მეფედ შვილი თავისი გიორგი.

VIII

მეფე გიორგი მეორე

დიდებულების ამბოხება. — მალიკ-შაჰის შემოსევა. — ანაკოფიის აღება ყარსას და კარნუქალაქის დაჭერა. — იკონიის თურქების შემოსევა და ქართველების გაჭირება — გიორგი მეფის ტახტიდან ჩამოგდება და შის შვილის დავითის გაშეფება.

1. დიდებულების ამბოხება. — მტრისაგან შერყეულს საქართველოში დიდებულმა აზნაურებმა ხელ-ახლად მოინდომეს თავიანთ გავლენისა და ძლიერების აღდგენა. 1073 წ. ნიანია ქობულიძემ, იოანე ორბელიანმა და ვარდან სვანეთის ერისთავმა ამართეს ურჩობის დროშა და დაიპირეს ციხეები და მაზრები. მეფე გიორგი მეორემ დაინახა, რომ ძალით შეუძლებელი იყო გალაღებულის დიდებულების დაპორჩილება და ამიტომ მოლაპარაკება

გამართა. დიდებულები დაწყნარდნენ, რადგან გიორგი მეფემ ყველას დაუთმო და მისცა ციხეები და მაზრები. ამ პირველმა დიდებულთა გამარჯვებამ არ დააკმაყოფილა იოანე ორბელიანი და ხელახლად ურჩობა დაუწყო მეფეს (1074 წ.). ამ ხელად გიორგიმ შესაძლებლად დაინახა იოანეს დამორჩილება ძალით, რადგან ის მარტოდ-მარტო იყო და ამას გარდა მის წინააღმდეგ დამხმარეც იპოვა. ეს დამხმარე იყო კახეთის მეფე **აღსართანი**, რომელიც იოანეს არ ემადლიერებოდა მის თავნებობისათვის კახეთის საზღვრებში. გიორგი მეფე აღსართან მეფითურთ მიადგა სამშვილდის ციხეში გამაგრებულს იოანეს-ორბელიანმა ვერ შესძლო მოგერება მეფისა და ციხითგან გაიქცა მთებში და შემდეგ იძულებული იქმნა მორჩილება გამოეცხადებინა მეფისთვის. მაგრამ არც ამ დამარცხებამ დააწყნარა იოანე. 1075 წ. უღალატა გიორგი მეფეს და გაგის ციხე გადასცა განჯის ამირას ფადლონს.

2. მალიქ-შაჰის შემოსევა.—1077 წ. თურქების სულთანი **მალიქ-შაჰი** შემოვიდა რანში. იოანე ორბელიანი მიეგება წინ და მორჩილება გამოუცხადა. სულთანმა თავისთან დაიჭირა და აღარ გაუშვა. იოანე ორბელიანს ასეთი ტყვეობა მოსწყინდა და ჩუმად გამოეპარა სულთანს. სულთანმა იწყინა მისი ქცევა და გამოედევნა უკან. თურქები მიადგნენ სამშვილდეს და შეიპყრეს ორბელიანი თავის ცოლშვილით. აქეთგან სულთანმა გაგზავნა ჯარი ქართლის დასარბევად და მალე გაბრუნდა განჯისკენ. განჯის აღების შემდეგ მალიქ-შაჰმა დატოვა განჯაში 48,000 ჯარის კაცი ამ ქვეყნისა და საქართველოს დასაპყრობლად და თითონ სპარსეთს დაბრუნდა.

განჯის ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ თურქები შემოვიდნენ საქართველოში. გიორგი მეფე უკვე მომზადებული იყო მათ დასახვედრად. მის თხოვნით თურქებთან ბრძოლაში მიიღო მონაწილეობა კახეთის მეფემაც. ომი მოხდა ფარცხისში. თურქები დამარცხდნენ და განჯის ქვეყანაშივე დაბრუნდნენ (1077 წელს).

3. ანაკოფიის აღება. შაჰისა და კარნუშა-ლაქის დაჭრა.— ამის შემდეგ გიორგი მეფემ წაართვა ბერძნებს ანაკოფია და ის ციხე სიმაგრეები, რომლებიც სამხრეთს საქართველოში ეჭირათ (1078 წ.) ეს საქმე გაუადვილა გიორგი მეფეს იმ გარემოებამ, რომ ბერძნები ძალიან შევიწროებულნი იყვნენ თურქთაგან და აღარ შეეძლოთ განაპირა ადგილების დაცვა. საბერძნეთის ასეთის დასუსტების გამო ბიზანტიის აღმოსავლეთის ადგილების მმართველმა ქართველმა გრიგოლ ბაკურიანმა ამავე წელს გადასცა გიორგი მეფეს ყარსი და კარნუქალაქი (არზრუმი). ამნაირად გიორგომ უშორესს მანძილამდე გასწია საქართველოს სამხრეთი საზღვრები. მაგრამ მარტო გაწევა არ კმაროდა. საქირო იყო ამ საზღვრების შემაგრება. სამწუხაროდ გიორგი მეფემ ეს ვერ მოახერხა და მალე თვით საქართველო შეიქნა რბევის სარბიელად მტერთათვის.

4. იკონიის თურქების შემოსევა და კართვმ-ლემის ბაჭირება.— 1080 წ. იკონიის თურქები შემოესიენ საქართველოს და აიღეს ყარსი. აქედგან წამოვიდნენ ყველისციხისკენ, სადაც იმ დროს იმყოფებოდა გიორგი მეფე. გიორგი დამარცხდა და გაიქცა აქარისაკენ. ამავე წელს საქართველოს შემოესია მეორეჯერ თურქთა დიდი ლაშქარი, რომელიც დიდის სისწრაფით მოედო ჩვენის ქვეყნის სხვა-და-სხვა კუთხეს. შეუბრალებ-

ბლად იკლებდენ და აოხრებდენ თურქები ყველაფერს. შეშინებული. ხალხი გაიხიზნა მთასა და ტყეში და ამით გადაირჩინა თავი შემუსვრისაგან. ზამთარმა რომ მოაწია, თურქებმა მიატოვეს საქართველო და წავიდენ უკან. სახიზარითგან დაბრუნებულს ქართველებს თავიანთ საცხოვრებელს მიწაზე ცარიელი ნანგრევები-ლა დაუხვდათ. როგორც იყო ქართველებმა გაუძლეს ზამთარს, მაგრამ გაზაფხულზედ 1081 წ. თურქები ხელმეორედ შემოესიენ საქართველოს. ხალხი ხელახლა გაიხიზნა მთასა და ტყეში. ეს წელიწადიც ისეთივე უბედური იყო საქართველოსთვის როგორც წინა წელი. ზამთრის დამდეგს თურქები ისევ გავიდენ საქართველოთგან. ამნაირად რავდენისამე წლის გამავლობაში თურქები იკლებდენ საქართველოს მომეტებულს ნაწილს; შემოესიეოდენ გაზაფხულზე და უკუ ბრუნდებოდენ საზამთროდ.

გიორგი მეფემ და დიდებულებმა სრულებით დაჰკარგეს ყოველივე იმედი და მხნეობა. იმათ სხვა ღონე ვერა იპოვეს-რა იმის მეტი, რომ სპარსეთის მფლობელის სულთან მალიკ-შაჰისთვის მიემართათ და ეთხოვათ მშვიდობა ნაცვლად მორჩილებისა და ხარჯის ძლევისა. ამ თხოვნით გიორგი მეფე თითონ გაემგზავრა სულთანთან სპარსეთს (1084 წ.). სულთანი დაჰპირდა გიორგის მშვიდობას და დიდის იმედით გამოისტუმრა უკან.

მაგრამ ტყუილი გამოდგა ეს იმედი. იკონიის თურქები თავისას არ იშლიდნენ და დრო გამოშვებით შემოესიეოდენ ხოლმე ჩვენს ქვეყანას და არბევდენ. მეორე მხრით კახეთის მეფე აღსართანი გამხნევებული მით, რომ თურქები მას მხარს უჭერდნენ, რადგან ის გამუსულმანებული იყო, აგრეთვე დროგამოშვებით ესხმოდა ქართლს და იჭერდა სოფლებს და ქალაქებს. ამნაირად

1080 წლის აქეთ ქართველებს არ ჰქონიათ ერთი წე-
ლიწალი მოსვენება, რომ სული ამოედგათ და მხნელ
წინააღმდეგობა გაეწიათ თავგასულის მტრისათვის.

1088 წ. საქართველოს მოველინა კიდევ სხვა გვა-
რი უბედურება, რომელმაც გაქირებას გაქირება დაუ-
მატა. ეს იყო დიდი და რავდენჯერმე გამეორებული
მიწის ძვრა, რომელმაც დაანგრია ბევრი ქალაქი და
სოფელი და იმსხვერპლა ბევრი ხალხი.

**5. გიორგი მფვის ტახტითგან ჩამოგდება და
მის შვილის დავითის გამეფება.** — ქართველი ერი
უკიდურესს განსაცდელში ჩავარდა. საჭირო იყო განსა-
კუთრებული ღონე, რომ გამოსულიყო ამ განსაცდელი-
თგან. ვანმე უნდა გამოჩენილიყო ასეთის ღონის სახმა-
რებლად. და განოჩნდა კიდევ. ეს იყო გიორგი მეფის
შვილი დავითი, შემდეგში წოდებული აღმაშენებლად.

საზოგადო სასოწარკვეთილებისა და გულ-გატეხი-
ლობის დროს ქართველებში იყო მცირე, მაგრამ იმე-
დიანი წრე, რომელიც შესაძლებლად ჰპოვებდა ქვეყნის
ხსნას, თუ გაბედულად და კვიანურად შეებრძოლე-
ბოდენ მტერს. ეს წრე ქვეყნის უბედურობის მიზეზად
თვლიდა გიორგი მეფეს, რომელიც ვერ იჩინდა შესა-
ფერს მხნეობას და გამპრიახობას. სამაგიეროდ იგივე
წრე დიდის იმედით უცქეროდა ახალგაზდა კვიანს და
გამბედავს მეფის შვილს დავითს, რომელიც ამ წრესთან
ერთად არ ემადლიერებოდა თავის მამას ქვეყნის ასეთს
უკიდურესობამდე მიყვანისათვის. ქვეყნის სამსახურის
სურვილით აღფრთოვანებულს დავითს აზრად მოუვიდა
გადაეყენებინა თავისი მამა ტახტითგან და თითონ ეტ-
ვირთა საქართველოს ხსნა მტერთაგან. ეს აზრი კიდევაც
შეასრულა დავითმა თავის თანამოაზრეთა შემწეობით

და იძულებულ ჰყო გიორგი მეფე უარი ეთქვა ტახტზედ ხოლო თითონ გამოაცხადა თვისი თავი მეფედ 1089 წ.) გიორგი მეფემ იცოცხლა ამის შემდეგ კიდევ 23 წელი წადი და თავის თვალთ ნახა რაოდენადაც მის შვილისსაქციელი საბედნიერო და სასიკეთო იყო საქართველოსთვის.

IV

მეფე დავით აღმაშენებელი.

დავით მეფის მეცადინეობა თურქების განდევნისათვის.—ზრუნვა შინაურის წესიერების დამყარებისათვის.—კახეთის შემოერთება.—წართმევა თურქთაგან საქართველოს ციხეებისა და ვილაშქრება შირვანსა და არაქსის ხეობაში.—სამუდამო ჯარის დაარსება ტყვეთაგან და ყივჩაყთაგან.—თურქების ცდა თავიანთ მფლობელობის დასაცველად და დავითის გამარჯვება მათზე.—ტფილისის აღება. ანის შემოერთება.—დავით მეფის პირადი ხასიათი და საქვეყნო მოღვაწეობა.

1. დავით მეფის მეცადინეობა თურქების განდევნისათვის.—მეფე გიორგი მეორის მეფობის უკანასკნელს წლებში საქართველო ასეთს სურათს წარმოადგენდა: ტფილისი და მისი არე-მარე ეკირათ არაბებს, კახეთი ცალკე სამეფოს შეადგენდა, მთელს მტკვრისხეობაში თურქები თავისუფლად დანაეარდობდნენ, დასავლეთი საქართველო სავსე იყო ნანგრევებით და ნაობრებით. ქართველი ხალხი, მეტად გალატაკებული და დაბეჩავებული, ძალიან გულ-გატეხილი იყო ზნეობრივ მთელს სიცოცხლეს ატარებდა შრომაში და ამ შრომის ნაყოფს კი ართმევდა ან უფუჭებდა დრო-გამოშვებით შემოსეული მტერი. იგი თავისი თვერ ახერხებდა შეერთების ძალით წინამდევობა გაეწია მტრისთვის. მეფე და მისი მოხელეები უძლურნი იყვნენ გაემხნევიანათ ხალხი თურქებთან საბრძოლველად.

მაგრამ ავიდა თუ არა ტახტზე დავითი, საქართველოს სურათს სწრაფად დაეტყო ცვლილება. ის უიმედობა და სასოწარკვეთილობა, რომელსაც მანამდე მოეცვა ქართველი ერი, გაჰქრა. ხალხი გამოფხიზლდა და გამხნევდა. ხალხის ასეთის აღფრთოვანების და გამოფხიზლების მიზეზი იყო ის პოლტიკური ცვლილება, რომელიც მოახდინა დავითმა თავის მამის და მის მოხელეების გადაყენებით, ახალის მთავრობის დამყარებით და წესიერების ჩამოგდებით.

ყოვლის უწინარეს დავით მეფე შეუდგა თურქების განდევნას მტკვრის ხეობითგან, სადაც ისინი ბინადრობდნენ და საითგანაც დრო-გამოშვებით თავს ესხმოდნენ საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს. მოუწოდა ხალხს, რომ შეედგინა ყველგან ადგილობრივი ჯარის რაზმები და გაბედულად დახვედროდა დასარბევად შემოსეულს თურქებს. მტერთაგან გათავისუფლების წადილით გამსჭვალული და დავით მეფის მოიმიედე ხალხი ახლა კი მარჯვედ უხვდებოდა თურქებს და მამაცად ებრძოდა. თურქები, რომელნიც არ იყვნენ ჩვეულნი ასეთს გაბედულს მოქმედებას ქართველების მხრით, ყველგან მარცხდებოდნენ და კადრულობდნენ უკან დახევას. პირველის გამარჯვებით გამხნევებული ქართველები ახლა თვითონ სდევნიდნენ თურქებს და ცდილობდნენ მათ გაძევებას იმ ბინებითგან, რომელნიც მოკიდებული ჰქონდათ მტკვრის ხეობაში. ქართველების მხნეობას და სიმამაცეს ვერ უძლებდნენ თურქები და იძულებულნი ხდებოდნენ გაეწმინდათ მტკვრის ხეობა, სადაც სტოვებდნენ მხოლოდ გაოხრებულს დაბა-სოფლებს. ამ აოხრებულს ადგილებში დავით მეფე ასახლებდა ხელახლა იმათ, ვინც თურქთა შემოსევისა გამო გახიზნულნი იყვნენ მთიანს

და მიუდგომელს ადგილებში. ხალხი არხეინად შეუდგა მშვიდობიანს შრომას და რავდენსამე წელიწადში ნივთიერად გამოკეთდა სრულებით. მართალია, თურქები კიდევ არ იშლიდნენ თავისას და ხან-და-ხან გაბედავდნენ ხოლმე დასარბევად შემოსევას ხან ერთს, ხან მეორე კუთხეში, მაგრამ დიდის მარცხით უკუ იქცეოდნენ ხოლმე ჩვეულებრივ.

2. **ზრუნვა შინაურის წესიერების დამყარების-თვის.**—მტრების მოშორების შემდეგ უმთავრესი საზრუნავი დავით მეფისა იყო შინაურის წესიერების დამყარება. უპირველესად დიდებულის აზნაურების თავნებობა იყო მიზეზი წესიერების დარღვევისა და ამიტომ მან მოითხოვა ყველა დიდებულთაგან მორჩილება. ვინც არ ასრულებდა მეფის ასეთს მოთხოვნას, შესაფერად ისჯებოდა. მაგ. დიდებული ლიპარიტ ორბელიანი, რომელიც ჰყოლობდა დიდს მამულს ქართლში და რომელიც არ ასრულებდა მეფის მოთხოვნილებას წესიერების დაცვის შესახებ, შეპყრობილ და განდევნილ იქმნა საქართველოთგან.

შემდეგ უწესოების ჩამდენნი იყვნენ ზოგიერთი ეპისკოპოსები, რომელთაც ეპისკოპოსის ღირსება მიეთვისნათ არა იმიტომ, რომ ემსახურნათ ეკლესიისა და ერისთვის, არამედ იმიტომ, რომ ესარგებლათ საეკლესიო მამულებით. ამისთანა მწყეს-მთავრების ხელში ბევრი უწესოება დამყარდა და დაკანონდა როგორც თვით ეკლესიაში, ისე ერში. აი ამ უწესოებათა მოსასპობად დავით მეფემ მოიწვია 1103 წ. საეკლესიო კრება როგორც სასულიერო, ისე საერო პირთაგან. ამ კრებამ აღნუსხა ყველა უწესოებანი, გადააყენა ურიგო ეპისკოპოსები და დაადგინა მართებული წესები.

3. **კახეთის შემოერთება.**—საქართველოს შუაგულითგან თურქების განდევნის შედეგ დავითმა ხელი მიჰყო საქართველოს ნაწილების შემოკრებას. პირველად შეუდგა კახეთის შემოერთებას. კახეთის მეფედ იმ დროს იყო კვირიკე. დავითმა ძალით ჩამოართვა კვირიკეს ის ადგილები, რომლებიც მის მამამ აღსართანმა წაართვა გიორგი მეფეს. როდესაც კვირიკე მოკვდა და გამეფდა მისი ძმისწული **აღსართანი**, დავითმა მთელი კახეთი დაიქირა კახეთის ზოგიერთის დიდებულების დახმარებით (1104 წ.).

4. **წართმევა თურქთაგან საქართველოს ციხეებისა და ჯალაშქრება შირვანსა და არაქსის ხეობაში.**—ამის შემდეგ იწყო დავითმა დაპყრობა იმ ქალაქებისა, ციხეებისა და ადგილებისა, რომლებიც ექირათ თურქებს. ერთი მეორის შემდეგ აიღო **სამშვილდე**, **რუსთავი**, **ლორი**, **აგარანი** და დაიქირა მათი მიდამო ადგილები. დავითმა არ იკმარა ძირეულის საქართველოს ადგილების დაბრუნება და დაუწყო თურქებს დავა მეზობელის ქვეყნების მფარველობისათვის. მაგ 1117 წ. თავის სიძის შირვანის მფლობელის თხოვნით დავითმა გაგზავნა შირვანში მაშველი ჯარი თურქების წინააღმდეგ. ამ ლაშქრობითგან ქართველები გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ. აგრეთვე გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ ქართველები არაქსის ხეობაში გალაშქრებითგან, რომელიც მოახდინა დავითმა 1118 წ.

5. **სამუდამო ჯარის დაარსება ტყვეთაგან და შივჩაქთაგან.**—თურქებთან განუწყვეტელი საბრძოლველად დავით მეფეს უსჯირდებოდა მუდამ მზა და გაწვრთნილი ჯარი. ქართველები მხნედ და მარჯვედ იბრძოდნენ, მაგრამ ეს გამუდმებული ბრძოლა აცდენდა ხალხს შვი-

დობიანს შრომას, როელიც ისე საჭირო იყო საქართველოს ნივთიერად აღსაორძინებლად. ამიტომ მეფემ იფიქრა ისეთი ღონე გამოეძებნა, რომ ქართველს ხალხს ხელი არ შეშლოდა მშვიდობიანის შრომისათვის და თან მასაც ჰყოლოდა მუდამ საომრად გამზადებული რაზმები. ასეთს ღონედ მან სცნო ჯერ ერთი მონასპის დაარსება და მეორედ ყივჩაყების მოწვევა. მონასპა დავით მეფემ შეადგინა მეზობელის ქვეყნების მიბაძვით გაქრისტიანებული ტყვე თურქებისა და არაბებისაგან. ეს ჯარი, რიცხვით 5000 კაცამდე, მუდამ მზად იყო სალაშქროდ. ხოლო ყივჩაყები მოიწვია ცოლშვილით ჩრდილო-კავკასიითგან და დაასახლა საქართველოში იმ პირობით, რომ მშვიდობიანობის დროს უნდა შეემუშაებინათ მიცემული მამული და მზად ყოფილიყვენ სალაშქროდ გამოსასვლელად ყოველს წუთს. ესენი რიცხვით იყვნენ 50,000-მდე. მონასპას და ყივჩაყებს საჭიროების დროს დავით მეფე მიუმატებდა ხოლმე ქართველს ჯარსაც და ამნაირის ძალით ილაშქრებდა და უხვდებოდა მტერს.

6. თურქების ცდა თავიანთ მფლობელობის დასაცვლად და დავითის გამარჯვება მათზე.— თურქები მეტად გაკვირვებულნი იყვნენ ქართველების გამოუხიზლებით და უფრო მხნედ ირჯებოდნენ თავიანთ მფლობელობის შესანარჩუნებლად. ისინი ყოველს მარჯვე შემთხვევაში შემოესეოდნენ ხოლმე საქართველოს, მაგრამ ყოველთვის დამარცხებულნი რჩებოდნენ. როდესაც დაინახეს თურქებმა, რომ ქართველები არამც თუ თავიანთ არე-მარეს იცავდნენ, არამედ სხვა ქვეყნებსაც უწევდნენ მფარველობას და უერთებდნენ თავიანთ სახელმწიფოს, გადაწყვიტეს ეხმარათ ყოველივე ძალღონე მის წინააღმდეგ. 1121 წ. ირანის მფლობელმა მელიქ-

თორღულმა და სხვა საქართველოს მოსახლერე თურქთა მფლობელებმა შეაერთეს თავიანთი ჯარები და შეერთებული ძალით, რომელიც უდრიდა 200,000 კაცს, შემოვიდნენ საქართველოში. დავით მეფე დაუხვდა მათ დიდგორზე 55,000 კაცით და საშინლად დაამარცხა. ამ გამარჯვების შემდეგ თურქებს აღარ გაუბედნიათ საქართველოს არემარეში შემოსვლა.

7. ტფილისის აღება. ანის შემოღობვა. კარგა ხანს დავით მეფე არას ერჩოდა ტფილისის ამირას და არ ჩქარობდა ამ ქალაქის აღებას. მართლაც და არც იყო საშური ტფილისის დაქერა, რადგან ის აუცილებლად ჩაუვარდებოდა დავით მეფეს, როდესაც მის გარშემომდებარე ციხე-ქალაქებს დაიქერდა და თურქების მფლობელობას შემუსრავდა; 1121 წ. თურქების დიდგორზე დამარცხების შემდეგ დავითი მიაღდა ტფილისსაც. ქალაქი ძალიან გამაგრებული აღმოჩნდა და საჭირო შეიქნა ხანგრძლივი ალყა. დავითმა აიღო იგი მხოლოდ რავდენისამე თვის გარეშოცვის შემდეგ (1122 წ.).

ტფილისის აღების შემდეგ დავით მეფემ უფრო თავისუფლად დაიწყო ლაშქრობა შირვანისა და არაქსისაკენ და დაიპყრო კიდევ მთელი შირვანი დარუბანდამდე და მთელი არქსის გამოღმა მხარე. დავითის ძლიერებამ და კეთილ-კაცობამ ჩააგონა ანელს სომხებს, ეთხოვნათ მისთვის, რომ ქალაქი ანი და მის მიდამო ქვეყანა დაეპირა თავისთვის და გაეთავისუფლებინა ამნაირად თურქთა მფლობელობისაგან. დავითმა შეუსრულა თხოვნა სომხებს და ანი და მის ქვეყანა დაიპყრო და შემოუერთა საქართველოს (1124 წ.)

8. დავით მეფის პირადი ხასიათი და სა ვეჟნო მოღვაწეობა:—დავით მეფე იყო ამაღი, გონიერ-

რი და მომთმენი, გულ-კეთილი და შემბრალებელი, თავდაბალი და ადამიანის მოყვარული. სწავლა-განათლება ჰქონდა მიღებული რაოდენადაც შეიძლებოდა იმ დროში საფუძვლიანი და სრული. მას აფრთოვანებდა ერთი აზრი. ეს იყო ხალხის ბედნიერება, რომელიც მოიპოვებანივეთიერის კეთილდღეობით, ზნეობრივის განკარგებით და გონებრივის განვითარებით. სწორედ ამ აზრის განხორციელებას წარმოადგენს მთელი მისი მოღვაწეობა.

ქართველს ხალხს არ შეეძლო თავისი ცხოვრება გაეუმჯობესებინა იმ დრომდე, ვიდრე თავისუფალი არ იქნებოდა უცხო ერის მფლობელობისაგან და საკმაოდ ძლიერი არ იქნებოდა, რომ მეზობლები აედულებინა ხელი არ ეხლოთ მის დამოუკიდებლობისათვის. ამიტომაც იყო, რომ დავით მეფემ უარ-ჰყო თუოქების მფლობელობა და მხნედ შეუდგა მათთან ბრძოლას. უძლეური და დაღუპვის პირად მყოფი საქართველო დავით მეფემ სიძლიერის უზენაესს წერტილამდე მიიყვანა და შემოფარგლა ისეთის საზღვრებით, რომელთ იქით საქართველოს არას დროს არ გაუწევია წინად. ეს საზღვრები იყო: აღმოსავლეთით თეთრი ზღვა, დასავლეთით შავი ზღვა, ჩრდილოეთით კავკასიის მთები ზ სამხრეთით არაქსი. მართალია, ამ საზღვრებში მოჰყვნენ უცხო ხალხნიც, მაგრამ დავით მეფემ არ მოუსპო ამ ხალხებს საკუთარი ეროვნული არსებობა და შეანარჩუნა მათ ადგილობრივი თვითმართველობა. თვით ტფილისშიაც კი, ამ საქართველოს დედა-ქალაქში, მის აღების შემდეგ, იქ დამკვიდრებულს არაბებს მიანიჭა თავიანთ საქმეთა თავისებურად წარმოების უფლება.

დამოუკიდებლობის მოპოების ზ პოლტიკურად გაძლიერების შემდეგ ხალხის ნივეთიერის წარმატებისათვის საჭირო

იყო მისვლა-მოსვლის და გადაზიდ-გადმოზიდვის საშუა-
ლების განვითარება და სამართლიანის ურთიერთობის
დამყარება მკვიდრთა შორის. ამიტომაც დავით მეფემ
გაიყვანა მრავალი გზა-ტკეცილები და ააგო ხიდ-ბოვი-
რები, შემოიღო საერთო და ყველასთვის სავალდებულო
წესები და კანონები, დაადგინა მიუდგომელი და მოუს-
ყიდველი მოსამართლეები

სამართლიანობის და წესიერების დამყარება, რასა-
კვირველია, ხელს უწყობდა ერის ზნეობრივს გაუმჯო-
ბესობასაც. მაშინდელს დროში ადამიანის ზნეობრივს
მხარეს დიდი კავშირი ჰქონდა სარწმუნოებრივს ყოფას-
თან და ამიტომაც დავითი ცდილობდა სარწმუნოებრივის
სიწმინდის დამკვიდრებას. მაგრამ ის არ იყო რომლისამე
ერთის სარწმუნოების ბრმა მოთაყვანე, ის არ ფიქრობდა,
რომ ადამიანი მხოლოდ ერთის სარწმუნოების გზით ცხოვ-
ნდებოდა, იმისთვის ყველა სარწმუნოება ერთნაირის პა-
ტივისცემის და შეწყნარების ღირსი იყო. ამიტომაც და
ვით მეფე თანაბარის გულ-კეთილობით ეკიდებოდა რო-
გორც ქრისტიანებს, ისე მუსულმანებს, როგორც მართლ-
მადიდებლებს, ისე გრიგორიანებს; ერთნაირად ხელს
უწყობდა როგორც ეკლესიების აშენებას, ისე მეჩეთებსა;
ერთნაირად მფარველობდა როგორც ეპისკოპოსებს და
მღვდლებს, ისე მუფტიებს, ყადებს და მოლებს. მოძმეთა
სიყვარული, დაჩაგრულთა და დავრდომილთა შებრალება,
ავადმყოფთა შევლა, რომელთაც ქადაგებს ყოველი სარ-
წმუნოება, დავით მეფემ სახელმწიფო მოვალეობად აღი-
არა და შექმნა სახელმწიფო ხარჯით იმისთანა დაწესებუ-
ლებანი, რომელნიც ასრულებენ ამ მოვალეობას: გამარ-
თა სამადლოები, სასტუმროები და საავადმყოფოები, სა-

დაც ათავსებდნენ უძლიურებს, თავს აფარებინებდნენ უბინაო მგზავრებს და უვლიდნენ ავადმყოფებს.

სწავლა-განათლება, ეს აუცილებელი პირობა ნამდვილის განვითარებისა როგორც ზნეობრივად, ისე ქონებრივად, შეადგენდა უდიდესს საზრუნავს დავით მეფისათვის. პირადად თითონ დიდი მოჭრფიალე სწავლისა და წიგნებისა, ყოველს ღონისძიებას ხმარობდა, რომ გაეცრცელებინა ხალხში სწავლა და წიგნები; აარსებდა სკოლებს, მფარველობდა მეცნიერებს და მწიგნობრებს და დიდს შემწეობას აძლევდა იმ მონასტრებს, სადაც გამართული იყო სასწავლებლები ან გაჩაღებული იყო მწიგნობრობა. დავითი ასეთის პატივით ეკიდებოდა არა მარტო ქართველს მეცნიერებს, არამედ უცხოებსაც. მაგ. ტფილისის ალექსის შემდეგ მეფემ დაუნიშნა პენსია არაბთა იმ პოეტებს და მეცნიერებს, რომელთაც მოისურვეს დარჩენა საქართველოში, ხოლო რომელთაც არ მოისურვეს დარჩენა, მათ მისცა საგზაო ფული და გაისტუმრა პატივით სპარსეთს. დავით მეფე არ სჯერდებოდა საქართველოში მიღებულს განათლებას და განსავითარებლად გზავნიდა ყმაწვილებს ბიზანტიაში.

დავითმა იმეფა 36 წელიწადი. გადაიკვალა 1125 წ. და დამარხულ იქმნა მის მიერვე აშენებულს გელათის მონასტერში. იმ ღვაწლისთვის, რომელიც მან დასდო საქართველოს, ისტორიამ უწოდა აღმაშენებელი, ხოლო საქართველოს ეკლესიამ ჩარიცხა წმინდათა შორის და მის ხსენებას დღესასწაულობს 26 იანვარს.

X

მეტე გიორგი მესამე.

ცნობების უკონლობა დიმიტრის მეფობის შესახებ.—ანის დაქერა ფადლონისაგან.—დამარცხება დოვინში. არზრუმის მფლობელის დატყვევება.—დიმიტრი მეფის შვილების გადაპტერება, დიმიტრი მეფის ჩამოგდება და დავითის გამეფება.—დავითის სიკვდილი და გიორგის გამეფება.—ანის დაქერა და დაშქრობა აშორნში.—ომი შაქერმანთან და მის მოკავშირეებთან.—ანის გამგებლების ცვლა.—დოვინის გამარჯვება.—ბრძოლა ელდიგუჯუ-ათაბეგთან და მის მოკავშირეებთან.—ანის ქალაქის საქმეები.—დაშქრობა შირვანში.—ორბელიანთა შეტყმულობა გიორგი მეფის წინააღმდეგ.—საეკლესიო კრება.—თამარის დანიშვნა ტახტის მემკვიდრედ.—შინაურის მშვიდობიანობის დამყარება.

1. ცნობების უკონლობა დიმიტრის მეფობის შესახებ.— დავით აღმაშენებელმა სიკვდილის წინ თვისი შვილი დიმიტრი გამოაცხადა მეფედ და გვირგვინი თვითვე დაადგა. დიმიტრიმ იმეფა 1125 წლითგან 1155 წლამდე სრული 30 წელიწადი, მაგრამ, სამწუხაროდ, ქართულმა მატრიანემ არ შეგვინახა არაფითარი ცნობა ამ დროს შესახებ. მხოლოდ სომხის ისტორიკოსები გვატყობინებენ რავდენსამე ამბავს დიმიტრის დროისას, რავდენადაც კი ეს ამბები შეეხება სომხებით დასახლებულს ადგილებს. ამ ცნობებერთგან ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელის დროს გაძლიერებულს საქართველოს დიმიტრის მეფობაში უხდებოდა ბრძოლა მეზობელს სახელმწიფოებთან თავის სამძღვრების და გავლენის დასაცავად.

2. ანის დაჭერა ფადლონისაგან.— დავით აღმაშენებელისაგან ანის ქალაქის გამგებლად იყო დაყენებული აბულეთ ორბელიანი. დავითის სიკვდილის შემდეგ, 1126 წ. სპარსეთში მყოფი ანის უკანასკნელის ამირას (მფლობელის) შვილი ფადლონი სპარსთა ჯარით წამო-

ვიდა და მიაღვა ანს, გამოდევნა აბულეთ ორბელიანი და დაიჭირა ქალაქი. ანი უკვე აღებული ჰქონდა ფადლონს, როცა დიმიტრი მეფე გაემართა მის წინააღმდეგ. ფადლონმა დაინახა, რომ ცუდად იყო საქმე და სხხოვა დიმიტრის იგი ეცნო ანის მფლობელად. სამაგიეროდ დაჰპირდა ხარჯის ძლევას და მორჩილებას. დიმიტრი დათანხმდა და ამნაირად ანი დაუბრუნდა ისევ ძველის მფლობელის გვარს.

3. დამარცხება დოვინში. არზრუმის მფლო მ-ლის დატყვევება.—1135 წ. დიმიტრი მეფემ მიანდო აბულეთ და ივანე ორბელიანებს გალაშქრება დასაპყრობლად დოვინის ქალაქისა, რომელიც სამის წლის წინად დაიჭირეს სპარსელებმა მოულოდნელად. ქართველები შეებრძოლნენ სპარსელებს, რომელთაც წინამძღოლობდა ათაბაგი ელდიგუზი, და დამარცხდნენ. ორბელიანები ტყვედ ჩაუვარდნენ ბტრებს. ელდიგუზმა ამ სასიხარულო ამბის მუდამ მოსაგონებლად დააქრევინა თავები დახოცილის ქართველებისა, მოახარუვინა და ძვლები დააწყობინა დოვინის მინარეთის სახურავზე და ქალაქის კედლებზე. დიმიტრი მეფემ მხოლოდ ორის წლის შემდეგ (1137 წ.) გაილაშქრა და დაიხსნა ქართველი ტყვეები.

1153 წ. არზრუმის მფლობელი სალდუხი შემოესია საქართველოს და მიაღვა ანის ქალაქს. დიმიტრი მეფემ ანის დასაცველად გაგზავნა ჯარი, რომელმაც დაამარცხა თურქები და, თვით სალდუხიც დაატყვევა.

4. დიმიტრი მეფის შვილების გადაგდება, დიმიტრი მეფის ჩამოგდება და გამეფება დავითისა.—დიმიტრის მეფობაში დიდებულთა შორის გამოჩენილნი იყვნენ უმეტესად ორბელიანები, რომელთაც დიდი თანამდებობანი ეჭირათ სახელმწიფოში. ამ ორბელიანთა ჩაგონებით ჩამოვარდა უსიამოვნება და ბტრობა

დომიტრის შვილების დავითის და გიორგის შორის. დომიტრი მეფემ დაიჭირა გიორგის მხარე, რის გამოც დავითი მამის უკმაყოფილო შეიქმნა. საქმე იქამდის მივიდა, რომ დომიტრემ 1150 წ. თავის მემკვიდრედ გამოაცხადა გიორგი, უმცროსი შვილი. ამან ხომ უფრო გააბრაზა დავითი და მისი მომხრენი. ამათ შეთქმულობა გამართეს 1155 წ. და აიძულეს დომიტრი, რომ მეფობაზე ხელი აეღო და ბერად შემდგარიყო. დავითმა თავის თავი მეფედ გამოაცხადა.

ძალად გამეფებულმა დავითმა ამოხოცა ბევრი დიდებული, რომელნიც გიორგის მომხრეობდნენ, და დაუწყო დევნა ყველას, ვინც საეკვოდ მიაჩნდა. მოსალოდნელი იყო დიდი უბედურება, თუ მალე არ მომკვდარიყო დავითი.

5 დავითის სიკვდილი და გიორგის გამეფება.—დავითმა იცოცხლა მხოლოდ ექვს თვეს. ამბობდნენ, ვითომ იგი მოეწამლოს სუმბატ ორბელიანს, იმიტომ რომ მას წაართვა ამირსპასალარობა და მისცა თირქაშ ორბელიანს. მომაკვდავმა დავითმა მეფობა უანდერძა თავის მცირეწლოვანს შვილს დომიტრის, ხოლო სამეფოს გამგედ შვილის დავაჟაკებამდე დანიშნა თავის ძმა გიორგი. აღზრდა თავის შვილისა მიანდო ივანე ორბელიანს.

დავითის სიკვდილის შემდეგ სამეფოს მართვას შეუდგა ძმა მისი გიორგი, რომელმაც მიუხედავად დავით მეფის ანდერძისა თავის თავი მეფედ გამოაცხადა (1156 წ.). ასეთი საქციელი გიორგიმ დააფუძნა იმაზედ, რომ დავითი ძალად იყო გამეფებული, მის საკვდილის შემდეგ მამა მისი კიდევ ცოცხალი იყო და მაშასადამე მეფობა ისევ მას უნდა დაბრუნებოდა. მაგრამ რაკი დომიტრი

ბერად იყო შემდგარი და აღარ ინება გამეფება, მეფობა ეკუთნოდა მას, ვინც წინაღვე იყო გამოცხადებული მეფედ თვით დიმიტრი მეფისგან, ე. ი. გიორგის.

6. ანის დაჭირა და ლაშქრობა აშორნში.— მას აქეთ, რაც ანი ისევ ძველის მფლობელის ჩამომავალმა დაიჭირა, მისი მფლობელები მუდამ მეცადინეობაში იყვნენ სრულებით გათავისუფლებულიყვნენ საქართველოს დამოკიდებულებისაგან. ასეთს მეცადინეობას გიორგის მეფობის დასაწყისში ზედ დაერთო ანის მფლობელის გვარის წევრთა შორის ქიშპი და დავა. ფადლონმა თავის ძმას შადადს წაართვა ანის მფლობელობა და ატყდა ამიტომ მათ შორის დავიდარება. ამ დავიდარების მოსასპობად და ქალაქის მტკიცედ დასაკავშირებლად საქართველოსთან გიორგი მეფემ 1161 წ. დაიჭირა ეს ქალაქი, განდევნა ფადლონი და გამგებლად დააყენა ივანე ორბელიანი. აქედგან გაილაშქრა აშორნში, რადგან ამ ქვეყნის მფლობელი შაჰ-ერმანი ხელს უწყობდა ანის მფლობელთა მისწრაფებას.

7. ომი შაჰ-ერმანთან და მის მოკავშირეებთან. — ქართველების დაბრუნების შემდეგ შაჰ-ერმანი შეუდგა სამზადისს ქართველთათვის სამაგიეროს გადასახდელად. მიიშველია სირიის, მესოპოტამიის, დიარბექიის და არზრუმის მფლობელები და იმავე წელს მიადგა ანის ქალაქს, ერთის ისტორიკოსის თქმით, 80,000 ჯარის კაცით. გვიგო თუ არა ეს ამბავი გიორგიმ, სწრაფად შეაგროვა 7000 კაცი და დაუყოვნებლად გაეშურა ანისკენ. პირველსავე შეხვედრაზე ქართველებმა დაამარცხეს მტრები და გააქციეს. გამარჯვება ისე დიდი იყო, რომ ქართველთაგან დატყვევებულთა რიცხვი აღიოდა 23,000 კაცამდე. ტყვეთა შორის ერია არზრუმის სულთანის სალ-

დუხი, რომელიც რვა წლის წინადაც იმავე ანის ქალაქთან ტყვედ ჩაუვარდა დიმიტრი მეფეს. ;

8. ანის გამგებლების ცვლა.—იმისთვის რომ ანი უფრო ერთგული ყოფილიყო, გიორგი მეფემ ამ ქალაქის გამგებლად დანიშნა ანელივე სომეხი სათუნი. მაგრამ მოსტყუვდა. სათუნი არ გამოდგა სანდო კაცი, ის აჰყვა მეზობელის მფლობელების ინტრიგას. გიორგი მეფემ ამის გამო ჩამოართვა გამგეობა და მის მაგიერ დანიშნა სარგის მხარგრძელი, ხოლო გაქცეული სათუნი შემდეგში შეიპყრო და სიკვდილით დასაჯა ლალატისათვის.

9. დოვინის გამარჯვება.—დოვინი 1132 წლის აქეთ ისევ სპარსელებს ეკირათ. გიორგი მეფემ ამ ქალაქის დასაბრუნებლად გაილაშქრა 1162 წ. ქართველებმა აიღეს ქალაქი და დიდის პატივისცემით მოიხსენიეს 1135 წ. დახოცილი ჯარის-კაცები, რომელთა თავის-ქალები კიდევ ელაგა თვალსაჩინოდ მინარეთის სახურავზე და ქალაქის კედელზე. მეფის ბრძანებით ეს თავის-ქალები მოწიწებით ჩამოიღეს, ჩაალაგეს კუბოებში და ზედ ოქროქსოვილები დააფარეს. შემდეგ ძვლებით სავსე კუბოები აჰკიდეს ზურგზე მუყარებს (მუსულმანთა სასულიერო პირები) და ფეხშიშველებს წააღებინეს ტფილისში. თვით მინარეთი, რომელიც ოცდაშვიდის წლის განმავლობაში ახსენებდა დვინელებს ქართველების დამარცხებას, დაარღვიეს. ამას გარდა ქართველებმა წამოიყვანეს ტყვედ 60,000 კაცამდე.

10. ბრძოლა ელდიგუზ ათაბაგთან და მის მოკავშირეებთან.—გიორგი მეფის ასეთის გამარჯვების შემდეგ ათაბაგმა ელდიგუზმა მოუწოდა მეზობელს მფლობელებს და სთხოვა გაელაშქრათ ქართველებზე. მეზობ-

ლებმა თანხმობა გამოუცხადეს და შეუდგნენ სამხადისს. ელდიგუზმა არ დაუცადა მათთან შეერთებას და თავის ჯარით გადმოვიდა საქართველოს სამზღვრებზე (1163 წ.), დაიჭირა გაგის ციხე და იწყო მიდამო ქვეყნის აკლება. ამ ამბის გაგებისათანავე გიორგი მეფე სწრაფად გაემართა დასახვედრად. ქართველების მიახლოვებაზე ელდიგუზი უკან გაბრუნდა. გიორგი მეფეს უნდოდა დასდევნებოდა უკან, მაგრამ დიდებულების რჩევით შეჩერდა და დარწმუნებულმა, რომ მტერი ველარ გაბედავდა ხელმეორედ შემოსევას, ჯარი დაითხოვა, ხოლო თითონ მცირედენის რაზმით დარჩა ლორისა და დმანისის შორის და დაიწყო ნადირობა.

გაქცეულს ელდიგუზს მალე შეუერთდნენ მოკავშირეები. ამათ გადასწყვიტეს პირველად აელოთ ანი. ამ ქალაქს მიაღდა 50,000 მტრის ჯარი. აქ მალე შეიტყეს, რომ გიორგი მეფე იმყოფებოდა ლორის ახლო. რადგანაც წარმოდგენა არა ჰქონდათ, თუ რაოდენი იქნებოდა მის რაზმი, გაგზავნეს მეფესთან ვითომ მოციქულად მზვერავები. როდესაც მტრებმა გაიგეს მოციქულებისაგან, რომ მეფე თითქმის მარტოდ იმყოფებოდა უჯაროფ, მაშინ-თვე გამოგზავნეს მეფის შესაპყრობლად საკმაოდ დიდი ჯარი. ეს ჯარი მივიდა ქართველების ბანაკთან დილა-ადრიან, როდესაც ჯერ კიდევ ეძინათ მეფესაც და მის მზღებლებსაც. მტრის ხმაურობაზე გამოღვიძებული ქართველები ფიცხლავ მოახტნენ ცხენებს. გულ-ფიცხი და მამაცი მეფე მზად იყო შეებოდა მტრებს, მაგრამ დიდებულებმა ურჩიეს გაქცევით თავის დახწევა აუარებელის მტრისაგან. ხელცარიელი გაბრუნდა მტრის ლაშქარი ანისაკენ. მოკავშირეები რადენსამე ხანს მეცადინეობდნენ ანის აღებას, მაგრამ ვერც ეს მოახერხეს და იძულებულები

გახდენ უკან წასულიყვნენ და სრულებით ხელი აეღოთ ლაშქრობაზე.

11. **ანის ძალაქის საჭმეობი.** — ხელი არ აიღეს მხოლოდ ანის ძველის მფლობელის გვარის წევრებმა თავიანთ მეცადინეობაზე, რომ როგორმე დაებრუნებინათ თავიანთ მფლობელობა ანში. ისინი უგზავნიდნენ გიორგი მეფეს მოციქულებს და ჰპირდებოდნენ ერთგულობას და მორჩილებას, თუ დაუბრუნებდა ანს მათთვის შუამდგომლობდნენ თვით ხორასნის სულთანი და ელდიგუზ ათაბაგი. გიორგიმ დაინახა, რომ ისინი არ დაწყნარდებოდნენ თუ არ შეასრულებდა იმათ თხოვნას, და ამიტომ დააბრუნა ისინი ანში და ანის მფლობელად დაამტკიცა ასლან მაჰმადის შვილი. მაგრამ ანის ძველის მფლობელების ჩამომავალნი არ ასრულებდნენ მორჩილების აღთქმას და იჭერდნენ მეზობელს სახელმწიფოებთან კავშირს საქართველოსაგან გასადგომად. ასე მოიქცა ასლანის მემკვიდრე მირ-შაჰი. ამიტომ გიორგი მეფემ წაართვა მას ანი და გააწესა გამგებლად ივანე ორბელიანი (1171 წ.) ამირ შ.ჰს წაექმამაგა თურქების სულთანი აღპარსლანი და მიაღვა ანის ქალაქს, მაგრამ ვერ მოახერხამისი აღება და უკანვე დაბრუნდა.

12. **ლაშქრობა შირვანში.** — ელდიგუზ ათაბაგის დამარცხების შემდეგ მტრის შემოსევას აღარ შეუწყუხებია საქართველო. თუ წვრილმანს დარბევას გაბედავდნენ ხოლმე რომელსამე სამზღვარზე, გიორგი მეფე უსევდა ჯარს და ბევრ-კეცად უხდიდა სამაგიეროს. 1161 წ. გიორგი მეფეს მოუხდა ლაშქრობა დარუბანდელის წინააღმდეგ, რომელთაც გამოაძიეს შირვანის მფლობელი აღსართანი — მორჩილი და მონათესავე მეფისა (დავით აღმაშენებლის შვილის შვილი). ქართველებმა განდევნეს შირვანითგან დარუბანდელნი და დაამკვიდრეს შირვანში აღსართანი.

13. **ორბელიანთა შთქმულთა გიორგი მეფის წინააღმდეგ.**— გიორგი მეფე იყო მხნე, მამაცი და მტკიცე ხასიათის კაცი. ასეთის თვისების გამო დიდებულებს არ შეეძლოთ იგი ჩაეგდოთ თავიანთ გავლენის ქვეშ, რის გამოც უკმაყოფილონი იყვნენ. ყველაზედ მეტად უკმაყოფილებას გრძნობდნენ ორბელიანები, რომელთაც მისი მამა დიმიტრი ხელთ ეკირათ და ამიტომ მის მეფობაში დიდი გავლენა ჰქონდათ. თავიანთ გავლენის აღდგენას საქართველოში ახლა ორბელიანები ამყარებდნენ მეფის ძმის წულს დიმიტრიზე, რომელიც დავით მეფემ მათ მიანდო ასაზრდელად. რადგან გიორგი მეფეს არა ჰყავდა ვაჟი-შვილი, დიმიტრი თავისთავად უნდა გამხდარიყო მეფედ გიორგის სიკვდილის შემდეგ. უეჭველია, როდესაც ის გამეფდებოდა, ორბელიანებიც გავლენას მოიპოვებდნენ თავიანთ აღზრდილის წყალობით. მაგრამ ამ დიდებულთა გვარმა ვერ მოითმინა დიმიტრის კანონიერად გამეფებამდე და მოინდომა გიორგის სიკოცხლეშივე გამეფებინა ის, მიუხედავად იმისა რომ ორბელიანებს ჰქონდათ ვითომ საფუძველი გიორგის სიკოცხლეშივე დიმიტრის გამეფების კანონიერებისა. დიმიტრის მამამ დავით მეფემ სიკვდილის წინ ტახტი უანდერძა თავის შვილს, სამეფოს გამგებლობა კი მის სრულ-წლოვანობამდე მიანდო თავის ძმას გიორგის. ორბელიანებმა ხელი ჩასქიდეს დავით მეფის ასეთს განკარგულებას და მოინდომეს მის ძალით დიმიტრის გამეფება და გიორგის ტახტითგან გადაყენება, როდესაც დიმიტრი სრულ-წლოვანი შეიქნა. ორბელიანებმა მიიმხრეს ბევრი სხვა დიდებულებიც და 1177 წელს შეუდგნენ თავიანთ სურვილის განხორციელებას. გადაწყვეტილი იყო, დიმიტრის მომხრეებს უნდა სომხეთში ორბელიანთ მამულში მო-

ეყარათ თავი, იქითგან მოულოდნელად დასცემოდნ ტფილისში გიორგი მეფეს, შეეპყრათ იგი და დიმიტრი გამოეცხადებინათ მეფედ.

გიორგი მეფემ შეიტყო ორბელიანებისა და სხვა დიდებულების განძრახვა და თავისებურის სისწრაფით გადაწყვიტა შეთქმულობის ჩაშლა და შეთქმულთა დამხობა. ხელად შეკრიბა 5,000 კაცი და გაგზავნა სომხეთში ყუბასარის წინამძღოლობით. რავდენისამე დღის შემდეგ თითონაც გაემართა იქითკენ სხვა ჯარით. ეს ამბავი რომ გაიგეს შეთქმულობის მონაწილეთ, სახტად დარჩნენ და შეშინდნენ, რადგან იმათ უფრო მოულოდნელად მეფეზე თავდასხმის იმედი ჰქონდათ. ახლა კი თვითონ მეფე ესხმოდა მათ მოულოდნელად. ბევრმა დიდებულმა არჩია მაშინვე გიორგის მხარეზე გადასვლა და შეწყნარების თხოვნა. ორბელიანებმა რომ დაინახეს ერთის მხრით გიორგი მეფის მათ წინამდევ ამხედრება, მეორე მხრით ზოგიერთა თავიანთ მომხრეების გადასვლა მეფის მხარეზე, არჩიეს გამაგრება ლორის ციხეში. გიორგი მეფემ დაიქირა მამულები ორბელიანებისა და მათ მიმდგომის აზნაურებისა და სხვა დიდებულებისა. აქ გიორგი მეფემ გაიგო, რომ ორბელიანების დასახმარებლად კახეთში მოეგროვებინათ იქაურს დიდებულებს ჯარი და აპირებდნენ სომხეთისკენ წამოსვლას. მაშინვე მეფემ გაგზავნა ჯარი კახეთისკენ ჭიაბერის წინამძღოლობით. კიაბერმა დაამარცხა განდგომილთა ჯარი და შეიპყრო უმთავრესი მოთავენი.

ლორის ციხეში გამაგრებულმა ორბელიანებმა გაგზავნეს დიმიტრის სახელით მოციქულები შაჰ-ერთმანთან და აღირბეჟანის მფლობელთან შემწეობის სათხოვნელად. გიორგი მეფე მიაღვა ლორის ციხეს და შემოართყა აღ-

ყა. გარემოცვამ გასტანა დიდხანს. შემწეობა არსაიდგან მოსდიოდათ ორბელიანებს. ბევრს ციხეში გამომწყედელს გული გაუტყდა, დაეკარგა გამარჯვების იმედი და გადასწყვიტეს დანებებოდენ მეფეს. მხოლოდ ორბელიანები იყვნენ ამის წინააღმდეგ და არ ნდომულობდნენ დამორჩილებას. მაშინ ბევრნი დიდებულთაგანნი საიდუმლოდ ჩამოეშენენ საბელის შემწეობით ციხის კედელზე და მივიდნენ მეფესთან. აგრეთვე მოიქცა დიმიტრი, რომელიც ყელზე საბელ-მომბმული მივიდა ბიძასთან და სინანული გამოუცხადა. ამის შემდეგ ბევრს ხანს ვერ გასძლეს ციხეში ორბელიანებმა, ისინიც გამოვიდნენ ციხითგან და დაწებდენ მეფეს. ორბელიანები უკვე გიორგი მეფის ხელთ იყვნენ, როდესაც სპარსეთითგან მათის თხოვნით დაიძრა 60,000 კაცი დიმიტრის მოსაშეელებლად. ამ ჯარმა გზაში გაიგო დიმიტრის შეპყრობა და უკანვე დაბრუნდა.

გიორგი მეფემ მკაცრათ დასაჯა განდგომილები. დიმიტრი დააბრმავა და გამოასაქურისა, ესე იგი ისე დაამახინჯა, რომ შვილი აღარ ეყოლებოდა. ორბელიანებს კი ზოგს სიკვდილი მიუსაჯა, ზოგს დაბრმავება და ზოგს განდევნა საქართველოთგან. მათი მამული კი დაურიგა თავის ერთგულს დიდებულებს. მამულის წართმევეთვე დასაჯა ორბელიანთაგან დამოკიდებული აზნაურები და სხვა მათი მომხრე დიდებულები.

14. **სამკლესიო კრება.**—1178 წ. გიორგი მეფემ მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელმაც იქონია მსჯელობა ეკლესიის სხვა და სხვა საჭიროების შესახებ და მოახსენა მეფეს თავის განაჩენი შესასრულებლად.

15. **თამარის დანიშვნა ტახტის მემკვიდრედ.**— დიმიტრი, როგორც ვთქვით ითვლებოდა გიორგის მემ-

კვიდრედ, მაგრამ მის გამოსაქურისების და დაბრმავების შემდეგ მისი გამეფება აღარ შეიძლებოდა. გიორგი მეფეს ახლა საზრუნავი გაუხდა, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო მის შემდეგ მეფედ. მახლობელი ნათესავი აღარავინ ჰყავდა, რომ იმისთვის გადაეცა მემკვიდრეობა. ამ ზრუნვაში გიორგის აზრათ მოუვიდა თავის ქალის თამარის გამეფება. მართალია, ქალი მანამდე არ ყოფილიყო საქართველოში მეფედ, მაგრამ გიორგის საღს ჰკუთხას არ ეუცხოვა ის აზრი, რომ ჰკვიანს ქალს შეეძლო ისეთივე მეფობა გაეწია, როგორც ვაჟს. თავის ქალის სიკვიანეკი მისთვის ცხადი იყო. ქალის გამეფების აზრი და მეტადრე თამარისა არ ეუცხოვათ არც მეფის მრჩეველს დიდებულებს. თამარის გამეფების უზრუნველ-საყოფელად გიორგი მეფემ მოინდომა მის გამეფება თავის სი-ცოცხლეშივე. 1178 წ. მიიწვია ნაქარმაგვეში (გორის ახლო) კათოლიკოზი, ეპისკოპოზები, დიდებულები და ჯარი, მათ წინაშე დიდის ამბით გამოაცხადა თამარი მეფედ და დააგვირგვინა.

16. შინაურის მშვიდობიანობის დაშტარება. — ორბელიანთ განდგომილებაში მონაწილე აზნაურთ და დიდებულთ დასჯას მამულების წართმევით ერთი სამწუხარო შედეგი მოჰყვა. უშრომელად ცხოვრებას მიჩვეულს აზნაურებს უმამულოდ დატოვების გამო მეტად გაუძნელდათ ცხოვრება და ამიტომ მიმართეს იარაღით საზრდოს მოპოვებას, ე. ი. დაიწყეს მტარცველობა. ქვეყანა მეტად შეწუხდა გამბედავის ყაჩაღების ცარცვისაგან და დაიწყეს მეფესთან ჩივილი და შემწეობის თხოვნა. ამ ცარცვა-ყაჩაღობის მოსასპობად გიორგი მეფემ შეადგინა 1180 წ. ჯარის რაზმები და უბრძანა, მოეარნათ ყველა კუთხეები, სადაც ავაზაკობა ხდებოდა.

დაეჭირათ ყაჩაღები და შემდეგ ჩამოერჩოთ იმ ნივთები-
თურთ, რომელნიც მათ ამოაჩნდებოდათ ნაცარცივი. მე-
ფის ბრძანება სავსებით შესრულებული იქმნა და ამგვა-
რის ღონისძიებით მალე მოისპო ყაჩაღობა.

უკანასკნელი წლები გიორგი მეფემ მშვიდობიანად
გაატარა და გადაიცვალა 1184 წელს.

XI

თამარ მეფე.

მეზობლების ასევე თამარის გამეფების გამო.—დიდებულთა არე-
ულობა.—თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე.—გიორგი რუსის სიაცე
და მისი განდევნა.—თამარის მეორედ დაქორწინება.—ამბოხება დავით
სოსლანის წინამდგე.—დავით სოსლანის პირველი ლაშქრობანი.—გიორგი
რუსის შემოსევა კახეთს.—შამქორის ომი.—საქართველოს საზღვრების გა-
ფართოება.—ბოლოსტიკის ომი.—ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება.—დავით
სოსლანის სიკვდილი.—არღებილის სულთნის თავდასხმა ანზე და არღებილის
აკლება ქართველთაგან.—ლაშქრობა სპარსეთში.—ქვეყნის სიმდიდრე და
კულტურული განვითარება.—თამარ მეფის პირადი ღირსებანი.

**1. მემოჯლეების ასევე თამარის გამეფების
ბამო.**—თამარის გამეფებამ ფრთები შეასხა და იმედი
მისცა ერთის მხრით გარეშე მტრებს, მეორე მხრით შინა-
ურის წესებით უკმაყოფილოებს. გაიგეს თუ არა ქალის
გამეფება საქართველოში, მტრებმა იწყეს მოურიდებლად
შემოსევა სხვა-და-სხვა მხრიდან. მაგრამ ქართველებმა
ყველგან შესაფერი პასუხი გასცეს მათ და დაარწმუნეს
ისინი, რომ ქალის გამეფებას არაფერი ცვლილება არ

მოჰყოლია იმ წესებში, რომლებიც შემოღებული ჰქონდათ წინანდელს მეფეებს საზღვრების დასაცველად.

2. დიდებულთა არეულობა.—უფრო საშიში იყო შინაური განხეთქილება, რომელმაც იჩინა თავი თამარის მეფობის პირველსავე წელს დიდებულთა შორის. დიდებულთა ერთმა ნაწილმა გამოაცხადა, აღარ დავემორჩილებით ზოგიერთს ძველს ხელისუფლებს, ისინი უნდა გამოცვლილ იქმნენ და ახლები დაინიშნენ ჩვენის არჩევითაო. ეს უკმაყოფილო დიდებულები იყვნენ დიდის გვარის შვილები და არ მოსწონდათ ის, რომ უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობანი ექირათ უგვარო პირებს. მათს უკმაყოფილებას, მართლა, ჰქონდა ზოგიერთი საფუძველი, რადგან იყო მაგალითები იმისი, რომ ზოგს დიდი თანამდებობა ებარა, თუმცა შრომა აღარ შეეძლო, როგორც მაგალითად ყუბასარს, რომელსაც ექირა ამირსპასალრისა და მანდატურთ-უხუცესის თანამდებობანი, იმ დროს როცა ფილენჯის გამო აღარ უვარგოდა არც ენა, არც ხელ-ფეხი; ზოგი უღირსად იყო ამაღლებული უმაღლესს ხარისხამდე მეფის პირადის წყალობით, როგორც, მაგალითად, მსახურთუხუცესი აფრილონი. ხსენებულმა დიდებულებმა და მათ ჩაგონებით ჯარმაც მოითხოვეს ამ ორის ხელისუფლის დამხობა და გადაყენება სამსახურითგან. თამარმა შეიწყნარა ეს მოთხოვნილება და ჩამოართვა ერთსაც და მეორესაც თანამდებობა. ამ გარემოებამ გამოიწვია დიდებულთა შორის დიდი ქიშპი ადგილების დაქერის გამო და გაიმართა გაუთავებელი ინტრიგა.

ამ ქიშპობის დროს თავი იჩინა მექურქლეთ-უხუცესმა ყუთლუ-არსლანმა. მართალია, ეს ხელისუფალი დიდის გვარის ჩამომავალი არ იყო, მაგრამ ამაღლების სურვილი დიდი ჰქონდა. მან შეადგინა დიდებულთაგან

პარტია, მიიმხრო ლაშქარი და მოითხოვა, რომ თამარ მეფეს დაეთხოვნა სამსახურიდან ან გაეწესებინა მოხელეებად ისინი, რომელთაც დიდებულთა კრებული აღნიშნავდა. თვითონ ყუთლუ-არსლანმა მოინდომა თავისთვის ამირ-სპასალარის ადგილი. თამარ მეფეს მეტად უცხოდ ეჩვენა ყუთლუ-არსლანის საქციელი და დანარჩენთ დიდებულთა რჩევით დააქერინა იგი. მისმა მომხრე დიდებულებმა და ლაშქარმა მოინდომეს ძალით გაეთავისუფლებინათ ყუთლუ-არსლანი და კედევაც აიღეს ხელში იარაღი; მაგრამ მათ დასაწყენარებლად თამარმა მიმართა მშვიდობიანს გზას—სიტყვიერს ჩაგონებას, რაიცა მიანდო ორს პატივცემულს მანდილოსანს—ხვაშაქ ცოქელს და კარავ ჯაყელს. იმათ პირით მეფე დაჰპირდა აჯანყებულებს სრულს პატივებასა, თუ დაწყენარდებოდენ. გასქრა მანდილოსნების მოღაპარაკებამ და დიდებულები მივიდნენ თამართან პატივების სათხოვნელადა.

დიდებულთა საერთო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად თამარმა გამოაცხადა, რომ ხელისუფალთა დანიშვნას ისე, როგორც ყოვლისავე სახელმწიფო საქმის გარდაწყვეტას, თვითონ-კი არ იკისრებდა მარტოდ-მარტო, არამედ ყველაფერში დაეკითხებოდა მთელის სახელმწიფოს დიდებულთა კრებულს. ამნაირად თამარ მეფემ უარჰყო თვითმპყრობელობა, რომელსაც იცავდნენ და ესწრაფოდნენ მისი წინაპრები და თავისი უფლება განსაზღვრა დიდებულთა კრებულით. ამ წესის მიხედვით, დიდებულთა კრებულმა აარჩია ახალი ხელისუფალნი, რომელნიც მინისტრების თანამდებობას ასრულებდნენ: მწიგნობართ-უხუცესად და ჰყონდილლად ანტონ გელოვანი, ამირ-სპასალარად სარგის მხარგმელი, მანდატურთ-უხუცესად ჭიაბერი, მსახურთ-უხუცესად ვარდან დალია-

ნი, მექურჭლეთ-უხუცესად კახაბერ ვარდანიძე, ჩუნიერახად მარუშიანი, ამილახორად გამრეკელ თორელი. ამ ხელისუფლების საშუალებით თამარი ასრულებდა ყოველს სახელმწიფო საქმეს. ისინი, როგორც დიდებულები, მონაწილეობას იღებდნენ დიდებულთა ბქობაში. დიდებულთა კრებული ერთის მხრით იხილავდა და იწონებდა მეფის წინადადებას, მეორე მხრით თავის საკუთარს აზრს უდგენდა მეფეს შესასრულებლად.

3. თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე. —

ამ ცვლილების მოხდენის შემდეგ დიდებულთა კრებულმა პირველ საზრუნავს საგნად გაიხადა თამარისთვის საქმროს მოძებნა და მისი დაქორწინება. საქართველოს სამეფო გვარში აღარავინ იყო ისეთი, რომ ტახტის მემკვიდრის უფლება ჰქონოდა. ამიტომ საჭირო იყო თამარის მალე გათხოვება, რომ მემკვიდრე გასჩენოდა. ბევრი იფიქრეს დიდებულებმა, აილ-დაილეს და ბოლოს საუკეთესო საქმროდ თამარისათვის რუსის დიდის მთავრის ანდრიას შვილი გიორგი სცნეს. იმ დროს გიორგი ყივჩაყეთში ცხოვრობდა, რადგანაც განდევნილი იყო რუსეთითგან მის ბიძის ვსევოლოდის მიერ. გარეგნობით ძალიან მოეწონათ დიდებულებს გიორგი რუსი და წინადადება მისცეს თამარს, იგი შეერთო ქმრად. თამარი არ დაკმაყოფილდა საქმროს მოსაწონის გარეგნობით და სთხოვა დიდებულებს, დაეცადნათ იმ დრომდე, ვიდრე კარგად გაიცნობდნენ გიორგი რუსის ხასიათს და ზნეობასა. დიდებულებმა შეუძლებელად სცნეს დაცდა და სთხოვეს თამარს, დაუყოვნებლად დაეწერა ჯვარი. ამასვე უჩრჩევდა თამარს მისი მამიდა რუსუდანი. თამარი იძულებული შეიქმნა მისთხოვებოდა გიორგი რუსს თავის სურვილის წინააღმდეგ (1185 წ.).

4. ბიორჯი რუსის სიამე და მისი განდევნა.

— გიორგი რუსი ვერ გამოდგა რიგიანი კაცი. მართალია, მამაცი იყო და კარგი მხედართ-მთავარი, მაგრამ მასთან ლოთი და უზნეოც. ბევრს ეცადა თამარი მოეშლევინებინა გიორგი რუსისთვის ცული ქცევა, მაგრამ ვერას გახდა. ამიტომ სრულებით ხელი აიღო ბოლოს და აღარ იკარებდა. ამ ყოფაში გაატარა თამარმა ორწელიწად-ნახევარი. ნახეს დიდებულებმა, რომ მათი გარეგებული საქმე ცულად გათავდა, ძალად შერთული ქმარი არ გამოდგა სასურველი თამარისათვის და მემკვიდრე, რომლისთვისაც ისე დაჟინებით მოინდომეს თამარის ქორწინება, არ გაუჩნდათ. ამიტომ დაადგინეს თამარი გიორგის განშორებოდა. გიორგი რუსი საქართველოთგან კონსტანტინოპოლს გაისტუმრეს (1188 წ.).

5. თამარის მიორხედ დაშორწინება. — ახლა მეორე საქმროს ძებნას შეუდგნენ დიდებულები თამარისათვის. თამარის ხელის მძიებელნი ბევრნი იყვნენ როგორც ქართველთა შორის, ისე უცხო ხელმწიფეთა შორის. ამ ჯერობაზედ დიდებულები აღარ მოიქცნენ ისე თავნებად, როგორც პირველად: თამარის საქმროდ იმისთანა კაცის ძებნა დაიწყეს, რომ თვით თამარისთვისაც მოსაწონი ყოფილიყო. ასეთს საქმროდ სცნეს ოსეთის მთავრის შვილი დავით სოსლანი, რომელიც როგორც ბაგრატიონთა გვარის შვილი და შორეული ნათესავი, შეილობილად ჰყავდა გაზრდილი თამარის მამიდას რუსუდანს თვითონ თამართან ერთად. დიდებულთა ასეთი არჩევა, როგორც თავის გულის წადილის შესაფერი, მიიღო თამარმა და ჯვარიც დაიწერა დავით სოსლანზედ (1189 წ.).

6. ამგონება დავით სოსლანის წინააღმდეგ. დავით სოსლანმა რაღაცა ჯერ კიდევ გამოურკვეველის

მიზეზით ვერ დააკმაყოფილა დიდებულთა ერთი ნაწილი. უკმაყოფილო დიდებულებმა მოახდინეს შეთქმულობა, რომ გიორგი რუსი დაებრუნებინათ საქართველოში, როგორც თამარის კანონიერი ქმარი, და დავით სოსლანი თამარისაგან განეშორებინათ. მათის ჩაგონებით გიორგი რუსი საქართველოში შემოვიდა. სამცხის ერისთავი გუზან აბულასანიძე საზღვარზედ მიეგება და გადაიყვანა იმერეთში. მთელის იმიერ-საქართველოს ერისთავები შეიკრიბნენ თავიანთის ლაშქრით გეგუთში. აქ მათ გიორგი რუსი გამოაცხადეს თამარის კანონიერს ქმრად და დაადგინეს ძალით გაემეფებინათ. განდგომილთა ჯარი ორს ნაწილად გაიყო. ერთი ნაწილი თვით გიორგი რუსის წინამძღოლობით გადმოვიდა ქართლში, მეორე ვარდან დადიანის წინამძღოლობით სამცხეში. ორივე ნაწილი ერთს დროს უნდა მოსდგომოდა ტფილისს. გიორგი რუსი თავისის ჯარით მოვიდა გორამდის და იქ დაბანაკდა. აქედგან შეუთვალა ქართლისა და კახეთის დიდებულებს, რომ მიმხრობოდნენ მას. ვარდან დადიანს განზრახვა ჰქონდა გაეფლო სამცხე, მიემხრო ჯავახეთი და სომხეთი და შემდეგ თრიალეთის მხრით დასცემოდა ტფილისს.

თამარ მეფემ თავის ერთგულის დიდებულების რჩევით ვარდან დადიანის ჯარის წინამძღვე სამცხეში გაგზავნა ჯარი ამირ-სპასალარის გამრეკელის წინამძღოლობით. მოხდა ბრძოლა განდგომილებსა და თამარის ჯარს შორის ნიალის ველზედ, სადაც განდგომილები დამარცხდნენ. ეს ამბავი რომ გაიგო გორში გიორგი რუსმა, მაშინვე უკან გაბრუნდა; ასე რომ მის წინამძღვე ჯარით წასულს დავით სოსლანს ქართლში აღარაინ დახვდა განდგომილთაგანი.

ამგვარად დამარცხების შემდეგ განდგომილმა დი.

დებულებმა შეინანიეს თავიანთი საქციელი და მიმართეს თამარს თხოვნით, რომ ეპატივებინა. სვანეთის დიდებულებმა-კი თვითონ გიორგი რუსიმიჰვეარეს თამარს შეპყრობილი. თამარ მეფემ შეიწყალა ყველანი. გიორგი რუსი ხელმეორედ გაისტუმრეს საბერძნეთს (1190 წ.). დიდებულების განდგომილებას შედეგად მოჰყვა ის, რომ მეფეს დაუბრუნდა უფლება თვისის ნებით დაეჯილდოვებინა ერთგული დიდებულები. თამარმა გამარჯვების შემდეგ დააწინაურა და დაასაჩუქრა დიდებულთა კრებულის დაუკითხავად ის დიდებულები, რომელთაც მონაწილეობა მიიღეს განდგომილთა წინაამდევ ბრძოლაში.

7. დავით სოსლანის კაცველი ლაშქრობანი.—

გაამართლა დავით სოსლანმა იმედი იმ დიდებულებისა, რომელნიც თამარის კმრად ნატრულობდნენ სამხედრო ნიჭის პატრონსა და მხნე მეომარსა. დამყარდა თუ არა ქვეყანაში მშვიდობიანობა გიორგი რუსის განდევნის შემდეგ, დავით სოსლანი ლაშქრობას შეუდგა მეზობელს ქვეყნებში. პირველი ლაშქრობა დავითის წინამძღოლობით მოხდა 1192 წ., ტახტის მემკვიდრის გიორგი ლაშას დაბადების მცირე ხნის შემდეგ რანის (განჯის) ქვეყანაში, ქალაქ ბარდავის წინაამდევ. გაიმარჯვეს ქართველებმა. დავით სოსლანმა ახლად დაბადებულის გიორგის სადღეგრძელოდ 30, 00 ტყვე გაათავისუფლა. ბარდავითგან დაბრუნებულმა დავითმა გაილაშქრა არზრუმზედ, საიდგანაც აგრეთვე ძლევა-შემოსილი დაბრუნდა. როგორც ამ წელს, ისე შემდეგს 1193 წელსაც რავედენიმე ლაშქრობა გამოიარეს ქართველებმა და ყველგან გაიმარჯვეს.

8. გიორგი რუსის შემოსევა კა მთს.—კონსტანტინოპოლითგან გამოძევებული გიორგი რუსი 1194

წელს მოვიდა ადერბეიჯანის ათაბაგთან და მფარველობა სთხოვა. ათაბაგმა საცხოვრებლად განჯა მიუჩინა, უეკველია, იმ აზრით, რომ იქითგან ინტრიგები გაემართა თამარისა და დავით სოსლანის წინააღმდეგ. გიორგი რუსი ინტრიგას არ დასჯერდა და ძალაუ იხმარა საქართველოს წინააღმდეგ. შეაგროვა ჯარი და შემოესია კახეთს. მაგრამ კახეთის ერისთავი მარჯვედ დაუხვდა და დამარცხებული განდევნა უკან. ამ წლითან აღარ იხსენიება გიორგი რუსი საქართველოს ისტორიაში.

9. **შამქორის ომი.**—დიდი ბრძოლა გადაიხადა საქართველომ სპარსელებთან 1195 წ. ამ წელს ადერბეიჯანის ათაბაგმა ამირ-ბუბაქარმა შეჰყარა დიდძალი ჯარი და გამოემართა საქართველოს წინააღმდეგ. ათაბაგის ძმა ამირ-მირანი ამ დროს საქართველოში იმყოფებოდა და თამარს ევედრებოდა შემწეობას ძმის წინააღმდეგ, რომელმაც მას წაართვა მისი სამფლობელო რანი. ქართველებიც ემზადებოდნენ მისთვის შემწეობის აღმოსაჩენად. რაკი შეიტყო მთავრობამ, რომ თვითონ ათაბაგი მოდიოდა საქართველოზედ, შეგროვილს ჯარს არ დასჯერდა და კიდევ მოიწვია ახალი ლაშქარი მთელის საქართველოთგან. ათის დღის შემდეგ ყველაფერი მზად იყო ასამხედრებლად. ჯარს დავით სოსლანი წინამძღოლობდა. ქართველები შეხვდნენ სპარსელებს **შამქორის** ახლოს. გაიმართა მეტად ფიცხელი და გაშმაგებული ბრძოლა ორისავე მხრით. ქართველების გაუტეხავობამ, და მოხერხებულობამ სძლია მძლავრს მტერს და გააქცია. მისი ავლადიდება მთლად ქართველებს დარჩათ. **შამქორის** დაქერის შემდეგ ქართველები მივიდნენ განჯას. ქალაქის მცხოვრებლები წინ გამოეგებნენ ქართველებს, გამოუცხადეს მორჩილება და მშვიდობა სთხოვეს. თამარ-

მა რანის სულთანად დაადგინა ისევ ამირ-მირანი, რომელ-
მაც მორჩილება შეჰფიცა და თავს იღვა ხარკის ძლევა.

10. **საქართველოს საზღვრების გამაგრების საქიროება და მე-
ზობელის მძლავრის მტრების—სპარსებისა და თურქე-
ბის ალაგმვის სურვილი აიძულებდა საქართველოს მთავ-
რობას საზღვრად მდებარე ქვეყნებისა და ციხეების და-
ქერას. ამნაირად დაიქირეს ქართველებმა შირვანი კას-
პი, ზღვამდე, რანი არეზის ნაპირებამდე და ყარსის ცი-
ხე მისის მიდამოებით. ქართველების ყოველი წინ გადა-
დგმული ნაბიჯი იწვევდა ახალის ნაბიჯის გადადგმას,
რადგან ისეთი ბუნებრივი საზღვარი არ იყო, რომ შე-
ეჩერებინა ძლევა-მოსილი წინსვლელობა ქართველები-
სა. ეს გარემოება-კი მეორე მხრით იწვევდა მეზობელს
სახელმწიფოებში შეურთებელს მტრობას ქართველების
მიმართ და სურვილს სამაგიეროს გადახდისას. ასეთის
მტრობით იყო გამოწვეული, მაგალითად, ამხედრება
იკონიისა და მცირე-აზიის სულთნის ნუქარდინისა სა-
ქართველოს წინაამდგ.**

11. **ბულღუსტიკის ომი.—1202 წ.** ნუქარდინ
სულთანმა დიდძალი ჯარი შეაგროვა, მატიანის თქმით
400,000 კაცი, და ამხედრდა საქართველოზედ გამოსა-
ლაშქრებლად. წინდაწინვე გამოუგზავნა თამარ მეფეს
თავხედი და შეურაცხყოფელი წერილი, რომლითგანაცა
სჩანდა, რომ ნუქარდინს არავითარი ექვი არა ჰქონდა
გამარჯვებისა. ნუქარდინი ემუქრებოდა თამარ მეფეს
მთელის საქართველოს შემუსვრას, თუ თავისის ნებით
არ დაემორჩილებოდა მას და არ მიიღებდა ისლამს. მი-
იღეს თუ არა წერილი, საქართველოს მთავრობა მაშინ-
ვე მზადებას შეუდგა. დავით სოსლანის წინამძღოლობით

ქართველი ლაშქარი ბასიანისკენ გაემართა ნუქარდინის დასახვედრად. თვით თამარ მეფემ მიაცილა ჯარი ვარძიამდე. გამარჯვების სრული მოიმედე თურქები ბასიანში დაბანაკებულიყვნენ **ბოლოსტიკის** მინდორზედ. ქართველები სწრაფად გაეშურნენ მათკენ და მოულოდნელად დაესხნენ თავსა. გაიმართა ცხარე ბრძოლა. შუა ბრძოლის დროს ქართველებმა ორის მხრით შემოუარეს მტერსა და დაუშინეს მარცხნივაც და მარჯვნივაც. მტრის ჯარი შეირყა და გაიქცა. ქართველები დაედევნენ გაქცეულებსა და ბევრი დახოცეს და დაატყვევეს.

12. ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება.—ბოლოსტიკის გამარჯვების შემდეგ ქართველების ძალა და სიმაგრე საგრძნობელი შეიქნა ყველა მეზობლებისათვისა და აზრადაც აღარავის მოსდიოდა მის წინაამდევ შებრძოლება. პირ-იქით ყველანი მასთან კარგის განწყობილების დაქერასა და მის მფარველობის ქვეშ ყოფნასა ცდილობდნენ. საქართველოს მფარველობით ისარგებლა ბიზანტიის იმპერატორის შეილისშვილმა ალექსი კომნენოსმა: ჯვაროსნებმა რომ ბიზანტია დაიჭირეს და მის ადგილას ლათინთა იმპერია დააარსეს, თამარის ნათესავემა კომნენოსმა თამარის დახმარებით დაიჭირა შავის ზღვის პირად მდებარე ქვეყნები და ქალაქები და დააარსა ტრაპიზონის იმპერია (1204 წ.).

13. ღაშით სოსლანის სიკვდილი.—1207 წ. გარდაიცვალა დავით სოსლანი და დასტოვა ორი შვილი—ვაჟი გიორგი-ლაშა, თხუთმეტის წლისა, და ასული რუსუდანი, თოთხმეტის წლისა. თამარ მეფემ გიორგი ლაშა ამავე წელს აკურთხებინა მეფედ და თანაზიარი გაიხადა სახელმწიფო საქმეებში.

14. არდებილის სულთანის თავდასხმა ანჟო და არდებილის აკლგა ქართველთაგან. — როგორც ვთქვით, ქართველთა ძლევამოსილებამ თითქმის ყველა მეზობელი სახელმწიფოები აიძულა საქართველოსთვის მოკრძალებით ეცქირათ. მაგრამ მეზობლებში იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ვერ შერიგებოდნენ საქართველოს ასეთს ამალლებასა და სიძულვილით დაბრმავებულნი მზად იყვნენ ვნება მოეტანათ მისთვის, თუ დრო და შემთხვევა ხელს შეუწყობდათ. ასეთის გრძნობით აიხსნება არდებილის სულთანის თავხედი საქციელი. 1218 წ. ეს სულთანი მოულოდნელად შემოვიდა საქართველოს საზღვრებში, ზედ აღდგომა ღამეს დაეცა ანის ქალაქს, აიღო იგი, აიკლო და დიდის ალაფით დატვირთული სწრაფად გაბრუნდა უკან. ადვილი წარმოსადგენია, ოა საწყენიც იქნებოდა ქართველებისათვის არდებილის სულთანის ასეთი თავხედობა. მთავრობამ გარდასწყვიტა სამაგიეროს გადახდა. ამირ-სპასალარის ზაქარია მხარგრძელის წინამძღოლობით ქართველებმა გაილაშქრეს და მოულოდნელად დაესხნენ არდებილის ქალაქს მუსულმანთა დღესასწაულის აიდის წინა ღამეს არდებილელებს ახლა ისეთივე დღე დაადგათ, რაც ანელებს მათგან.

15. ლაშქრობა სპარსეთში — გარდა იმისა, რომ მტრების დამარცხება და უცხო ქვეყნების დაპყრობა საჭირო იყო საქართველოს პოლიტიკურის ძლიერების დამყარებისათვის, სასარგებლოც იყო კერძოდ ლაშქრისა და მის წინამძღოლთათვის იმითი, რომ ალაფის ნაწილი მათი იყო. რაც უფრო ხშირი იყო ლაშქრობა, მით უფრო ბევრსა მოულოდნენ ძლევამოსილი მეომრები და მათი წინამძღოლები. ამიტომაც გასაკვირველი არ არის, რომ პირადის ინტერესებით აღძრული და თავის ძალ-

ლონის მოიხედუ ლაშქარი ნატრობდა და თხოულობდა ლაშქრობას მაშინაც-კი, როცა ეს საჭირო არ იყო თვით ქვეყნის პოლიტიკურის ძლიერებისათვის. ასე მოხდა 1210 წელს, როდესაც ჯარის წინამძღოლებმა სთხოვეს თამარ მეფეს, ნება მიეცათ გაელაშქრათ მთელს სპარსეთზედ. მართალია, ამ ლაშქრობის საჭიროებას სახელმწიფოს გაძლიერებით ასაბუთებდნენ: განიცდიან სპარსელები და შეიგნებენ, რა ძალა აქვთ ქართველებსაო, მაგრამ უფრო ნამდვილი მიზეზი ალაფის შოენის სურვილი იყო. თამარ მეფემ ჯარის წინამძღოლთა თხოვნის განხილვა დიდებულთა კრებას მიანდო. ყველამ მოიწონა სპარსეთში გალაშქრების განზრახვა და დაადგინეს კიდევ შეესრულებინათ. ზაქარია ამირ-სპასალარის მხარგრძელის წინამძღოლობით ქართველთა დიდი ჯარი სპარსეთში შევიდა და მთლად გაიარა ეს ქვეყანა იმ გზით, რომელზედაც მდებარეობენ ქალაქები: მარანდი, თავრაზი, შანა, ზანგანი, ყაზმინი, რომგვარი და გურგანი. ამ ქალაქებმა ზოგმა უომრად, ზოგმა წინამძღეგობის გაწევის შექმდეგ მორჩილება გამოუცხადეს და მისცეს ხარკი ქართველებს. ჯარს უფრო შორს უნდოდა წასვლა, მაგრამ რადგანაც დიდი ალაფი იშოვა, მეტად ძნელი იყო მისი თან ტარება, ამიტომ უკან გამობრუნდა. გურგანითგან ქართველები დაუბრკოლებლად დაბრუნდნენ საქართველოში იმავე გზით, რომლითაც გაიარეს. ექვი არ არის, ეს ლაშქრობა მჭევრმეტყველურად დადადებს, თუ რადენად ძლიერი იყო თამარ მეფის დროინდელი საქართველო პოლიტიკურად.

16 ქვეყნის სიმდიდრე და კულტურული განვითარება.— პოლიტიკურმა ძლიერებამ და ხალხში დატრიალებულმა სიმდიდრემ კულტურულად ააღორძინა

საქართველო. აჰყვავდა ვაჭრობა, მეურნეობა, ხელოსნობა. გამდიდრებული სახელმწიფო ხაზინა სიმდიდრეს გზებისა და ხიდების აშენებაზედ, არხების და რუგების გაყვანაზედ, საყდარ-მონასტრებისა და ციხე-სიმაგრეების აგებაზედ, სასწავლებლების გამართვაზედ, საავადმყოფოებისა და სამადლო სახლების დაარსებაზედ ხმარობდა. ქართულმა ლიტერატურამაც უმაღლესს ხარისხამდე მიაღწია. საუკეთესო წარმომადგენელი ძველის საერო მწერლობისა უკვდავი შოთა რუსთაველიც სწორედ ამ დროსა ცხოვრობდა. მას მხარს უმშვენებდნენ ჩახრუხბაძე და სარგის თმოგველი.

17. თამარ მეფის პირადი ღირსება.—1213 წ.

გარდაიცვალა თამარ მეფე, რომლის ხსოვნაც დღესაც უკვდავია ქართველს ერში, არა მარტო იმიტომ, რომ მის მეფობაში გაძლიერდა საქართველო, არამედ იმიტომაც, რომ პირადად კეთილი და სათნოიანი ადამიანი იყო. მის კეთილს გულს ხალხი უსაზღვროდ უყვარდა და არაფერი შურდა ღარიბ-ღატაკთა და ობოლთა ბედის შესამსუბუქებლად, მთელს თავის სიმდიდრეს თამარი ქველმოქმედებასა და საქვეყნო საქმეებს ახმარებდა, თვითონკი ცხოვრობდა უბრალოდ და ქრისტიანულად. მის უმანკო გულს არ უდგებოდა არავითარი გავლენა ინტრიგისა, მლიქვნელობისა და პირადობისა. სახელმწიფო საქმეებში იგი ხელმძღვანელობდა მხოლოდ ქვეყნის სარგებლობითა და სურვილით. ამ ღირსებათათვის საქართველოს ეკლესიამ თამარი ნეტართა შორის ჩარიცხა და მის ხსოვნის დღედ 1 მაისი დაადგინა.

XII

საქართველო თამარ მეფის შეილების დროს.

გიორგი ლაშას პირადი თვისებანი.—განჯის გადგომა და დაწყნარება.—საქართველოს სიძლიერე.—თათრების გამოჩენა.—თათრების შემოსევა საქართველოში და მათი განდევნა.—გიორგი ლაშას სიკვდილი და რუსუდინის გაშეშება.—ჯალალ-ედინი და პირველი ბრძოლა მასთან.—ჯალალ-ედინის წინადადება რუსუდინის შერთვის შესახებ.—ჯალალ-ედინი საქართველოში.—რუსუდინის მეცადინეობა თავის შვილის გაშეშებისათვის.—ამიერსაქართველოს დაქვერთა თათრებისაგან.—რუსუდინის მიმართვა პაპისადმი შემწეობისათვის და შვილის გაგზავნა თათრების ყაენთან შეუდდ დასამტკიცებლად.

1. გიორგი ლაშას პირადი თვისებანი.—თამარის შემდეგ საქართველოში გამეფდა მისი ერთადერთი ვაჟი გიორგი ლაშა (1213 წ.). ბუნებით გიორგი იყო გონიერი და მამაცი, მაგრამ ცუდის აღზრდის გამო იმას ჰქონდა შეთვისებული ბევრი ცუდი ნაკლულევენება. იყო მეტად უზრუნველი, თავნება და გართობისა და ქეთის მოყვარული.

2. განჯის გადგომა და დაწყნარება.—მეფის გამოცვლით მოინდომეს ესარგებლათ განჯელებმა, რომლებიც თვით თამარის მეფობაშიაც კი მზად იყვნენ მუდამ თავი დაეხწიათ საქართველოსაგან დამოკიდებულებისათვის. 1214 წ. განჯელებმა არ გაუგზავნეს გიორგი ლაშას დაწესებული გადასახადი. მთავრობამ განჯის მოსამორჩილებლად გადაწყვიტა გალაშქრება. ამ ლაშქრობაში მიიღო მონაწილეობა თვით გიორგი ლაშამაც. ქართველი ჯარი მიადგა განჯის ქალაქს და ალყა შემოარტყა. ქალაქის გარემოცვამ დიდხანს გასტანა. განჯელები ძალიან გამაგრებულიყვნენ და მხედ უხვდებოდნენ ქართველებს ქალაქის ხან ერთს, ხან მეორე კართან. ერთს დღეს გიორგი ლაშამ ოთხი-ათასის კაცის ამარად

შემოუარა ქალაქს დასახვერაჲად. განჯელებმა შენიშნეს მეფე მცირე ჯარით, გააღეს კარი და შეებნენ გიორგი ლაშას. თუმცა განჯელების რიცხვი ათი-ათასამდე იყო, ქართველები მაინც მარჯვედ შეებრძოლნენ. დამარცხებულმა განჯელებმა თავი შეაფარეს ქალაქის გაღავანს. ამისთანა გაბედულის და საშიშის შეტაკებისათვის დიდებულებმა საყვედური გამოუცხადეს გიორგი ლაშას. ახალგაზდა მეფე იძულებული იყო თავისი ბრალი აღეარებინა და ბოდში მოეხადნა დიდებულების წინაშე. გიორგი ლაშას თავხედურს საქციელს ის კარგი შედეგი მოჰყვა, რომ განჯელებმა დაჰკარგეს გამაგრების ყოველი იმედი და პატარა ხანს უკან შემოუთვალეს ქართველებს, რომ მიეღოთ შეწერილი გადასახადი და სხვა ძღვენი. განჯელების ამ დამარცხებამ გაუმაგრა ყველას რწმენა, რომ საქართველოს სამხედრო ძალა ისეთივე უძლეველი იყო, როგორც თამარის დროს. ამ რწმენის არსებობის დასამტკიცებლად ჩვენ მოვიყვანთ აქ ერთს შემთხვევას, რომელსაც გადმოგვცემს ევროპელი ისტორიკოსი სანუტი.

3. საქართველოს სიძლიერე.—1218 წ., როდესაც იერუსალიმის ჯვაროსნები გარს ადგნენ დამიეტის ქალაქს და უნდოდან მისი აღება, დამასკის მფლობელი კორედინი გაემართა თვით იერუსალიმის ასაღებად. გიორგი ლაშამ ამ ამბის გაგებაზე შეუთვალა კორედინს, არ გაებდნა იერუსალიმზე ლაშქრობა. ჯვაროსნებმა დამიეტის აღების შემდეგ სთხოვეს გიორგი ლაშას, რომ შემწეობა აღმოეჩინა მათთვის თვით დამასკის ან რომლისამე სხვა ქალაქის დაპყრობით. გიორგი მეფე ჯვაროსნების თხოვნისამებრ კიდევ ემზადებოდა მათ საშველად, მაგრამ თავის განზრახვის შესრულება ველარ მოასწრო, რადგან საქართველოს მოულოდნელად გამოუჩნდა ახალი მტერი, რო-

მელმაც ქართველებს აფიქრებინა უფრო თავიანთ თავის დაცვაზე, ვიდრე სხვების მიშველებაზე.

4. **თათრების გამოჩენა.**—თამარ მეფის უკანასკნელს წლებში საქართველოს აღმოსავლეთით, თეთრის ზღვის გაღმა, მოხდა დიდი ამბავი, რომელსაც თან მოჰყვა უდიდესი შედეგი მთელის აზიისთვის, ნახევარ-ევროპისთვის და კერძოდ საქართველოსთვის. ეს ამბავი არის თათართა წვრილ-წვრილის ტომების შეერთება და დაარსება ჩინგიზ-ყაენის მიერ უძლიერესის სახელმწიფოსი (1202 წ.).

თათართა სხვადასხვა ტომების ერთს სახელმწიფოდ შეერთების შემდეგ ჩინგიზ-ყაენმა იწყო სხვადასხვა ქვეყნების დაპყრობა. პირველად დაიპყრო ჩრდილოეთი ჩინეთი, შემდეგ გამობრუნდა ირანისაკენ. 1220 წ. ჩინგიზ-ყაენმა საშინლად დაამარცხა ხვარაზმის მამაცი სულთანი ჯალალ-ედინი და შეუსია ჯარი მთელს სპარსეთს. თათრების ჯარმა გამოიარა მთელი ირანი და მოადგა ჩვენის ქვეყნის საზღვრებსაც იმავე წლის გასულს. თათრების ქვეყანა ისე შორს იყო და ისე სწრაფად მოხდა მათი გაძლიერება, რომ ქართველებმა ვერ მოასწრეს თავის დროზე ამის შეტყობა, ამიტომ თათრების გამოჩენა საქართველოს საზღვრებზე მოულოდნელი იყო.

1220 წლის გასულს თათრები მუღანის მინდვრებში დაბანაკდნენ ზამთრის გასატარებლად და აქედგან შემოუსიეს საქართველოს 20,000 კაცი. რაოდენად უცნობნი იყვნენ თათრები ქართველებისთვის იქითგან ჩანს, რომ სარწმუნოებით წარმართი თათრები მათ ქრისტიანებად მიაჩნდათ. ამ ცრუ წარმოდგენისა გამო, საქართველოში შემოსეულს თათრებს ბევრგან ხალხი

მიეგება წინ შემოსილის მღვდლების წინამძღოლობით ჯვრებითა და ხატებითურთ. საქართველოს მთავრობა სრულებით არ ელოდა თათრების ასეთს შემოსევას და ამიტომ ვერავითარი წინამძღეგობა გაუწია. თათრებმა აიკლეს საზღვრების ახლო მდებარე ადგილები და გაბრუნდნენ უკანვე მულანს.

5. თათრების შემოსევა საქართველოში და მათი განდევნა.—თათრების გამოჩენამ ჩააფიქრა გიორგი ლაშა და მისი მთავრობა. ახლა იმათ დაინახეს, რომ ახალი მტერი არ ჰგავდა საქართველოს ძველს და კარგად ცნობილს მტრებს. ცხადი იყო, რომ ეს ახლად გამოჩენილი ხალხი მეტად მამაცი და მხნე მეომრები იყვნენ, მათი ომიანობის წესი და ხერხი სულ სხვა იყო. ამიტომ ქართველები შეუდგნენ მზადებას თათრების საკლავოდ დასახვედრად. გიორგი მეფემ გამართა მოლაპარაკება მეზობელს სახელმწიფოებთან, რომ შეერთებულიყვნენ საერთო მტრის მოსაგერებლად. აღირბეჯანის ათაბაგმა უზბეკმა და ქელათის მეფემ მელიქაშრაფმა მიიღეს გიორგი ლაშას წინადადება და დაპირდნენ მასთან შეერთებას მომავალს გაზაფხულზე თათრებთან შესაბრძოლებლად, რადგან ეგონათ, რომ თათრები ზამთარში არ ილაშქრებდნენ. მაგრამ მოკავშირეებს იმედი არ გაუმართლდათ. 1221 წლის იანვარში თათრები შემოვიდნენ მულანითგან საქართველოს არე-მარეში და დაიწყეს აკლება-აოხრება.

გიორგი ლაშამ ამ გზობით თათრების წინამძღეგ გაგზავნა კარგა დიდი ჯარი—60 თუ 80 ათასი კაცი. უეჭველია, თათართა რიცხვი უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო. თათრებმა ქართველები დაამარცხეს ბერდუჯის ნაპირას და სდიეს სამშვილდემდე. ამ დამარცხების შემ-

დღე საქართველოს მთავრობა ხელახლა შეუდგა მზადებას და ახალის ჯარის შეგროვებას თათრების გასადევნად. თათრებმა კი უფრო წინ წამოიწიეს, ტფილისამდე მოვიდნენ და იწყეს მიდამოების აკლება-აოხრება. ქართველებს ახლა შესწავლილი ჰქონდათ თათრების ომიანობის წესი და ხერხი და ამიტომ ახლა უფრო მარჯვედ იგერებდნენ მათ და კიდევ ამარცხებდნენ. თათრებმა დაინახეს, რომ ქართველების დამორჩილება ძნელი იყო, რომ მათ ჰქონდათ საქმე მამაცს და მარჯვე ხალხთან. ამიტომ ანებეს თავი საქართველოს და გავიდნენ მის სამზღვრებიდან (1221 წ. მარტში). მართალია, დიდი ზიანი მოუტანეს საქართველოს თათრებმა, მაგრამ არც მათ დაუჯდათ იაფად თავიანთ შემოსევამ. ქართველებმა დახოცეს 25,000-ამდე თათარი და ბევრიც ტყვედ ჩაიგდეს. საქართველოდან გასვლის შემდეგ თათრები გაემართნენ შირვანისკენ და იქიდან გადავიდნენ კავკასიის იქით—ყივჩაყეთში.

ამნაირად გაიარა თათართა შემოსევამ და საქართველო ისევ ძველებურს პირობებში დარჩა. გიორგი ლაშამ აღადგინა თავის სამეფოს ძლიერების სახელი. მეზობელი სახელმწიფოები ისევ უწინდელის მოწინააღმდეგეობით და მოკრძალებით უცქეროდნენ საქართველოს.

6. გიორგი ლაშას სიკვდილი და რუსუდანის გამეფება.—გიორგი ლაშა გადაიკვალა 1223 წ. 18 იანვარს და დატოვა ერთად-ერთი შვილი, ჯერ კიდევ სრულებით ყმაწვილი დაავით. სამეფო ტახტი ანდერძით დაუტოვა თავის დას რუსუდანს იმ პირობით, რომ შემდეგ მეფობა გადაეცა მის შვილის დავითისათვის, როდესაც იგი მოიწიფებოდა.

რუსუდანისც თავის ზნეობით ისევ დაბლა იდგა,

როგორც მისი ძმა გიორგი ლაშა. მეტად ამპარტავანი და ვნებათა ამყოლი, არ ერიდებოდა არავითარს საშუალებას, ოღონდ კი დაეკმაყოფილებინა თავის ჰიკადი ინტერესი და სიამოვნების ყინი.

პირველს ორს წელიწადს რუსუდანმა იმეთა მშვიდობიანად. საქართველო სავსებით სარგებლობდა იმ ძლიერებით, რომელიც შექმნილი ჰქონდა მას წინა დროებში. თათრების შემოსევამ გიორგი ლაშას დროს გრიგალივით გაიარა და ყველას ეგონა, რომ აღარავითარი საშიშროება მოელოდა საქართველოს. რუსუდან და მისი მთავრობა ახლა იმის ფიქრს შეუდგენ, რომ გაეხორციელებინათ გიორგი ლაშას განძრახვა ჯვაროსნულის ლაშქრობის გამართვის შესახებ პალესტინის დასახსნელად. ამის შესახებ რუსუდანმა მისწერა კიდევ წერილი პაპს ჰონორიოს და ეკითხებოდა, როდის წამოვა სალაშქროდ იმპერატორი ფრიდრიხი, რომ ჩვენც მაშინ გავილაშქროთო. მაგრამ არც რუსუდანს დასცალდა ამ განძრახვის განხორციელება, რადგან საქართველოს ხელახლა მოევიდნა მძლავრი მტერი. ეს იყო ხვარაზმის სულთანი ჯალალ-ედინი.

7. ჯალალ-ედინი და პირველი ბრძოლა მასთან. — თათრებისგან შევიწროებულმა ჯალალ-ედინმა დამორჩილებას თავის ქვეყნის მიტოვება ამჯობინა. იმან გამოუცხადა თავის ქვეშევრდომებს, ვისაც არ გინდათ თათრების მონობა, გამომყეთ დასავლეთისკენ, სხვა ქვეყანა დავიჭიროთ და იქ დავმკვიდრდეთო. ეს წინადადება ბევრმა მიიღო და აუარებელი მეომარი ცოლშვილით გამოჰყვა მას. ამ ჯარით ჯალალ-ედინი მოვიდა აღირბეყანს და აქედგან შემოვიდა საქართველოს არე-მარეში (1225 წ.).

ამ ამბის გაგონებაზე ძალიან დაფაცურდნენ ქართველები. რუსუდან მეფემ და მისმა დიდებულებმა გადაწყვიტეს მკაცრი წინაამდევობა გაეწიათ ხვარაზმელებისათვის. ამირ-სპასალარის და ათაბაგის ივანე მხარგრძელის წინამძღოლობით გაემართა ქართველი ჯარი ჯალალ-ედინისკენ, რომელიც დაბანაკებული იყო გარნისში. აქ მოხდა შეტაკება ქართველებისა და ხვარაზმელებისა. სამწუხაროდ ჯარის წინამძღოლი ივანე მხარგრძელი პირადის მტრობით თავის დროზე არ მიეშველა მოწინავე ჯარს, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ ძმანი შალვა და ივანე ახალციხელები. ამის გამო მოწინავე ჯარი დამარცხდა და მის შემდეგ სხვა ჯარიც შეშინებული უკან გამობრუნდა. ამ ბრძოლას ის შედეგი მოჰყვა, რომ ხვარაზმელები შეჩერდნენ და წინ აღარ წამოუდგამათ ფეხი. ჯალალ-ედინმა თავის სამოქმედო ნიჟარად გახადა აღირბეყანი და იქითგან ორის წლის განმავლობაში მხოლოდ დასარბევად თუ გამოგზავნიდა ხოლმე ჯარს საქართველოს სამძღვრებზე.

8. ჯალალ-ედინის წინააღმდეგ რუსუდანის შემართვის შესახებ.—თათრებისაგან გამოქცეულს და აღირბეყანში დაბინავებულს ჯალალ-ედინს არ შეეძლო თავის თავი უშიშარს მდგომარეობაში წარმოედგინა. ის ხედავდა, რომ თათრების წინმსვლელობას ვერაფერი აკავებდა და რომ მალე მას ახალს ბინაზედაც მოსძებნიდნენ. რომ ზურგი გაემაგრებინა თათრების წინაამდგე, ჯალალ-ედინმა მოლაპარაკება გამართა საქართველოს ახალს ამირ-სპასალართან ავავ მხარგრძელთან (ივანეს შვილია) იმის შესახებ, რომ რუსუდანი მისთხოვებოდა მას და შეერთებულის ძალით შებრძოლებოდნენ ხვარაზმელები და ქართველები საერთო მტრებს—თათრებს.

ცხადია, ამ საშუალებით ჯალალ-ედინს უნდოდა მშვიდობიანად დაეპყრო საქართველო და ბინა მოეკიდნა თავის ხალხით ჩვენს ქვეყანაში, როგორც ჩვენის მეფის მეუღლეს. თქმა არ უნდა, ამისთანა წინადადებას საქართველოს მთავრობა არ შეიწყნარებდა. რუსუდანისაგან უარის მიღების შემდეგ ჯალალ-ედინმა დაინახა, რომ ქართველთაგან ის ვერავითარს დახმარებას მიიღებდა თათრების წინააღმდეგ და ამიტომ გადაწყვიტა საქართველოს ძალით დაქვერ და მაში გამაგრება.

9. **ჯალალ-ედინი საქართველოში.**— ჯალალ-ედინმა დასძრა თავისი ჯარი და გამოემართა ტფილისისაკენ 1227 წ. ამ ამბის გაგონებაზე რუსუდანმა დასტოვა ტფილისი და გაემართა ქუთაისისკენ. ტფილისი გაამაგრეს ქართველებმა და შიგ ჩააყენეს მცველი ჯარი. აგრეთვე გაამაგრეს ყველა ციხე-ქალაქები, ხოლო ხალხი შეეფარა სიმაგრეებს. ტფილისისკენ მომავალი ჯალალ-ედინი შეუბრალებლად იკლებდა ყველაფერს, რაც გზაში ხვდებოდა. ტფილისთან ფიცხელი წინააღმდეგობა გაუწიეს ქართველებმა ხვარაზმელებს. მაგრამ შინაურმა გამცემლებმა—ტფილისში მცხოვრებმა სპარსებმა მეორე დღეს გაუღეს ღალატით ქალაქის კარი, ჯალალ-ედინს და შეუშვეს მისი ჯარი. ქართველი მცველი ჯარი ცხარე ბრძოლის შემდეგ გამაგრდა ავლაბარში. მაგრამ მალე მას მოუვიდა ქუთაისითგან ბრძანება, რომ მიეტევებინა ქალაქის ეს ნაწილიც და უკან დაეხია.

გამხეცებული ჯალალ-ედინი მეტად უდიერად მოეკიდა ტფილისის მცხოვრებლებს. ქალაქი გააცარცვინა თავის ჯარს, დააწვევინა სახლები, დაახოცინა აუარებელი ხალხი და გააუპატიურებინა ქალები. მან არ დაინდო ქართველთა სარწმუნოებრივი გრძნობაც-კი. სიონის

ტაძრის გუმბათი დააქცევინა, მის ადგილას ტახტი და-
ადგმევინა და იმაზედ დამჯდარი სტკბებოდა ქალაქის
აოხრების სურათით. გასცა ბრძანება, რომ ქართველებს,
ვინც ცოცხალი გადაჩნა, ერთგულობაზე შეეფიცნათ
მისთვის და მის ნიშნად მიეღოთ მაჰმადიანობა. ვინც
ამას არ შეასრულებდა, ახოცვინებდა. ქართველთა მო-
მეტებულმა ნაწილმა არ შეასრულა ასეთი ბრძანება და
დასდო თავი ეროვნულის და სარწმუნოებრივის თავის-
უფლებისათვის.

ტფილისის აოხრების შემდეგ ჯალალ-ედინმა დაგ-
ზაენა ჯარის რაზმები ჩვენის ქვეყნის სხვადასხვა კუთ-
ხეების მოსარბევად და ასაკლებად. ხვარაზმელების მის-
ვლას ყოველს სოფელსა და ქალაქში თან მოსდევდა
ცარცვა, სახლების წვა, ხალხის ცემა-ტყევა და ხოცვა,
ქალების გაუპატიურება და ერთგულობაზე დაფიცება
მაჰმადიანობის მიღებინებით. ასე გააოხრა და დააწიოკა
ჯალალ-ედინმა მთელი აღმოსავლეთი საქართველო: კა-
ხეთი, ქართლი, სომხეთი, ჯავახეთი, სამცხე, ტაო, კარ-
ნიფორი და ანის არე-მარე. ამ სიმხეცით ჯალალ-ედინს
უნდოდა დაეშინებინა ქართველობა და საუკუნოდ ხელი
აეღებინებინა თჳისუფლებისადმი მისწრაფებაზე.

საქართველოს მთავრობამ, ქუთაისში გახიზნულმა,
ვერა მოახერხა-რა, რომ წინაამდევობა გაეწია ხვარაზ-
მელებისათვის აღმოსავლეთ-საქართველოში. მხოლოდ
დასავლეთი საქაროველო გაამაგრა და არ უშვებდა იქ
მტერს. ასე გაიარა სამმა წელმა. 1230 წ. ჯალალ-ედინ-
მა შეიტყო, რომ თათრის დიდი ჯარი მოდიოდა დასავ-
ლეთისაკენ. თათრების შესაჩერებლად ჯალალ-ედინი
გავიდა ტფილისითგან თავის ჯარით და მივიდა ადირ-
ბეჟანის სამძღვრებამდე, საითგანაც შეუთვალა ქელათის

ეფეს და ბალდადის ხალიფას, რომ შეერთებოდენ მას და ერთად დახვედროდენ თათრებს. მათ არ მიიღეს ეს წინადადება და ჯალალ-ედინი ისევ უკან გამობრუნდა.

ჯალალ-ედინის ტფილისითგან გასვლის შემდეგ ქართველებმა შეაგროვეს ჯარი და მოინდომეს ხვარაზმელების განდევნა საქართველოთგან. ქართველი ჯარი გორის ახლოს იყო თავმოყრილი, როდესაც გაიგეს ჯალალ-ედინის უკან გამობრუნება. ქართველები გაეშურენ მის შესახვედრად და შეებნენ მას ბოლნისის-ხევში. აქ ხელახლად დამარცხდენ ქართველები და ტფილისში დაბრუნებულმა ჯალალ-ედინმა ხელ-შეორედ ააოხრა აღმოსავლეთი საქართველო.

მაგრამ ჯალალ-ედინი ვერ დატკბა თავის გამარჯვებით. მალე საქართველოში შემოვიდენ თათრები. ესენი პირველად მიადგენ განჯას და სამის დღის გარემოცვის შემდეგ აიღეს. აქედგან წამოვიდენ ტფილისისაკენ. ამის შემტყობმა ჯალალ-ედინმა მიანება ტფილისს თავი და თავის ჯარით გაეშურა მცირე-აზიისაკენ. თათრები უკან გამოედევნენ. მისი ჯარი გაფანტ-გამოფანტეს და თითქმის მარტოდ დარჩენილი ჯალალ-ედინი თავის შეფარებას ქურთისტანის მთებში აპირებდა. ის, უეჭველია, თათრებს ტყვედ ჩაუვარდებოდა, ერთს ქურთს რომ არ მოეკლა ძილის დროს (1230 წ.).

10. რუსუდანის მმცადინეობა თავის შვილის გამეფებისთვის.— ჯალალ-ედინის გაქცევის შემდეგ რუსუდან მეფე ისევ ტფილისს დაბრუნდა. თათრები მცირე-აზიაში გაერთნენ ქვეყნების დაპყრობასა და ლაშქრობაში და საქართველო დროებით თავისუფალი შეიქნა მათ შემოსევისაგან. კარზედ მომდგარის მტრის შემოსევის შიშში მყოფი რუსუდანი შეუდგა იმის ზრუნვას,

რომ საქართველოს მეფის ტახტი დამტკიცებია თავის შვილის დავითისათვის. რუსუდანს ქმრად ჰყავდა სელჯუკი მოგითედინი, გაქრისტიანებული, რომელსაც სახელმწიფო საქმეებში არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა და რომელიც ძალიან დაბრიყვებული იყო მისგან. დავითის გარდა რუსუდანს ჰყავდა ქალი, სახელად თამარი. 1234 წ. რუსუდანმა სამეფო გვირგვინი უკურთხა თავის მცირე წლოვანს შვილს. მაგრამ ეს არ კმარა მის უზრუნველსაყოფელად. მეფობის უფლება იმაზედ მეტი ჰქონდა გიორგი ლაშას შვილს დავითს. თავის გულითადის სურვილის მისაღწევად რუსუდანმა გადაწყვიტა თავის ძმისწულის დაღუპვა. ამ აზრით მან გაუგზავნა იგი თავის ასულის თამარის ქმარს იკონიის სულთანს ყიასდინს, რომელსაც სთხოვა თან მისი მოკვლა. როდესაც ყიასდინმა არ შეასრულა მისი მხეცური სურვილი, რუსუდანმა გამართა ისეთი ჯოჯოხეთური ინტრიგა ძმისწულის წინაამდევ, რომ ყიასდინმა საპყრობილეში ჩააგდებინა იგი.

11. ამიერ-საქართველოს დაჭირება თათრებისაგან.—ამ დროს თათრებმა საქართველოსთვისაც მოიკალეს და დაიწყეს შემოსევა ჩვენს ქვეყანაში. გულ-გატეხილმა და დაძაბუნებულმა საქართველოს მთავრობამ ველარ მოახერხა საკმარისი ჯარის შეგროვება თათრების მოსაგერებლად. რუსუდან მეფემ მიატოვა ტფილისი და გადავიდა ქუთაისს. ამიერ-საქართველოს დიდებულები თავ-თავიანთ სიმაგრეებში გამაგრდნ. თათრები მიესიენ ციხე-ქალაქებს. ვინც თავის ნებით ემორჩილებოდა, ჰპირდებოდნ ხელშეუხებლობას და თავის მამულზედვე დატევებას. ზოგან დაპირებით, ზოგან ძალით თათრებმა რავდენსამე წელიწადში დაიჭირეს მთელი

ამიერ-საქართველო. თათრებმა მოსთხოვეს დამორჩილება რუსუდან მეფესაც, მაგრამ ვერ გასკრა მათმა არც მუქარამ და არც დაპირებამ: რუსუდანი მტკიცედ იდგა უარზე, იმიერ-საქართველოში გამაგრებული. თათრებმა ვერ მოახერხეს ამ ქვეყნის ძალით დაქერა. თათრები ქართველებს და რუსუდან მეფეს ზორჩილების ნიშნად ორს რასმე სთხოვდნენ: გადასახადს ფულად და ჯარს სალაშქროდ. სხვათრივ ცხოვრებასა და მართვა-გამგეობაში უტოვებდნენ სრულს დამოუკიდებლობას.

12. რუსუდანი მამარტვა პაპისადმი შემწეობისათვის და შვილის გაგზავნა თათრების წაშენთან მიზნად დასამტკიცებლად.— თათრების განდევნის საშუალების ძებნის დროს რუსუდან მეფეს აზრად მოუვიდა, შემწეობა ეთხოვნა ევროპიელებისათვის და წერილიც მისწერა ამის შესახებ პაპს გრიგოლ მეცხრეს. პაპმა პასუხად შემოუთვალა 1240 წელს, რომ მას არ შეეძლო არავითარის შემწეობის აღმოჩენა, რადგან თითონაც მეტად გაჭირებულს მდგომარეობაში იყო მუსულმანთა და მწვალებელთაგან.

ევროპელთაგან შემწეობის იმედის დაკარგვის შემდეგ რუსუდანმა შეუთვალა თათრებს, რომ იგი დამორჩილებოდა თათართა მფლობელობას, თუ მის შვილს დავითს სცნობდნენ საქართველოს მეფედ (1241 წ.). თათრებმა უპასუხეს, რომ საქართველოს მეფედ სცნობენ მის შვილს, თუ გაგზავნიდა მათთან. ამ პასუხის მიღების შემდეგ რუსუდანი წავიდა ტფილისს და თან წაიყვანა შვილი: ტფილისითგან დავითი გაგზავნა ბარდავს თათრის ნოინებთან (მთავრებთან) 1242 წ. ნოინებმა დავითი გაისტუმრეს ყაენთან ყარაყორუმში. დავითის ყაენთან გაგზავნის შემდეგ რუსუდანს შეეშინდა,

მეც არ შემიპყრან თათრებმაო და ამიტომ მიატოვა კიდევ ტფილისი და გადასახლდა ხელ-ახლად ქუთაისს.

რუსუდანი ვერ მოესწრო თავის შვილის დაბრუნებას ყარაყორუმითგან. იმის მაგიერ, რომ დავითი მალე დაებრუნებინა უკან, ყანმა დასტოვა თავისთან და არავინ იცოდა, როდის გაისტუმრებდა. ამ ამბავმა ძალიან შეაწუხა რუსუდანი. შვილის დაბრუნების მოლოდინში მწუხარე რუსუდანი ავად გახდა და გადაიცვალა .1245 წ.

XIII

საქართველოს შინაური ცხოვრება მეთორმეტე საუკუნეში.

საქართველოს ძლიერების ხანა და ამ დროს შინაურის ცხოვრების ცვლა.—სოციალი წეს-წყობილება.—სამოქალაქო და სამხედრო მართვა-გამგეობა.—სამღვდელოება და საეკლესიო წეს-წყობილება.—გონების განვითარება.—მონასტრების დეაწლი.—არაბების და სპარსების განათლების გავლენა.—ეკონომიური მდგომარეობა.

1. **საქართველოს ძლიერების ხანა და ამ დროს შინაურის ცხოვრების ცვლა.**—თათრების შემოსევით გათავდა ის ხანა საქართველოს ისტორიისა, რომელსაც ჰქვიან ძლიერების ხანა. ეს ხანა დაიწყო XI საუკუნის დასაწყისს და გათავდა XIII საუკ. მეორე მეოთხედში. პოლიტიკურის მდგომარეობის ცვლილებასთან იცვალა აგრეთვე შინაურის ცხოვრების წეს-წყობილება, რომელიც მკაფიოდ გამოირკვა XII საუკუნეში. ამიტომ რაც ითქმის მეთორმეტე საუკუნის შესახებ, იგი შეეხება ცოტად თუ ბევრად მთელს ამ ხანას.

2. **სოციალი წეს-წყობილება.**—საქართველოს სოციალი წეს-წყობილება მეთორმეტე საუკუნეში წარ-

მოადგენს შემდეგს სურათს. მთელის ერის თავში იდგა და ქვეყნის პატრონი იყო მეფე, რომელიც მართავდა სამეფოს. მას მოსდევდნ აზნაურები, რომელნიც ორს წყებად იყოფებოდნენ: იყვნენ დიდებული აზნაურები, რომელნიც იწოდებოდნენ მოკლედ დიდებულებად, და დაბალი აზნაურები, რომელნიც იწოდებოდნენ პირდაპირ აზნაურებად. დიდებულები მეფის შემდეგ უწარჩინებულესნი პირნი იყვენ ქვეყანაში, მასთან ერთად იღებდნ მონაწილეობას სამეფოს საქმეთა მართვაში, მასთან ერთად ზრუნავდნ ქვეყნის სიკეთისათვის და ასრულებდნ უმაღლესის ხელისუფლების და ერისთავების თანამდებობას. აზნაურები პირდაპირ მონაწილეობას არ იღებდნ სამეფოს მართვაში, მაგრამ დიდს სამსახურს უწევდნ მას თავიანთ პირადის შრომით და სისხლით. ისინი შეადგენდნ ცხენოსანს ჯარს, მეციხოვნობას სწევდნ დაპყრობილს ციხე-ქალაქებში და ასრულებდნ დაბალს ხელისუფლობას.

აზნაურებს მოსდევდნ გლეხები. ესენი იყვენ მიწის შემმუშავებელნი და ყოველნაირის ხარჯისა და ბეგარის გადამხდელები და თან მეომრებიც, როდესაც სამშობლო გაქირვებაში ჩავარდებოდა ანუ საჭირო იქნებოდა სამშობლოს დიდებისათვის გალაშქრება.

ეს სამი წოდება დიდებულთა, აზნაურთა და გლეხთა, თუმცა მემკვიდრეობითი იყო, მაინც ერთითგან მეორეში გადასვლა ხშირად ხდებოდა. გლეხი აზნაურდებოდა და აზნაური დიდებულდებოდა რაიმე ღვაწლისათვის. აგრეთვე დიდებული უბრალო აზნაურის ხარისხზე იქვეითებდა და აზნაური გლეხად იქცეოდა რაიმე დანაშაულის გამო.

ამ სამს წოდებასთან სამეფოში იყო კიდევ მეოთხე წოდება—სასულიერო, რომელიც თითქო ცალკე სამეფოს წამოადგენდა ისეთისავე იერარქიით, როგორიც იყო საერო უწყებაში. უმაღლესი მეფის მსგავსი ადგილი ეკავა კათოლიკოსს, დიდებულებისა მთავარ-ეპისკოპოზებს და ეპისკოპოზებს, მათ შემდეგ აზნაურის მსგავსი ადგილი ეჭირათ მონასტრის წინამძღვრებს და ქორ-ეპისკოპოზებს, ხოლო სულ დაბალი ადგილი ეკავათ ხუცესებს, მღვდლებს და დიაკვნებს და აგრეთვე უბრალო ბერებს.

იყო კიდევ ერთი მცირე რიცხვოვანი წოდება, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა საქართველოში. ესენი იყვნენ მოქალაქენი, შემდგარნი ორის წყებისაგან: მდიდარის ვაჟებისაგან და მეწვრილმანე-ხელოსანთაგან.

მეფე ითვლებოდა სამეფოს პატრონად და მთელი მიწა-წყალი მის საკუთრებად. ამ მიწას ამუშავებდენ გლეხები და მეფეს სამაგიეროდ უხდიდენ ხარჯს და ბეგარას. მეფისაგან აზნაურებს ჰქონდა მიცემული სასარგებლოდ და სარჩოდ მამული იმ გლეხებით, რომელნიც ამ მამულზე ცხოვრობდენ. მამულის მფლობელობასთან ერთად მეფისაგან დათმობილი ჰქონდათ აზნაურებს მომეტებული ნაწილი გლეხის სამსახურისა. დიდებულებსაც აგრეთვე ჰქონდათ მიცემული მეფისაგან დიდი მამული მასზედ მცხოვრების გლეხებით და აზნაურებით, რომელნიც მეფის სამსახურის მომეტებულს ნაწილს დიდებულს უწევდენ.

ამნაირად ერთის მხრით მიწის მფლობელობა, მეორე მხრით მეფის სამსახური ჰქმნიდა საქართველოს მაშინდელს სოციალს წეს-წყობილებას. მეფე იყო ბატონი, სხვები იყვნენ მისი ყმები. უწარჩინებულესი მეფის ყმები

იყვენ დიდებულები, რომელთაც ეჭირათ მამული და დაქვემდებარებული ჰყავდათ ამ მამულის მოსარგებლედ გლეხები და აზნაურები. უკანასკნელნი ან მეფეს ექვემდებარებოდნენ პირდაპირ, ან რომელსამე დიდებულს. ერთსაც და მეორე შემთხვევაშიაც აზნაურებს ექვემდებარებოდნენ გლეხები, რომელნიც მათ მამულზედ უხვად რომდნენ. ბოლოს იყვენ გლეხები, რომელნიც უხვად რომდნენ ან პირდაპირ მეფის მამულზე, ან პირდაპირ დიდებულისაზე, ან აზნაურისაზე, რომელიც თავის მხრით: ან პირდაპირ მეფის ყმა იყო, ან დიდებულისა. ამიტომ გლეხი იყო ოთხნაირი: 1) პირდაპირ მეფის ყმა, 2) სამეფო აზნაურის ყმა, 3) დიდებულის ყმა და 4) დიდებულის აზნაურის ყმა. აზნაური ორნაირი იყო: 1) პირდაპირ მეფის ყმა და 2) დიდებულის ყმა. დიდებული პირდაპირ მეფის ყმად ითვლებოდა. ხოლო ყველანი საერთოდ მეფის ყმებად ითვლებოდნენ.

დიდებულის ვალდებულება მეფის წინაშე მდგომარეობდა იმაში, რომ მას მეფის ბძანებისამებრ უნდა მოეკრიფა თავის საყმოში ჯარი აზნაურთა და გლეხთაგან. და გამოსულიყო სალაშქროდ. ასეთივე ვალდებულება აწვა მეფის აზნაურს. დიდებულის აზნაური კი დიდებულის მოთხოვნილებისამებრ უნდა გამოსულიყო თავის გლეხებით დიდებულის დროშის ქვეშ საბრძოლელად. მეფის ყმა გლეხები ვალდებული იყვენ, როგორც პირადის სალაშქრო სამსახურით, ისე ხარჯის ძლევით და ბეგარის გადახდით. დიდებულის გლეხი მოვალე იყო დიდებულისთვის ეძლია ხარჯი, ეწია ბეგარა და გაჰყოლოდა სალაშქროდ მის მოთხოვნილებისამებრ. ასეთსავე სამსახურს უწევდა აზნაურს მისი გლეხი. დიდებულის გლეხები, ისე როგორც აზნაურისა, პირდაპირის ბატონის სამსახ-

ხურის გარდა, მოვალენი იყვენ ზოგიერთი ხარჯი და ბევარა ეხადათ მეფისთვისაც.

ასეთივე დამოკიდებულება არსებობდა სასულიერო უწყებაში. კათოლიკოზს და მცხეთის ეკლესიას ჰქონდა დიდი მამულები, რომლებზედაც მოსახლობდნენ გლეხები და აზნაურები. პირველს შემთხვევაში გლეხები და აზნაურები ითვლებოდნენ საკათოლიკოზო ან მცხეთის ყმებად, მეორე შემთხვევაში ისინი იწოდებოდნენ სამონასტრო ყმებად. მათი დამოკიდებულება კათოლიკოზისა და მონასტრისაგან ისეთივე იყო, როგორც დიდებულისა და აზნაურისაგან.

მეფეს შეეძლო. თუ საჭიროდ დაინახავდა, საერთო: სარგებლობისათვის ან დასასჯელად, წაერთმია მამული დიდებულისთვის ან სამეფო აზნაურისთვის ზედ-მოსახლვე გლეხებითურთ და მიეცა ან სხვა დიდებულისა და აზნაურისათვის, ან ეკლესიისათვის. თუ მეფე უდანაშაულოდ ართმევდა დიდებულს ან აზნაურს, ჩვეულებრივ სხვაფრივ აკმაყოფილებდა მას ახალის მამულის მიცემით სამაგიეროდ.

დიდებულებს და აზნაურებს შეეძლოთ თავიანთ მამულის გაყიდვა ან გაჩუქება, მაგრამ ყოველთვის მეფის თანხმობა უნდა აეღოთ.

მოქალაქეები ექვემდებარებოდნენ ან პირდაპირ მეფეს ან რომელსამე გამოჩენილს დიდებულს, რომელსაც აძლევდნენ ისინი ხარჯს და სალაშქროდ სამსახურს უწყევდნენ.

3. სამოქალაქო და სამხედრო მართვა-გამგეობა. — მეფედ ხდებოდა ჩვეულებრივ მეფის უფროსი ვაჟი შვილი, რომელსაც მეფე თავისსავე სიცოცხლეში აცხადებდა მეფედ ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, მემკვიდრედ.

ასე მოიქცა გიორგი II დავით აღმაშენებლის შესახებ, გიორგი III თამარის შესახებ და თამარი გიორგი ლაშას შესახებ. მხოლოდ რაიმე გარემოება უნდა ყოფილიყო, რომ მამას ტახტი გამოეწირა თავის უფროსის ვაჟისთვის და მიეცა შემდეგისთვის. ასეთი შემთხვევა მოხდა დიმიტრის მეფობაში, როდესაც დიმიტრიმ უპირატესობა მიანიჭა უმცროსს შვილს გიორგის და ამით უფროსი შვილი დავითი ძალიან გაანაწყენა, რამაც გამოიწვია რევოლუცია, რომლის შედეგი იყო დიმიტრის გადადგომა და დავითის გამეფება. თუ საკუთარი ვაჟი ან მახლობელი ნათესავი ვაჟი არ ეყოლებოდა მეფეს, მეფობა გადადიოდა ქალიშვილზე. თავის სიცოცხლეში მეფედ გამოცხადებულს შვილს მეფე ადგამდა გვირგვინს და ასრულებდა ცერემონიას დიდებულთა თანადასწრებით. ისიც მამასთან ერთად იწოდებოდა მეფედ, მაგრამ ნამდვილად კი არ მეფობდა.

მეფედ შვილის გამოცხადება მამისავე სიცოცხლეში უდრიდა მემკვიდრის დანიშვნას, რომელიც ახლანდელს ღრობაშია მიღებული. ამნაირად წინდაწინვე მეფედ დანიშნული ადვილად და დაუბრკოლებლად იქერდა მამის სიკვდილის შემდეგ ტახტსა. ამ ნამდვილს გამეფებას მეფე იხდიდა დიდის ამბით და ცერემონიით. იკრიბებოდნენ დიდებულები სამეფოს ყველა კუთხითგან, თავს იყრიდა ჯარი, შემდგარი აზნაურთა და გლეხთაგან და მათ წინ ხდებოდა დაგვირგვინება და ტახტზედ ასვლა. მთავარეპისკოპოზი ადგამდა მეფეს თავზე გვირგვინს, დიდებულები აცმევდნენ პორფირს, ზეზს, ფესვედს და ბისონს, არტყამდნენ ხმალს, აძლევედნენ ხელში სკიპტრას. ამის შემდეგ მეფე ადიოდა ტახტზე და ამბობდა სიტყვას. ამ შემ-

თხვევისა გამო იმართებოდა ნადიმი და მეფის ხაზინითგან აძლევდენ საჩუქრებს და მოწყალებას.

მეფე ხშირად იწოდებოდა შვიდის სამეფოს მეფედ და მისი სამეფო შვიდის სამეფოსაგან შემდგარად, რის გამოც მეფე იხსენიებოდა მეფეთა-მეფეთ. ეს ტიტული ნამდვილის გამომთქმელი არ იყო. ის იყო გადმოღებული არაბთაგან, რომელთა ხალიფის საბჭანებელი ითვლებოდა შვიდის სამეფოსაგან შემდგარად და ხალიფის ტიტულიც იყო შვიდის სამეფოს მბძანებელი.

მართალია, მეფე ითვლებოდა უმაღლესს გამგებლად ქვეყნისა, მაგრამ ის არ იყო ერთად-ერთი გადამწყვეტი საქმისა და განუსაზღვრელის უფლების მექანი. დიდებულთა დაუკითხავად და მოუწონებლად ნაბიჯს ვერ გადასდგამდა. რა საქმეც უნდა ყოფილყო, თუ სამეფოსათვის რამე მნიშვნელობა ჰქონდა, დიდებულების ყრილობა უნდა გაემართა და იმათვის ეკითხა, მოესმინათ თი აზრი და შემდეგ მიეღო უმეტესობის აზრი, თუმცა ხანდახან უმცირესობის აზრსაც არჩევდა და თავის პასუხის გების ქვეშ იქცეოდა. მაგრამ ეს ძალიან იშვიათად მოხდებოდა ხოლმე. ხელისუფლებსაც კი მეფე დიდებულთა რჩევით ნიშნავდა და თვით ლაშქრობის დროსაც მეფეს, როგორც უმთავრესს ჯარის წინამძღოლს, დიდებულები ჰყავდა მრჩევლებად.

სახელმწიფო საქმეების სამართავად მეფეს ჰყავდა ხელისუფლები. ყველაზე დიდი ხელისუფალი იყო მწიგნობართუხუცესი (სახელმწიფო საქმეების უმაღლესი გამგებელი), შემდეგ ამირ-სპასალარი (ჯარის უფროსი წინამძღოლი), მას მოსდევდენ მსახურთუხუცესი (ციხეების და სალაშქრო იარაღის გამგებელი), მანდატურთუხუცესი (პოლიციის უფროსი), მექურქლეთუხუცესი

(სამეფო ხაზინის და ქონების უფროსი გამგებელი), მეჯინბეთუხუცესი და სხ. ამათ ებარათ მთელის სამეფოს საერთო საქმეები და მეფის მახლობელნი და მუდამ თანამხლებელნი იყვნ. სამეფო გაყოფილი იყო საერისთავოებად და ყველა საერისთავოში თვითო ერისთავი იჯდა, რომელიც მეფის მოალაგე იყო. საერისთავოები იყო: ქართლისა, კახეთისა, ერეთისა, რაქა-თავკვერისა, სვანეთისა, გურიისა, ეგრისისა, აფხაზეთისა, სამცხისა, კლარჯეთისა. ტფილისში იყო განსაკუთრებული მოხელე ქალაქისა და მის არე-მარის მმართველად, რომელსაც ერქვა ტფილისისა და ქართლის ამირა.

სამხედრო წესიერება საკმაოდ განვითარებული იყო მეთორმეტე საუკუნეში. ყოველი ქართველი, რა წოდებისაც უნდა ყოფილიყო, მოვალე იყო საომრად გამოსულიყო და მეომრად გადაქცეულიყო. მეომრები შეადგენდნ სპასა ანუ ლაშქარს. ლაშქარი გაყოფილი იყო რაზმებად, რომელთაც ჰყავდათ უფროსნი—სპასპეტები. ჯარის ნაწილის უფროსი იწოდებოდა სპასალარად, ხოლო მთავარ-უფროსი მთელის საქართველოს ჯარისა ამირ-სპასალარად.

ქართველთა გარდა ჯარი სდგებოდა უცხოთაგანაც, რომელნიც მოწვეულ იქნებოდნ ხალმე ჯაშაგირით, მაგალ., ოსები, ყივჩაყები, ვარანგები, და ტყვეებად წამოყვანილთ და გაქრისტიანებულთ მუსულმანთაგან. უკანასკნელთაგან შემდგარი ჯარი იწოდებოდა მონასპად.

გალაშქრების დროს ჯარს თან მისდევდა სპასალარისა და სპასპეტის გარდა ეპისკოპოზი ქყონდიდელი და ჯვარის-მტვირთველი. ის ჯარი, რომელიც მეფეს ახლდა და იცავდ, მას, იწოდებოდა ტაძრეულთა ჯარად.

ჯარი, რომელსაც აყენებდენ ციხეებში დასაცველად, იწოდებოდა ციხოვანად. ციხის უფროსს ერქვა ციხის პატრონი. ომის დაწყების წინად ჯარს აწყობდენ ამნაირად: წინამბრძოლად აყენებდენ სამხრეთის საქართველოს მკვიდრთ, შემარჯვენედ იმიერ-საქართველოს მკვიდრთ და შემარცხენედ ამიერ-საქართველოს მკვიდრთ. ჯარი ორნაირი იყო: ცხენოსანი და ქვეითი.

იარალი ჰქონდათ ქართველებს: ფარი, მახვილი, წათი, ხმალი, ოროლი, შვილდ-ისარი, შუბი და ლახვარი. სამხედრო ჩაცმულობა: ჯაჭვი და მუზარადი. საომარი მოწყობილობა იყო ფილაკავანი, მოსაგერებელი — სხარტი და ხანდაკი.

საომარი საკრავები იყო: სპილენძ-ქური, ბუკი, ქოსი და წინწილა.

4. საგვლდელოება და საეკლესიო წეს-წყობილება.—საქართველოს ეკლესიის უფროსი იყო კათოლიკოზი ანუ პატრიარქი, რომელსაც ირჩევდა მეფე დიდებულების დაკითხვით მთავარ-ეპისკოპოზთაგან. თუმცა ის ემორჩილებოდა მეფეს, მაგრამ პატივი კი მეფისა ჰქონდა მინიჭებული და დიდს მონაწილეობას იღებდა სამეფოს გამგეობაში დიდებულებთან ერთად. კათოლიკოზის შემდეგ იყვენ მთავარ-ეპისკოპოზები და ეპისკოპოზები, რომელნიც მართავდენ ცალკე მაზრებს, საეპისკოპოზოებად წოდებულებს. კათოლიკოზად და ეპისკოპოზებად ჩვეულებრივ დიდებულთაგანნი ხდებოდენ. ეპისკოპოზებს მოსდევდენ ქორ-ეპისკოპოზები და წინამძღვრები მონასტრებისა. სულ ბოლოს იდგენ ხუცესნი, მღვდელნი და დიაკონნი. ბერობაში ამათ უდრიდენ მონაზონები და მეუდაბნოეები. დიდი პატივი ჰქონდათ აგრეთვე ქორ-ეპისკოპოზებს და წინამძღვრებს, რომელნიც

აგრეთვე დიდებულთა და აზნაურთაგანნი იყვენ. მაგრამ არც ხუცესნი და დიაკონნი იყვენ დაჩაგრულნი, თუმცა ისინი მომეტებულად გლახ-კაცთაგანნი იყვენ. ისინი გათავისუფლებულნი იყვენ ყოველგვარის ხარჯისა და ბეგრისაგან.

ეპისკოპოზებს ეძლეოდათ სახელი იმ ადგილისაგან, სადაც იყო მათი კათედრა, მაგ. ქყონდიდელი (ქყონდიდში), ქუთათელი (ქუთაისში), აწყვერელი (აწყვერში), ტბელი (ტბეთში), ბანელი (ბანაში), ბედიელი (ბედიასში), იყალთოელი (იყალთოში), ურბნელი (ურბნისში), მროველი (რუისში).

სასულიერო სამსახურის გარდა ეპისკოპოზები საერო გამგეობაშიაც იღებდენ მონაწილეობას და ხან სამხედრო თანამდებობაც ეპყრათ. დიდებულთა რჩევაში მონაწილეობას იღებდენ და ლაშქრობაშიაც, თუ თითონ არ წინამძღვრობდენ, მეფეს თან დასდევდენ და რჩევას აძლევდენ. ხოლო ქყონდიდელი მუდამ მეფის მახლობელი იყო და მწიგნობართ-უხუცესობას ასრულებდა.

სამძიმო საეკლესიო საქმეების გადასაწყვეტად ხშირად მეფე და კათოლიკოზი მართავდენ საეკლესიო კრებას, სადაც იღებდენ მონაწილეობას კათოლიკოზი, ეპისკოპოზები, ქორეპისკოპოზები, წინამძღვრები, მონაზონები, ხუცესები და მეუღაბნოეები.

5. გონებრივი განვითარება.—პოლიტიკურს გავითარებასთან მეთორმეტე საუკუნეში საქართველო გავითარდა გონებრივადაც. ეს გავითარება მზადდებოდა და ფენს იღვამდა ადრითგანვე, როდესაც გამრავლდა ქართველთა მონასტრები უცხოეთში, სადაც ბერები თარგმნიდენ ბერძნულითგან, სირიულითგან და სომხურითგან როგორც საღვთო წერილის წიგნებს, ისე ყოველ-

საფე საღვთისმეტყველო, საფილოსოფოსო და სამეცნიერო ნაწერებს.

ამგეარს მწერლობასთან ერთად ქართველები ბერძნულს ენაზედ ცნობილობდენ აგრეთვე ძველის წარმართობის დროის მწერლობას და ეცნობოდენ ბიზანტიის სამართალს, საზოგადო ცხოვრებას და ხელოვნებას — მხატვრობას, არქიტექტურას და სხვათა. ხოლო მეთორმეტე საუკუნის გაძრიელებულის სამეფოს მთავრობამ საგანგებო ყურადღება მიაქცია საბერძნეთის განათლების შეთვისებას და გადმოღებას საქართველოში. ამ აზრით დავით აღმაშენებელმა გაგზავნა საბერძნეთში 40 ყმაწვილი კაცი, რომელთაც შეისწავლეს საბერძნეთის მწერლობა, მეცნიერება და გადმოიტანეს საქართველოში. დავითის კვალს, უეჭველია, მისდევდენ ამ საქმეში სხვა მეფეებიც და საბერძნეთში ყმაწვილის კაცების გზავნით ხელს უწყობდენ ბიზანტიის განათლების გადმოტანას საქართველოში.

6. მონასტრების ღვაწლი.—მეთორმეტე საუკუნეშიაც, როგორც წინადაც, მოღვაწეობდენ უცხოეთში ქართველთაგან დაარსებული მონასტრები, სადაც ბერები განაგრძობდენ თავიანთ შრომას და თარგმნიდენ თუ თავად აღგენდენ და გადაწერით ავრცელებდენ სხვადასხვა შინაარსის წიგნებს. ამისთანა მოღვაწეობისათვის მეფეები უხვად სწირავდენ. ამ მონასტრებს და გასავითარებლადაც სწორედ იქა ჰგზავნიდენ ყმაწვილს კაცებს.

უცხოეთში ამ საუკუნეში იყვენ შემდეგი ქართველთა მონასტრები: ათონისა, კონსტანტინოპოლისა (რომანასი), კვიპრისა, შავიმთისა (ანტიოქიაში), იერუსალიმისა, სინასი და სხ.

უცხო ქვეყნებში აშენებულის ქართველთა მონასტ-

რების მსგავსად საქართველოს მონასტრებიც ირჯებოდნენ და მოღვაწეობდნენ, სკოლებს მართავდნენ და ზრდიდნენ ყმაწვილებს. თვითონ დავით აღმაშენებელმა განგებ დააარსა გელათის მონასტერი იმ აზრით, რომ გამხდარიყო, ათონის მონასტრის მსგავსად, განათლების გამავრცელებლად საქართველოში.

7. არაბებისა და სპარსების განათლების გავლენა. — საბერძნეთისა და საქრისტიანო აზიის გარდა საქართველოს გავითარებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა, როგორც წინა საუკუნეში ისე მეთორმეტეში, მაჰმადიანს აზიასაც — არაბებსა და სპარსებს. საუკუნოებრივი კულტურული კავშირი სპარსეთთან, ცოტა ხნით შეწყვეტილი ქრისტიანობის მიღების პირველს ხანებში, არ შეიძლებოდა არ განახლებულიყო შემდეგში, თუმცა, რა თქმაა, მუდამ ეს კავშირი ქრისტიანობის კონტროლს ქვეშ იქნებოდა. მეთორმეტე საუკუნეში კი მუსულმანთა ერთა კულტურა, მათი მეცნიერება და მწერლობა ისე ძლიერი შეიქნა, რომ ქართველები, თუმცა სულით და გულით ქრისტიანები, მაინც არ ერიდებოდნენ და ეწაფებოდნენ მათაც. ამის მაგალითს გვაძლევს თვით გვირგინოსანი მეფე დავით აღმაშენებელი, რომელიც არ ერიდებოდა და სწავლობდა ცნობის-მოყვარეობით მაჰმადიანთა საღვთო სჯულს — ყორანს. ექვს გარეშეა, რომ ქართველები ამ საუკუნეშიაც და წინადაც სწავლობდნენ არაბულს და სპარსულს ენებს, ცნობილობდნენ მათ მწერლობას და მეცნიერებას და ეცნობოდნენ მათ ისტორიას და ცხოვრებას. ამის საბუთად ჩვენ შეგვიძლიან დავასახელოთ როგორც ორგინალი ისე თარგმანი თხზულებანი მეთორმეტე საუკუნისა: ვეფხისტყაოსანი რუსთაველისა, აბდულ-მესია შავთელისა, თამარიანი ჩახრუხაძისა, ვის-

რამიანი სარგის თმოგველისა, ამირან-დარეჯანიანი მოსე-
ხონელისა და სხვანი. პირველი სამი თხზულება, თუმცა
ორიგინალი თხზულებანი არიან, მაინც წამოგვი-
დგენენ დიდს გავლენას არაბ-სპარსთა მწერლებისას და
მეცნიერებისას, ხოლო დანარჩენნი ან თარგმნილნი არი-
ან სპარსულითგან ან გადმოკეთებულნი და ამნაირად
მომასწავებელნი სპარსეთის მწერლობის გავლენისა.

ამნაირად ქართველთა განათლება და კულტურა
მეთორმეტე საუკუნეში იყო ორის ერთი-ერთმანერთის
წინაამდგის ელემენტის შეზავებულის გავლენის ქვეშ—
ქრისტიანულისა და მუსულმანურისა.

8. ეკონომიური მდგომარეობა.— თუმცა ჩვენ
ბევრი არაფერი ცნობები გვაქვს ქართველის ერის ეკო-
ნომიურის მდგომარეობის შესახებ მეთორმეტე საუკუ-
ნეში, მაინც შეგვიძლიან ვიქონიოთ საზოგადო წამოდ-
გენა მის შესახებ. წინა საუკუნის დამლევს საქართველო
ძალიან დავარდნილი იყო ნიფთიერად. 1050 წლითგან
მოკიდებულმა თურქთა გამუდმებულმა შემოსევამ რაო-
დენისამე წლის გამავლობაში სულ ააფორიაქა ერის
სიმდიდრე და ცეცხლს მისცა სოფლები და ქალაქები,
ტყეები, ვენახები და დათესილი ჰირნახული. თურქებმა
დაანგრეს ციხეები, სიმაგრეები, მონასტრები და საყ-
დრები და მოიტაცეს რაც კი რამ ოქრო-ვერცხლი, ძვირ-
ფასი ქვები და ქურქელ-იარაღი ნახეს. გაწყდა აუარებე-
ლი რიცხვი ქართველთა და, ვინც გადაარჩა, დიდს სილა-
რიბეში ჩავარდა.

მეთორმეტე საუკუნეში კი სრულებით სხვა სურათს
წამოადგენს საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა.
მთელის ამ საუკუნის გამავლობაში ქართველს ერს მტრის
შიში არა ჰქონია და ამიტომ იგი არხეინად და გულ-

მოდგინედ შრომობდა. უმთავრესი შრომა-კი მიწის შემუშავება იყო. საქართველოს მადლიანი ნიადაგი კარგს ნაყოფს აძლევდა მშრომელს და ამიტომ ქართველს სარჩოც უხვად ჰქონდა. მშვიდობიანის შრომით ნაშოვნს სარჩოს ქართველობა უმატებდა ომიანობის დროის ნაშოვნს სიმდიდრეს. ქართველთა ყოველს გამარჯვებას თან დიდის ალაფის შოვნა მოსდევდა. ომში ნაშოვნი ალაფი ამდიდრებდა ყველას: მეფის ხაზინას, დიდებულთ, აზნაურთ და გლეხთა. ეკონომიურად მოლონიერებულმა და სასოება-მიცემულმა ქართველობამ ააშენა სოფლები, ქალაქები, მონასტრები და საყდრები, გაიყვანა გზები და არხები. ვინც-კი გამრჯელი და მკლავ-მაგარი იყო, ყველას ჰქონდა სარჩო. ხოლო ვისაც რაიმე მიზეზით არ შეეძლო შრომა ან ომით სარჩოს შოვნა, უხვს მოწყალებას ღებულობდა მეფისა და დიდებულთაგან.

სიმდიდრის დატრიალების გამო აღებ-მიცემობაც გაფითარდა. ეკონომიურად მოლონიერებამ გაამრავლა ქართველთა რიცხვი ისე, რომ მეცამეტე საუკუნის ნახევარში, მონგოლთა შემოსევის შემდეგ საქართველოში, მათიანის მოწმობით, 4.000,000 მკვიდრზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. თუ მაშინ ამდენი იყო, მეთორმეტე საუკუნის საქართველოს სამეფოში 8 ან 6 მილიონი მაინც იქნებოდა.

XIV

თათრების ძულობელობის დრო.

საქართველოს განაწილება ნონთა შორის.—უმეფობის შედეგი.— დიდებულების ბჭობა კოსტის-თაეზე და მათი შეპყრობა თათართაგან.— ცოტნე დადიანის საქციელი.—გიორგი ლაშას შვილის დავითის გათავის

უფლება და გავხანა შისი ყარაყორუმს.—ორის მეფის დადგენა თათართაგან.—დავით მეოთხის გადგომა თათართაგან.—დავით მეხუთის შდგომარეობა.—საქართველოს აღწერა თათართაგან ხარჯების და სალაშქრო ბეგრის შესაწერად.—დავით მეხუთის გადგომა თათართაგან და შერიგება მათთან.—დავით მეხუთის და სარგის ჯაყელის ურთიერთობა.—თეგუთარის აჯანყება აბაღა ყაენის წინამძღვ და შისი დამარცხება.—დავით მეხუთის საკვდილი და უმეფობა ამიერ-საქართველოში.—კახაბერ ერისთავის მოქმედება.—დავით მეოთხის სიკვდილი.

1. საქართველოს განაწილება ნოინთა შორის.

—რუსუდან მეფის სიკვდილის შემდეგ საქართველო უმეფოდ დარჩა. დიდებულები თავთავისთვის გადგენ და როგორც უნდოდათ ისე იქცეოდნენ. იმათ მარტო-ლათარების სამსახური აწუხებდა. თათრის ოთხს ნოინს (მთავარს) საქართველოს დიდებულები განაწილებულები ჰყავდათ ერთმანეთში სალაშქრო სამსახურისა და ხარკის მოკრებისათვის და თვითოეულს დიდებულს ერთერთს ნოინთან ჰქონდა საქმე. ამ ნოინებმა ქართველთ დიდებულთა შორის დანიშნეს დუმნის-თავები ე. ი. ათიათასის-თავები, რომელთაც უნდა შეეკრიბათ ქართველთა შორის ათი-ათასი მეომარი და მათი წინამძღოლობა გაეწიათ ლაშქრობის დროს. თათრების მფლობელობის პირველის დროის დუმნის-თავები იყვნენ: ეგარსლან ბაკურციხელი, შანშე მხარგძელი, ვარამ გაგელი, გრიგოლ სურამელი, გამრეკელ თორელი, ცოტნე დადიანი და კახაბერ რაჭის ერისთავი. ამ დიდებულების საშუალებით იცავდნენ თათრის ნოინები თავიანთ მფლობელობას საქართველოში და ამიტომ ისინი შეიქნენ სხვა დიდებულებზე მეტად გავლენიანები.

2. უმეფობის შედეგი.—თათრების მფლობელობა ორს საქმეს ავალებდა ქართველებს: ხარჯის ძღვევას და ლაშქრად წასვლას. სხვაფრივ ქვეყნის გამგეობა ისევ ძველებური დარჩა. ცვლილება ერთი ის მოხდა ამ გამ-

გეობაში, რომ უმეფობის გამო, მეფის ადგილი დიდებულებმა დაიჭირეს თავთავიანთ სამფლობელოში. ყოველივე ეს მეტად შემაწუხებელი იყო ქართველის ხალხისათვის. ხარჯის გადახდა აღარიბებდა ხალხს, დაშქრობა აცდენდა მშვიდობიანს შრომას და ტყუილუბრალო სიხლს აღვრევიანებდა, ხოლო უმეფობა ამყარებდა დიდებულების თავნებობას. არც დიდებულებისთვის იყო სასარგებლო საქართველოს მდგომარეობა. ხალხის სიღარიბე და შეწუხება იმათ სიღარიბეს და შეწუხებას მოასწავებდა, ხოლო მათი თავნებობა იწვევდა ხალხის მღელვარებას, რომელიც მათვე ატყდებოდა თავის სამწუხარო შედეგებით. ამიტომ უკმაყოფილობა საერთო შეიქნა მთელს ქართველს ერში. დიდებულები შეუდგენ იმის ფიქრს თუ როგორ გაეთავისუფლებინათ საქარფველო თათართა მფლობელობისაგან.

ვ. დიდებულების ბოღბა კოხტის-თავზე და მათი უხეპრობა თათართაგან.— ამ საქმეზე მოსალაპარაკებლად საქართველოს წარჩინებულმა დიდებულებმა შანშე მხარგძელმა, ეგარსლან ბაკურ-ციხელმა ცოტნე დადიანმა, ვარამ გაგელმა, ყვარყვარე ციხის-ჯვრელმა, შოთა კუპრმა, გამრეკელ თორელმა, სარგის თმოგველმა და სხვებმა მოიყარეს თავი კოხტის-თავზე. აქ მათ დაადგინეს, რომ შეერთებულნი ყვენენ ყველანი და დაეწყათ ბრძოლა თათრებთან. დანიშნეს ადგილი, სადაც უნდა ყველანი მისულიყვენენ თავიანთ ჯარით თავის დროზე. ჯერ კიდევ მთლად არ დაშლილიყო კრება და მომეტებული ნაწილი დიდებულთა არ წასულწამოსულიყო, რომ კოხტის-თავზე გაჩნდენ თათრები, დიდებულთა კრების და სათათბირო საგნის შესახებ. ცნობამ თათრის ნიშნებამდე მიაწია, თუმცე და იმათაც ამო

ტომ სწრაფად გაგზავნეს ჯარი შეკრებილთა შესაპყრობლად. შეპყრობილი დიდებულები წაასხეს ანს და წარუდგინეს ქარმალან-ნოინს. ამის კითხვაზე, თუ რა იყო მიზეზი შეკრებისაო, დიდებულებმა უპასუხეს, ჩვენ შევიკრიბენით იმიტომ, რომ ერთად მოგველაპარაკა თუ რანაირად მოგვეგვარებინა თქვენი სამსახური და თქვენთვის ხარჯის ძლევაო. თათრებმა, რასაკვირველია, ეს არ დაიჯერეს და გამოსატეხად შეუდგნენ მათ წამებას. გააშიშვლეს დიდებულები, შეუკრეს ხელები და პაპანაქება სიცხეში გარედ დასხეს მზეზე. ასე ეპყრობოდნ და თან ემუქრებოდნ, გამოტყდით, თორემ დაგხოცავთო. დიდებულები მაგრად იდგნენ და სულ ერთსა და იმავე პასუხს აძლევდნ. ამ სატანჯველში იყვნენ ისინი დიდს ხანს.

4. **ცოტნე დადიანის საქციელი.**—მოაწია დანიშნულმა დრომ. როდესაც უნდა შეთქმულებს თავი მოეყარათ ჯარით ქართლში. დიდებულების შეპყრობის არ მცოდნე ცოტნე დადიანმა შეკრიბა ჯარი და გაემართა დანიშნულის დროსთვის ქართლისკენ. დიდებულების ამბავი შეიტყო მან მხოლოდ სამცხის სამძღვარზე. დადიანმა თავისი ლაშქარი უკანვე გაგზავნა, ხოლო თითონ ორის მხლებელით გაემართა ანისაკენ, რადგან მისმა გულმა ვერ მოითმინა მიეტოვებინა განსაცდელში ამხანაგები, რომლებთანაც მასაც წილი ედო იმაში, რისთვისაც ისინი იტანჯებოდნ. ანში ცოტნე დადიანმა რომ დაინახა მოედანზე გააშიშვლებული და ხელებშეკრული თავის ამხანაგები, ფიცხლად ჩამოხტა ცხენითგან, გაიხადა ტანისამოსი, შეაკვრევინა მხლებლებს ხელები და დაჯდა დიდებულებთან. ეს უცნაური ამბავი მაშინვე შეატყობინეს ნოინს. როდესაც დადიანს ჰკითხეს მიზეზი

მის საქციელისა, მან აუხსნა, რომ ისიც სხვა დიდებულებთან ერთად იყო კონტის-თავზე და ისიც ისევე დამნაშავეა, როგორც მისი ამხანაგები. კრების მიზნად იმანაც ისვე დაასახელა, რაც მის ამხანაგებს ჰქონდათ დასახელებული. დადიანის საქციელმა დიდი ჩაბეჭდილება მოახდინა თათრებზე და იმათაც ყველანი გაათავისუფლეს.

5. **მეორევი ლაშას შვილის დავითი ვათაში-სუფლება და გაგზავნა. მისი შარაშ-არაშის.** — მართალია, შეთქმულები გადარჩენ სასჯელს, მაგრამ ქვეყანას არაფერი შელავათი მისცემია. დიდებულებში ერთობის მაგიერ ახლა უფრო ქიშპობამ იმატა. თუ ერთერთი ვინმე მათგანი გამოვიდოდა მეტის გავლენის და ძალის მქონე, სხვები შურიტ შეჰყურებდენ. ასეთი იყო ევარსლან ბაკურციხელი, რომელმაც დიდი გავლენა მოიხვეჭა როგორც ქართველთა შორის, ისე თათრებში. მას ყველანი მორიდებით და მოკრძალებით ეკიდებოდენ. მაგრამ მაინც არ შეეძლო შეერიგებინა ყველა ქართველი დიდებულები, როგორც მას ჩვეულ იყვნენ ქართველები მეფისაგან. ამიტომ ქვეყნის გულ-შემატკივარი დიდებულები ნატრობდენ მეფის დაბრუნებას ყარაყორუმითგან. მაგრამ არ იქნა, არ გამოუშვა ყანმა დავით რუსუდანის შვილი. მეფის ნატვრაში ქართველმა დიდებულებმა ერთი სასიხარულო ამბავი შეიტყეს. საქართველოში გავრცელდა ხმა, რომ გიორგი ლაშას შვილი დავითი ცოცხალი ყოფილა საპრობილეში გამომწყვდეული რუსუდანის სიძის ყიასდნის მიერ. დიდებულებმა მაშინვე გადაწყვიტეს გაეთავისუფლებინათ დავითი და გაემეფებინათ. იმატ მიმართეს თათრის ნოინებს, შეატყობინეს დავითის ამბავი და ითხოვეს მის მეფედ გამოცხადება ნოინებმა მოსთხოვეს არზრუმის მფლობელს,

რომ გაეთავისუფლებინა დავითი. გაგზავნილმა კაცებმა მართლაც დავითი ცოცხალი ნახეს და მოიყვანეს საქართველოში. მაგრამ ნოინებმა ვერ სცნეს შესაძლოდ მისი გამეფება დიდის ყაენის დაუკითხავად და გაგზავნეს. ისიც პირდაპირ დიდს ყაენთან ყარაყორუმში (1249 წ.).

6. **ოღის მეფის დაღვინა თათართაგან.**—ამნაირად დიდის ყაენის კარზე გაჩნდა ორი ქართველი მეფისწული, ორი მთხოვნელი საქართველოს სამეფო ტახტისა. ქართველს დიდებულებში ერთსაც ჰყავდა მომხრეები, მეორესაც. დიდმა ყაენმა არ იცოდა უპირატესობა რომლისთვის მიეცა და ამიტომ აგვიანებდა ერთერთის დამტკიცებას მეფედ. ბოლოს დიდმა ყაენმა ორივე მეფისწული გამოუგზავნა დასავლეთ-აზიის ყაენს ულოს და მისწერა, რომ ორნივე გაემეფებინა საქართველოში. ულო ყაენმაც შეასრულა დიდის ყაენის სურვილი და ორივე დავითი გამოაცხადა საქართველოს მეფეებად (1253 წ.).

აქამდის ერთი მეფეც ენატრებოდა ქართველებს და ახლა ერთად ორი მეფე გაუჩნდათ. ღვთის წყალობაც ესეთი უნდოდა თათრების მხრით მოვლენილი. ორი მეფე ერთს ტახტზე ძალიან ჰკვიანური აზრი იყო თათართა პოლიტიკის შეხედულობით. ისედაც დაუძღურებული. საქართველო, ცხადია, უფრო დაუძღურდებოდა და დაწინაურდებოდა ორის მეფის ხელში. აკი ეგრეც მოხდა. ამას ხელს უწყობდა მეფეების სხვადასხვაობა ხასიათისა და ღირსების მხრით. დავით რუსუდანის შვილი, ცნობილი ისტორიაში დავითა მეოთხედ ანუ დავით ნარინად, იყო გონიერი, წინდახედული და მოხერხებული. პირიქით, დავით ლაშას ძე, ცნობილი დავით მეხუთედ, იყო მოკლე ჰკუის კაცი, ჯიუტი და თან ადვილად გასაბრკელებელი, ამჟოლითავეს გულის წადილისა.

7. ღავით მეოთხის გადგომა თათართაგან. —

წინანდებურად თათრები ქართველებს ორნაირს სამსახურს სთხოვდნენ: ლაშქრობას და ხარჯს. მეფეებიც ამ სამსახურზე იყვნენ გადაყოლილნი. გამუდმებულმა ლაშქრობამ შორეულს ქვეყნებში და თათრების გულისთვის ქართველის ხალხის ყვლეფამ მეფეებიც უკიდურესად შეაწუხა. უფრო მეტად სწუხდა დავით მეოთხე, როგორც უფრო შეგნებული ადამიანი, და ცდილობდა თავის ხალხის ინტერესების დაცვას თათართა ძალმომრეობისაგან. ამიტომაც იყო, რომ თათრებმა შეიძულეს დავით მეოთხე. ბოლოს საქმე იქამდის მივიდა, რომ თათრებმა შეიპყრეს ულო ყაენთან ყოფნის დროს დავით მეოთხე და გაგზავნეს ბარდავს პატიმრად. გზაში, ნახიჩევანში გამოვლის დროს, დავით მეოთხემ მოახერხა თავის დახწევა თათართაგან და გაპარვა ორის მხლებელითურთ. ახლა კი გადაწყვეტილი ჰქონდა მას სრულებით გასდგომოდა თათრებს და აღარ დამორჩილებოდა მათ. მაგრამ სად უნდა წასულიყო? ტფილისში მისვლას აზრი არა ჰქონდა, რადგან იქ მას დახვდებოდა დავით მეხუთე, რომელიც არ დაეთანახმებოდა მას თათართაგან გადგომაზე, ამიტომ გასწია პირდაპირ ქუთაისისკენ. აქ დავით მეოთხე დიდის ამბით მიიღეს მცხოვრებლებმა და გამოაცხადეს საქართველო თათართაგან დამოუკიდებლად. დავით მეოთხემ შეინარჩუნა საქართველოს მეფის ტიტული და საქართველოც დამოუკიდებლად გამოაცხადა, მაგრამ ნამდვილად ის მხოლოდ იმიერ-საქართველოს მეფედ შეიქნა, რადგან იმიერ-საქართველოში თათრების ხელმწიფება და დავით მეხუთის უფლება ხელუხლებლნი დარჩნენ. თათრებს თუმცა დიდი სურვილი ჰქონდათ იმიერ-საქართველოც მათ ხელთ ყოფი-

ლიყო, მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს. რადგან ყოველი მათი რაზმი, ლიხთ იქით გადასული, უკან ბრუნდებოდა დამარცხებული.

8. დავით მახუთის მღვდმარეობა. — დავით მეხუთე განაგრძობდა თათრების სამსახურს და ხან აქეთ მიდიოდა მათ ბრძანებით სალაშქროდ, ხან იქით. ის ემორჩილებოდა არა მარტო ერთს ყაენს, არამედ ხანდახან ორსაც. საქართველო დიდის ყაენის ბრძანებით შეადგენდა დასავლეთ-აზიის საყაენოს ნაწილს, მაგრამ რადგან ამ საყაენოს ნაწილებზე ცდილობდა თავის ხელმწიფების გავრცელებას ჩრდილოეთის (ახლანდელის რუსეთის) საყაენოს მფლობელი ბათო, ამიტომ დავით მეხუთეც, ამ ორს საყაენოს სამძღვრად მყოფი, იძულებული იყო ულო ყაენსაც დამორჩილებოდა, ბათო ყაენსაც.

9. საქართველოს აღწერა თათართაგან ხარჯების და სალაშქრო გზების შესაწერად. — როგორც ვთქვით, თათრებს დამორჩილებულს ქვეყნებში უმთავრესად ის აინტერესებდა, რომ რაც შეიძლება მეტი ხარჯი გადაეხდევინებინათ და კარგი ლაშქარი ეშოვნათ. საქართველოს ლაშქრისა ისინი ძალიან კმაყოფილნი იყვნენ. ხარჯის აღების კარგად მოსაწყობად საჭირო იყო დაწვრილებით და დანამდვილებით სცოდნოდათ მოხარჯე მკვიდრთა და მათ ქონების რაოდენობა. ამ აზრით დიდის ყაენის განკარგულებით მთელს სათათრო სამფლობელოში მოახდინეს აღწერა. საქართველოც აღწერილ იქმნა და გამოირკვა თათრებისთვის, თუ რავდენი ჯარი და რა გადასახადი შეეძლო მიეცა. საქართველოს ანუ, უკეთ ვთქვათ, მხოლოდ ამიერ-საქართველოს, რომელიც დავით მეხუთეს ემორჩილებოდა, შეაწერეს 90, 000 ჯარის კაცის გამოყვანა მოთხოვნილებისამებრ. გა-

დასახალიც ხელახლად დააწესეს ახალის ცნობების მიხედვით. ყოველნაირს საქონელზე დაადეს გადასახადი, ლაშქრის ხარჯიც ხალხს დააკისრეს და ყოველის ყიდვა-გაყიდვის დროს საქონლის ღირებულობის სამს ნაასალს სახაზინოდ ახდევინებდნენ. გადასახადების გაწერა და მოკრეფა მიანდეს თავიანთ მოხელეებს, რადგან მეფესა და მის მოხელეებს აღარ ენდობოდნენ (1258 წ.).

10. ღაჭით მხუთის გადგომა თათართაგან და შერიგება მათთან.—მეტად მძიმე შეიქნა ქართველებისთვის როგორც სალაშქრო სამსახური, ისე გადასახადების ძლევა. ეს სიმძიმე იგრძნო თვით დავით მეფემაც და ამიტომ იმანაც მოინდომა თათართაგან გადგომა და გათავისუფლება. მაგრამ მისი არათეორი სწამდათ-რა დიდებულებს, არც ნიქი, არც გამბედაობა და არც მოხერხება და ამიტომ იმის წინადადებაზე, რომ აღარ გაჰყოლოდნენ ქართველები თათრებს სალაშქროდ, დიდებულთა მომეტებულმა ნაწილმა უარი გამოუცხადა. მეფის წინადადება მიიღო სამცხის ერისთავმა სარგის ჯაყელმა და კიდევაც თავი შეაფარებინა მას თაფისთან, რადგან დავით მეფეს შეეშინდა ტფილისში ყოფნისა.

თათრებმა, ლაშქრობითგან დაბრუნების შემდეგ, გაგზავნეს სამცხეში ჯარი დავითის და მის მომხრე სარგის ჯაყელის და სხვა დიდებულების წინააღმდეგ. აქ მოხდა ბრძოლა, რომელშიაც თავდაპირველად ქართველებმა გაიმარჯვეს. მაგრამ ბოლოს ქართველებისავე დახმარებით თათრებმა დაამარცხეს სამცხის ჯარი და მეფე იძულებული შეიქნა ქუთაისს გაქცეულიყო თავის მამიდაშვილს მეფე დავით მეოთხესთან.

თათრებმა ვერ გაბედეს იმიერ-საქართველოში შესვლა და გამართეს მოციქულობა დავით მეფესთან.

ისინი წინადადებას აძლევდენ დაბრუნებულიყო ტფილისს და ჰპირდებოდენ ხელუხლებლობას. თათრების ასეთს წინადადებას ის აზრი ჰქონდა, რომ მუდამ ხელთ ჰყოლოდათ მეფე. შორს მყოფი, თავისუფალი მათ გავლენისაგან და ისეთის კვვიანის კაცის ახლო, როგორც იყო დავით მეოთხე, სუსტი და უხასიათო დავით მეხუთე უფრო საშიში იყო, ვიდრე ტფილისში. თათრების წინადადებამ გასჭრა და დავით მეხუთე დათანხმდა ტფილისს დაბრუნებას იმ პირობით, რომ მის ხელთ გადაეცათ თათრების მიერ დაყენებული ხარჯთ ამკრეფი ხოჯა-აზიზი, რომლის მოქმედებითაც სთვლიდა თავის თავს იძულებულად გასდგომოდა თათრებს. თათრებმა მეფეს ეს პირობა შეუსრულეს და მისცეს ხოჯა-აზიზი. მეფემ იყარა ხოჯა-აზიზის ჯაფრი მით, რომ მაშინათვე თავი მოაკვეთინა მისთვის.

11. დავით მეხუთის და სარგის ჯაყელის ურთიერთობა.—შემორიგებული მეფე ყაენმა დაიბარა თავისთან. ცხადი იყო, რომ ყაენი მოსთხოვდა დავითს პასუხს მის გადგომის გამო და შეიძლება რამე აეტეხნა კიდევ მისთვის. სარგის ჯაყელმა სთხოვა მეფეს, რომ ისიც თავისთან ერთად წაეყვანა ყაენთან. ჯაყელს უნდოდა თვითონ ელაპარაკნა ყაენთან და გაემართლებინა მეფე, რომლის კკუისაგან არ ჰქონდა იმედი, რომ ემართლა თავი. ის თავის თავს სთვლიდა ზნეობრივად პასუხის მგებლად მის გადგომისათვის, რადგან მან დაუჭირა მხარი მეფეს, როცა სხვები წინაამდგენი იყვნენ, გასდგომოდენ თათრებს. ყაენმა შეიტყო, რომ სარგის ჯაყელიც აპირებდა მასთან მისვლას და ამიტომ მოსწერა მეფეს, მარტოდ მისულიყო მასთან და სარგისი არ წაეყვანა. სარგისი მაინც წაჰყვა მეფეს, მასთან ერ-

თად წასდგა. ყაენთან და დაიწყო მისი გამართლება. მეფის საქციელს აბრალებდა თავის თავს და ყველაფრის მიზეზად აცხადებდა ხოჯა აზიზს, რომელიც სულს უხუთავდა მთელს ქვეყანას. ყაენი ძალიან განაწყენებული იყო სარგის ჯაყელზე და, უმეკველია, ცუდს საქმეს დამართებდა მას, რომ ამ დარბაზობის დროს არ მოსვლოდა ცნობა, რომ ბათო ყაენი შემოესია საყაენოსო.

ამ საშინელის ამბის გაგონებაზე ულო ყაენმა დაივიწყა თავისი ჯავრი და რისხვა სარგის ჯაყელისადმი და მაშინვე შეუდგა განკარგულებას, რომ ჯარი დაძრულიყო ბათო ყაენის შესახვედრად. დავით მეფე და სარგის ჯაყელიც თან წაიყვანა ყაენმა სალაშქროდ. ამ ლაშქრობაში, რომელშიც სარგის ჯაყელმა დიდი სიმამაცე და ვაჟკაცობა გამოიჩინა, გამარჯვებული დარჩა ყაენი. მადლობელმა ყაენმა სარგის ჯაყელს დიდი წყალობა მისცა და სხვათა შორის უბოძა სამფლობელოდ კარნუ-ქალაქი (არზრუმი). ქართველს დიდებულებს შესურდათ ასეთი წყალობა სარგის ჯაყელისთვის და ჩააგონეს მეფეს, ვითომ მისთვის საწყენი ყოფილიყვეს მის ყმისთვის ასეთის წყალობის მიცემა ყაენისგან იმ დროს, როცა მეფისთვის ამის ფასი არა მიუცია-რაო. კკუა-სუბუქმა მეფემ ეს დაიჯერა, მართლა იწყინა და გამოუცხადა თათრის ნოინებს თავისი უკმაყოფილობა. ამის გამგონე ყაენმა აღარ მისცა ჯაყელს კარნუ-ქალაქი. ჯაყელი კი ამის გამო ძალიან გულნაკლული შეიქნა მეფეზე და მას აქეთ დაშორდა მას. ხოლო როდესაც შემდეგში სარგის ჯაყელი დაიპირა დავით მეფემ, იმ დროს, როდესაც ყაენმა მოიწვია იგი მეფესთან ერთად სალაშქროდ, მის დამოკიდებულება მეფესთან პირდაპირს მტრობად გადაიქცა: დარუვევებული ჯაყელი ყაე-

ნის ბრძანებით გაათავისუფლა დავითმა. მას აქეთ ჯაყელი სრულებით დამოუკიდებელი შეიქმნა დავით მეფისგან და სამაგიეროდ დაემორჩილა ყაენს.

12. **თეგუთარის აჯანყება აბალა ყაენის წინააღმდეგ და მის დამარცხება.**—სარგის ჯაყელმა მალე დიდი სამსახური გაუწია ყაენს აბალას, ულო ყაენის შვილს, რომელიც გაყაენდა თავის მამის სიკვდილის შემდეგ 1264 წ. აბალას საყაენოში ცხოვრობდა თავის ელით (მცირე ტომია) დიდის ყაენის ბარახას ძმა თეგუთარი. ამ თეგუთარმა მოინდომა აბალასთვის წაერთმია ყაენობა და ამის შესახებ აცნობა თავის ძმას. ძმამაც მოუწონა განზრახვა და დაპირდა დანიშნულს დროს შემოსევა აბალას საყაენოში. აღნიშნულს ვადაზე თეგუთარი აიშალა თავის ელით და დააპირა იმიერ-საქართველოსკენ წასვლა დავით მეოთხესთან შესაერთებლად. გზად უნდა გაეელო სამცხეზე. სარგის ჯაყელმა რომ გაიგო მის განძრახვა, წინააღმდეგობა გაუწია და თან აცნობა ნოინს. თათრებმა და ქართველებმა თეგუთარი რავდენჯერმე დაამარცხეს ბრძოლაში. თეგუთარმა მაინც მოასწრო იმერეთს გადასვლა და ამნაირად გადარჩენა სრულის განადგურებისაგან. თეგუთარის ძმამ თუმცა დაიგვიანა დანიშნულს ვადაზედ, მაგრამ მაინც შემოესია აბალას საყაენოს. აქაც აბალას ჯარმა, რომელშიაც იბრძოდნენ ქართველებიც დავით მეფის წინამძღოლობით, დაამარცხა მტერი. თავის მამასთან შესაერთებლად იმერეთითგან გადმოსული სამცხეს თეგუთარი ხელახლად დამარცხდა და ხელთ ჩაუვარდა თათრებს ტყვედ, რადგან აბალა ყაენის თხოვნით დავით მეხუთემ აღარ შეუშვა იმერეთს. ამნაირად თავიანთ უთანხმოებისაგანაც ქართველებმა დაკარგეს შემთხვევა, რომ გაათავისუფლე-

ბულიყენენ ყაენის ხელმწიფებისაგან. იმის მაგივრად რომ ესარგებლათ თევუთრის აჯანყებით და ბარახა ყაენის შემოსევით, ქართველებმა ცხარე მონაწილეობა მიიღეს ერთის შემუსვრაში და მეორის განდევნაში.

13. დავით მახუთის სიკვდილი და უმეზობა ამიერ-საქართველოში.—ამის შემდეგ მალე მოკვდა დავით მეხუთე (1269 წ.) და მისი სამეფო მის მემკვიდრის დიმიტრის მცირეწლოვანობის გამო რავდენსამე წელს კიდევ უმეფოდ დარჩა.

14. კახაბერ მრისთავის მოკვლევა. დავით მმართველის სიკვდილი.—იმიერ-საქართველოს მეფე დავით მეოთხე თავისთვის განაგრძობდა მშვიდობიანს ცხოვრებას თათართა უღლისგან თავისუფალი. მისი სამეფო ისე მიუდგომელი იყო, რომ ამიერ-საქართველოთგან იქ გადადიოდნენ თათართაგან თავის საშეველად. თათრები თავის თავად ვერ გაბედავდნენ ამ ქვეყანაში შესევას, რომ არ გამოსჩენოდათ ჩამგონებელი და დამხმარე რაჟის ერისთავი კახაბერი. პირადის ინტერესით გატაცებულმა კახაბერმა მიმართა აბალა ყაენს და სთხოვა, რომ მის წინამძღოლობით გაეგზავნა იმერეთს ჯარი. მართლაც თათრის ჯარმა (30,000 კაცმა) მოახერხა შესვლა და მოულოდნელად თავდასხმა ქუთაისზე. მეფე ამ დროს აბანოში იყო და ძლივს მოასწრო გაქცევა. თათრებმა დაიწყეს ქალაქისა და მიდამოების აკლება. დავით მეფემ ხელათ შეაგროვა ჯარი და თავს დაეცა თათრებს, რომელნიც სწრაფად გამობრუნდნენ უკან. ამნაირადვე შეუძღვა კახაბერ ერისთავი თათრებს მეორე ჯერ და ამნაირადვე სწრაფად განდევნილ იქნენ ქართველთაგან. დავით მეფემ ამის შემდეგ გამოდევნა რაჟითგან კახაბერ ერისთავი. მაგრამ რავდენისამე ხნის შემდეგ კახაბერმა

სთხოვა დავით მეფეს პატივება და დაბრუნება რაქაშია. დავით მეფემ შეისმინა მისი თხოვნა და სინანული და დააბრუნა, მაგრამ კახაბერმა არ დაიცვა თავისი ფიცი და კიდევ შეუდგა ლალატს. მან მისწერა წერილი ჯავახეთში მდგარს თათრის ნოინს, რომ შემოსულიყო ჯარით იმერეთს და პირდებოდა თავის მხრით შემწეობას. ეს წერილი დავით მეფეს ჩაუვარდა ხელთ. მეფემ შეიპყრა კახაბერი, დასწვა თვალები და მოაკვეთინა თითო ხელი და ფეხი, ხოლო ორი მისი შვილი განდევნა სამეფოთგან.

ამის შემდეგ დავით მეოთხემ იცხოვრა მშველდობიანად და გადაიცვალა მოხუცებული (1293 წ.).

XV

თათრების მფლობელობის დრო.

(შემდეგი და დასასრული).

დიმიტრი მეორის გამეფება.—სამეფოს მდგომარეობა.—დიმიტრი მეფის თავდადება.—ვახტანგის მეფობა.—დავით მეექვსის გამეფება და მისი გადგომა თათართაგან.—გიორგი მეხუთის გამეფება ყაენისგან.—დავით მეფის და მის ძმის ვახტანგის მტრობა.—ვახტანგის გამეფება.—ხაზანდა ყაენი და ქართველობა.—გიორგი მეექვსის გამეფება.—გიორგი მეხუთის ხელშეწყობა გამეფება.

1. დიმიტრი მეორის გამეფება.—დავით მეხუთის სიკვდილის შემდეგ ამიერ-საქართველოში ტახტი ცარიელი დარჩა სამის წლის გამავლობაში, რადგან დავით მეფის შვილი დიმიტრი პატარა იყო და ყაენმა არ დაამტკიცა მეფედ. ქართველები ამ ხნის გამაჯლობაში პირდაპირ ყაენსა და მის ნოინებს ემორჩილებოდნენ. დიდებულებმა დაინახეს, რომ თათრები უჩვეულობის გამო ძალიან ავიწროებდნენ ქვეყანას და ამიტომ გადაწყვიტეს

მოეთხოვნათ დიმიტრის გამეფება. ყაენმა შეიწყნარა ეს თხოვნა და დიმიტრი დაამტკიცა მეფედ (1272 წ.)

2. **საგეოგრაფიული მდგომარეობა.** — დიმიტრი მეფის უმთავრესი ხელისუფალი იყო ათაბაგი სადუნ მანკაბერდელი, რომელიც მეფის მცირეწლოვანობის გამო სამეფოს მართავდა როგორც მეფის მზრუნველი. დიმიტრის მამაზე გამწყრალი სამცხის ერისთავი სარგის ჯაყელი ახლა ხომ უფრო აღარათერში ემორჩილებოდა მეფეს. თათრების მფლობელობაც უფრო გამტკიცდა და ქართველები ერთგულად სწევდნენ თათრების სამსახურს: აძლეოდნენ ხარჯს და ლაშქრობდნენ აზიის შორეულს ქვეყნებში. თუ რა შედეგი მოჰყვა თათრების მფლობელობას, ეს აღმოაჩინა ამიერ-საქართველოს მეორე აღწერამ, რომელიც მოახდინეს თათრებმა დიმიტრის მეფობაში. ამ აღწერამ ცხად-ჰყო, რომ სულ მცირე ხნის გამავლობაში საქართველოში შესაძინევად ეკლო მცხოვრებთა რიცხვსაც და ხალხის ნივთიერს შეძლებასაც.

ნივთიერს გავლენასთან თათრებმა ზნეობრივი გავლენაც იქონიეს ქართველებზე, უმთავრესად კი მეფესა და დიდებულებზე. ამის ცხადს მაგალითს იძლევიან მეფე დიმიტრი და მისი ათაბაგი სადუნ მანკაბერდელი, რომელთაც ერთსა და იმავე დროს სამ-სამი ცოლი ჰყავდათ. ქართველების ძველის ზნე-ჩვეულების დამცველებად და თათრების გამხრწნელის გავლენის მოწინააღმდეგეებათ გამოვიდნენ ეკლესიის მსახურნი, რომელთა შორის მოსახსენებელნი არიან ნიკოლოზ კათოლიკოზი, ბასილ მონაზონი, პიმენ სალოსი გარესჯელი და ანტონ ნაოხრებელიძე.

მეფე დიმიტრი პირადად ძალიან გულ-კეთილი კა-

ცი იყო, ზრუნავდა ქვეყნის სიკეთისათვის, მაგრამ არ ჰქონდა არც იმოდენა ქკუა და არც იმოდენა ხასიათის. სიმტკიცე, რომ რამე წინაამდევობა გაეწია თათრებისათვის. საქართველოს სიკეთისათვის ის სხვა ღონეს არა ხედავდა თათართათვის ერთგულის სამსახურის გარდა.

თავის ერთგულის სამსახურის მიუხედავად დიმიტრი შეიქნა თათრების ყაენის ძალმომრეობის მსხვერპლი.

3. დიმიტრი მეშის თავდადება.— აბალა ყაენი მოკვდა 1282 წ. და მის მაგიერ გაყაენდა ძმა მისი თაკუდარი, რომელსაც მაჰმადიანობის მიღების შემდეგ დაერქვა სახელად აჰმადი. ეს გამუსულმანებული ყაენი არ უყვარდათ ძველის წარმართობის მიმდევარს თათრის ნოინებს და ამიტომ ზოგიერთებმა ყაენად აირჩიეს მისი ძმის აბალას შვილი არლუნი. აჰმადი შეებრძოლა განდგომილს ნოინებს და თავის ძმისწულს არლუნს. არლუნი იძულებული შეიქნა შერიგებოდა ბიძას და უარი ეთქვა ყაენობაზე, მაგრამ მან არ შეასრულა თავისი სიტყვა. პატარა ხანს უკან ისევ გაუდგა ბიძას და კიდევ მოაკვლევინა იგი, ხოლო თითონ ყაენად გამოცხადდა. დიმიტრი მეფემ, რომელიც წინად აჰმადის გულისთვის იბრძოდა, ახლა არლუნს გამოუცხადა ერთგულობა და მორჩილობა. ვერც არლუნმა დააკმაყოფილა ნოინები და ამათ მის წინაამდევაც გამართეს შეთქმულობა. არლუნ ყაენმა შიპყრო შეთქმულები და ყველანი დასაჯა სიკვდილით. ექვი აიღეს, ვითომ დიმიტრი მეფეც მომხრე ყოფილიყვეს შეთქმულებისა და ამიტომ არლუნ ყაენმა ის დაიბარა თავისთან პასუხის მისაცემად. ქართველმა დიდებულებმა იცოდნენ, რომ დიმიტრი მეფე ყაენთან წასვლით დიდს საფრთხეში აგდებდა თავის თავს და ამიტომ ურჩევდნენ წაუსვლელობას და ძალით წინაამდევობის გაწევას. მაგ-

რამ მეფემ წა რმოიდგინა, რომ წაუსვლელობას მოჰყვებოდა თათრების შემოსევა საქართველოში და ამიტომ თავის გამართლების მოიმედვე წავიდა ყაენთან თავის პატარა შვილით დავითით, აბრამ კათოლიკოზით და მცირეოდენის მხლებლებითურთ.

ვიდრე დიმიტრი მეფე ყაენთან მივიდოდა, ყაენს მის მისვლის იმედი გადაეწერა და ამიტომ საქართველოს ასაკლებად და დიმიტრის შესაპრობად გამოეგზავნა ჯარი. ამ ჯარს დიმიტრი მეფე გზაში შეხვდა და მასთან ერთად განაგრძო გზა ყაენთან.

ყაენმა დიმიტრი მეფე გადასცა სამსჯავროს. სადუნ მანკაბერდელის შვილის ხუტლუ-შაჰის ჩაგონებით ყაენმაც და მსაჯულებმაც დიმიტრი მეფე სცნეს დამნაშავედ და მიუსაჯეს სიკვდილი. ხუტლუ-შაჰი მტრობდა დიმიტრი მეფეს იმისთვის, რომ მან არ მისცა მას მის მამის სადუნ მანკაბერდელის შემდეგ ათაბაგობა. მეფეს მოჰყვებოდა თავი 1289 წ. უნდოდათ მის შვილის დავითის მოკვლაც, მაგრამ ტაჩარ ნაინმა შეიბრალა იგი და სთხოვა ყაენს მისთვის გადაეცათ იგი.

მეფის თავის მოკვეტას დაესწრენ აბრამ კათოლიკოზი და სხვა ქართველები. ამათ გადაწყვიტეს მისი გვაში წაესვენებინათ საქართველოში და, რადგან ამის ნება არ მისცეს, მოისყიდეს ყაენის მოხელეები და მოპარვით წამოაღებინეს თევზის სავაქროდ მოსულს ქართველებს თევზის ტვირთის სახით. დიმიტრი მეფეს ისტორიამ უწოდა თავდადებული, ხოლო ეკლესიამ თავდადებისთვის ჩარიცხა წმინდათა შორის.

4. ვახტანგის მემოღბა.— დიმიტრი თავდადებულის შემდეგ არღუნ-ყაენმა ხუტლუ-შაჰის ჩაგონებით ამიერ-საქართველოს მეფის ტახტი შეაძლია დავით მე-

ოთხის შვილს ვახტანგს. დავით მეოთხეს კეკეაში და-
უჯდა ასეთი წინადადება ყაენისა და გამოისტუმრა ტფი-
ლისში გასამეფებლად თავისი შვილი ვახტანგი. არლუნ-
ყაენმა მასთან მისულს მიათხოვა ცოლად თავისი და
ოლჯათი და გამოისტუმრა მეფედ საქართველოში (1289
წ.). ვახტანგ მეფემ, ისტორიაში ცნობილმა ვახტანგ
მეორედ, მადლობის ნიშნად ხუტლუ-შაჰს მისცა ათაბა-
გობა და დაიხლოვა თავისთან. ამას გარდა დიდის პა-
ტივით მოეკიდა თავის ბიძაშვილის დიმიტრის შვილებს
და მისცა სარჩოდ მამული. თავის კეთილის მართველო-
ბით შეაყვარა თავი დიდებულებს, ასე რომ, როდესაც
ხუტლუ-შაჰმა პირადის უკაყოფილობის გამო დაიწყო
ყაენთან მეცადინეობა მის წინაამდევ, დიდებულებმა
მხარი დაუჭირეს მეფეს და არ ინდომეს დიმიტრი მე-
ფის შვილის დავითის გამეფება მის ნაცვლად. ქართვე-
ლობა შესცქეროდა ვახტანგ მეორეს როგორც საქართვე-
ლოს გამაერთიანებელს, რადგან მის მამის დავით მეოთ-
ხის სიკვდილის შემდეგ იმიერ-საქართველოს ტახტიც მას
უნდა დარჩენოდა. სამწუხაროდ ეს მოლოდინი არ შე-
უსრულდათ ქართველებს, რადგან ვახტანგ მეორე მოკვ-
და ძალიან მალე, თავის მამის წინ, სრულის სამის წლის
მეფობის შემდეგ (1292 წ.).

ნ. დავით იმიერის გამეფება და მისი ბაგრატი
თათატაზან.—ვახტანგის სიკვდილის შემდეგ იმიერ-
საქართველო კიდევ უმეფოდ დარჩა და ყაენი განაგებდა
პირდაპირ ხუტლუ-შაჰის საშეაღებით. ამ დროს ყაენად
იჯდა არლუნის ძმა ქელთუქონი, რომელიც გაყაენდა
1291 წ. ქელთუქონ ყაენმა 1293 წ. გამართა ლაშქრო-
ბა ქალაქ ტუნლუხალოს წინაამდევ და საქართველოდან
გაიწვია დიდძალი ჯარი. დაიბარა სალაშქროთ აგრეთვე

ხუტლუ-შაჰი და დავით დიმიტრი მეფის შვილი. ამიერ-საქართველო სრულიად უპატრონო დარჩა. ამით ისარგებლეს ოსებმა და დაიწყეს ქართლის სოფლებსა და ქალაქებზე თავდასხმა, დაიპირეს გორის ციხე და შიგაგამაგრდნენ. თათრის ნოინები ქართლის დაცვის მაგიერ აქეზებდნენ ოსებს სარბევად და ასაკლებად. ტუნლუზალოს აღების შემდეგ, რომელსაც ოთხი ოვე დასპირდა, ქელთუქონ ყაენმა ქართველი ლაშქარი დააბრუნა უკან და მეფედ დანიშნა დავით დიმიტრის შვილი, ცნობილი დავით მეექვსედ (1293 წ.).

ქელთუქონ ყაენის შემდეგ ყაენად გახდა მისი ბიძაშვილი ბაიდო (1294 წ.). რავდენისამე თვის შემდეგ ამ ყაენს გაუდგნენ ნოინები და ყაენად დასვეს არლუნ ყაენის შვილი ყაზანი. ბაიდოს მომხრე ნოინი თუქალი გამოიქცა სამცხეში ბექა ჯაყელთან, ხოლო შვილი გამოგზავნა დავით მეფესთან. ყაზანმა მოითხოვა დავით მეფისაგანაც და ბექა ჯაყელისაგანაც თუქალისა და მის შვილის გაცემა. მეფემ გაუგზავნა ყაზანს თუქალის შვილი, ისე როგორც ბექამ თვით თუქალი. ყაზან ყაენმა თავის პირობის მიუხედავად თუქალის ხელშეუხებლობის შესახებ სიკვდილით დასაჯა თუქალი. ამ შემთხვევა დავითს შიში აღძრა, რომ ყაენი არც მას დააყრიდა ხეირს თუქალის მეგობრობისათვის და ამიტომ აღარ წავიდა ახლად გაყაენებულის ყაზანის სანახავად, როგორც ეს წესად იყო მიღებული. დავით მეფე რომ თავის ნებით არ მივიდა, ყაზან ყაენმა თითონ დაიბარა. დავითი ახლა მოიქცა სრულებით წინააღმდეგ თავის მამის მაგალითისა. დიდებულები ურჩევდნენ დავითს წასულიყო ყაზან ყაენთან, მაგრამ დავით მეფე დიდებულების რჩევის მიუხედავად, არ წავიდა ყაენთან და გამაგრებას შეუდგა მთიანს

ადგილებში, სახელდობრ ჟინვანში. აქედგან იწყება გამუდმებული ბრძოლა დავით მეფისა თათრის ჯართან, რომელიც ყოველს წელს შემოდის ქართლში მის შესაპყრობად და დასამორჩილებლად. დავით მეფემ თავისთვის დახმარება სთხოვა ჩრდილოეთის ყაენს ოთახას, მაგრამ არც იქითგან მოსდიოდა შემწეობა. თათრებისაგან წაქეზებული ოსები თავხედურად იკლებდნ ქართლის სოფლებს და არ აძლევდნ მოსვენებას დავით მეფეს.

6. გიორგი მთაწმინდის გამეფება შაჰინისგან.—

დავით მეფის წინაამდგ ყაზან ყაენმა საქართველოს მეფედ გამოაცხადა დავითის უმცროსი ძმა მცირეწლოვანი გიორგი (1247 წ.), რომელიც იზრდებოდა თავის პაპასთან სამცხის ათაბაგს ბექასთან. ამით ყაზან ყაენს უნდოდა მიემხრო თავისკენ მძლავრი სამცხის ერისთავი ბექა და მის საშვალებით ქართლ-კახეთის დიდებულები, მაგრამ ვერ მიაღწია მიზანს. ქართველი დიდებულები ერთგულობდნ დავით მეფეს და გიორგის არ სცნობდნ მეფედ. დავით მეფე წინანდებურად გამაგრებული იყო თავის ძმებით ვახტანგით და შანუელითურთ მთიულეთში და ცხარე წინაამდგობას უწევდა შესეულს თათრებს.

7. დავით მეფისა და მის ძმის ვახტანგის მტრობა. ვახტანგის გამეფება.—

მაგრამ მალე დავითსა და ვახტანგს შორის უკმაყოფილება დაიბადა და ვახტანგი წავიდა ყაზან ყაენთან ერთგულობის გამოსაცხადებლად. ყაზან ყაენმა დიდის პატივით მიიღო ვახტანგი, მეფედ დაამტკიცა და გამოისტუმრა თათრის ჯარითურთ ტფილისს (1299 წ.). არც ვახტანგის გამეფებით ეშველა საქმეს ყაენის სურვილისამებრ. დავით მეფეს ერთგულად შერჩნენ სამეფოს ჩრდილოეთის ნაწილის მცხოვრებნი და

ვახტანგი სცნეს მეფედ მხოლოდ ტფილისში და მის სამხრეთად მდებარე ადგილებში.

დავითის თათრებთან ბრძოლა შეიცვალა ძმათა შორის ბრძოლად, რამაც, უფრო მეტად შეაწუხა ქვეყანა. ყველაზე მეტად შეწუხდა ქართლი, სადაც ერთის მხრით თათრები დათარეშობდნენ, მეორე მხრით ოსები. შეწუხებული ხალხი იყრებოდა თავის მამაპაპეულის ბინითგან და სახლდებოდა სამცხეში, სადაც მშვიდობიანად მთავრობდა ბექა ჯაყელი.

8. ხარბანდა ყაენი და ქართველობა.—1303

წ. მოკვდა ყაზან ყაენი და მის ადგილს გაყაენდა ძმა მისი ხარბანდა. ამ ყაენმა გაილაშქრა გილანელებზე 1306 წ. და გაიწვია სალაშქროდ ქართველებიც ვახტანგ მეფის და ბექა ჯაყელის წინამძღოლობით. მართალია, თათრებიც და ქართველებიც მარჯვეთ იბრძოდნენ, მაგრამ ვერას გახდენ გილანელების წინააღმდეგ, რომლებიც თავგადადებით იცავდენ თავიანთ სამშობლოს. დამარცხებული ყაენი გამობრუნდა უკან და გამოისტუმრა ქართველები.

ქართველების მტრებმა და მაჰმადიანობის მოტრფილე ყაენის მახლობლებმა ჩააგონეს ყაენს, რომ გილანში დამარცხება იმიტომ შეემთხვა მას, რომ იგი არ ზღარველობს მაჰმადიანობას, ლმობიერად ეკიდება ქრისტიანებს და თვით ქრისტიანთა ჯარს—ქართველებს ამხედრებს მაჰმადიანს გილანელებზე. თუ გინდა გამარჯვებული იქნე, ქრისტიანობა უნდა მოსპო და ყველანი გაამაჰმადიანო. ამ ჩაგონებამ იქონია ისეთი გავლენა ხარბანდა ყაენზე, რომ მან მაშინათვე გასცა ბრძანება, ქრისტიანები ძალათ გაემაჰმადიანებინათ და დაერღვიათ საყდრები. ასეთის მინდობილობით გამოგზავნა ჯარი

საქართველოშიც. გამოგზავნილი ჯარი მოეწია გილანი-
თგან მოძავალს ქართველებს ნახქევანში. მეფემ რომ შე-
იტყო ჯარის წინამძღოლის ნოინისაგან, რა აზრითაც
მოლოდა თათრის ჯარი, მიმართა ქართველებს წინადა-
დებით დაბრუნებულიყვენ ყაენთან და გამოეცხადები-
ნათ პირად მისთვის, რომ ისინი თავის დღეში არ გამაჰ-
მადიანდებოდენ. ქართველი ჯარი დაეთანხმა მეფეს და
დაბრუნდენ მაშინვე ურდოში. ვახტანგ მეფე მივიდა
ყაენთან, გამოუცხადა თავისი და ჯარის გადაწყვეტილე-
ბა, მოაგონა ქართველთა ერთგული სამსახური თათრის
ყაენებისათვის და ბოლოს უთხრა: აი, მომიხრია თავი
და შეგიძლიანთ მომქრათ, თუ გნებავთ; ხოლო იყო-
დეთ, ქრისტიანობას ვერ დავტოვებთ ვერც მე და ვერც
აქ ჩემთან ერთად შენთან მოსული ქართველებიო. ამ
სიტყვებმა და მეფის საქციელმა დიდი ჩაბეჭდილება მო-
ახდინა ყაენზე, უარჰყო თავის ბრძანება, დაუყვავა მე-
ფეს და გამოისტუმრა სამშობლოში ისიც და მის ჯარიც.
გზაში მეფე ვახტანგი ავად შეიქნა და მოკვდა (1306 წ.).

9. გიორგი მამფსის გამეფება. — ვახტანგ მეფის
სიკვდილის შემდეგ ათაბაგმა ბექა ჯაყელმა გაგზავნა
ყაენთან თავის დისწული გიორგი დიმიტრი მეფის შვი-
ლი, უკვე რავდენისამე წლის წინად მეფედ გამოცხადე-
ბული, რომ ახლა მეფობა მისთვის დამტკიცებია. ყაენ-
მა თავის მხრით კი უმჯობესად დაინახა, რომ დავით
მეფე როგორმე შემოერიგებინა და ამიტომ გადაწყვიტა
მის შვილის გამეფება საქართველოში. ამიტომ მან გაგ-
ზავნა დავით მეფესთან მოციქული და შეუთვალა, რომ
გაგზავნა მასთან შვილი თვისი მეფედ დასამტკიცებლად.
დავით მეფემ მიიღო ეს წინადადება და გაისტუმრა ყაენ-
თან თავის მცირეწლოვანი შვილი გიორგი. ყაენმა გი-

ორგი მეფედ დანიშნა და გამოგზავნა უკან ხოლო მის ხელმძღვანელობა და მის მაგიერ მართვა-გამგეობა შიან-ლო მის ბიძას გიორგი დიმიტრის შვილს. 1308 წ. ახლად დანიშნულს მეფეს ისტორიამ უწოლა გიორგი მეექვსე, რადგან მის ბიძა და ხელმძღვანელი გიორგი უკვე ითვლებოდა წინად მეფედ, რის გამოც იწოდება გიორგი მეხუთედ.

ორის წლის შემდეგ გადაიცვალა დავით მეფე და მისი შვილი ცნობილ იქმნა მეფედ მთელს ამიერ-საქართველოში გარდა სამცხისა, სადაც ბექა ჯაყელის მსგავსად არც მის შვილები ემორჩილებოდენ მეფეს. ყაენმა მოსთხოვა მათ, რომ დამორჩილებოდენ გიორგი მეექვსეს, მაგრამ უარი თქვეს.

10. გიორგი მესუთის ხელმძღვანელ გავიფება.—

1316 წ. გადაიცვალა ყაენი ხარბანდა და გაყაენდა მის ადგილს მისი შვილი აბუსაიდი. რადგან ის ჯერ კიდევ პატარა იყო, საქმეების გამგედ შეიქმა ჩოფან-ნოინი, კარგი მეგობარი გიორგი მეხუთისა. გაიგო თუ არა ყაენის სიკვდილი, გიორგი მეხუთე წავიდა ახალს ყაენთან წარსადგენად და სათხოვნელად, რომ საქართველოს მეფედ ის დამტკიცებინათ. ჩოფან-ნოინმა ღიღის პატივით მიიღო გიორგი მეხუთე და დაუმტკიცა მეფობა მთელს ამიერ-საქართველოში (1316 წ.).

XVI

სათართა მფლობელობის მოსპობა და საქართველოს აღორძინება.

გიორგი მეხუთის მომზადება მეფობისათვის.—ოსების დაწყნარება.—
სათართა მფლობელობის უარყოფა.—ურჩის დიდებულების დასჯა.—რანი-
სა და შირვანის დაქერა.—იმიერ-საქართველო დაიით მეოთხის შემდეგ.—
იმიერ-საქართველოს შემოერთება ამიერ-საქართველოსთან.—გიორგი მეხუ-
თის მოღვაწეობა შინაურის ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის.—მეზობელის
მფლობელების ამხედრება საქართველოს წინააღმდეგ.—გიორგი მეხუთის სიკ-
ვდილი და მის შვილის დაიითის მეფობა.

1. გიორგი მეხუთის მომზადება მეფობისათვის.

გიორგი მეხუთეს პირველად გამეფებითგან (1297 წ.)
მეორედ გამეფებამდე (1316 წ.) საკმარისი დრო ჰქონ-
და, რომ გაეცნო თავის ქვეყნის საშინელი მდგომარე-
ობა, ჩაჰკვირვებოდა მის მიზეზებს და შესაფერი აზრი
შეედგინა იმის შესახებ, თუ რანაირად უნდა მოქცეუ-
ლიყო საქართველოს მეფე ქვეყნის საშველად. ამაში მას
ხელს უწყობდა მისი სალი გონება. გამკრიახობა, ხასია-
თის სიმტკიცე და გონებრივი განვითარება, რომელიც
მან შეიძინა თავის პაპის ბექა ჯაყელის ხელში.

2. ოსების დაწყნარება.—გამეფებისათანავე გი-
ორგი მეხუთე შეუდგა მხნე მოქმედებას. პირველად მი-
აქცია ყურადღება მთიელების კანდიერებას და გადაწყვი-
ტა მათი დაწყნარება. ოსებს ამ დროს ექირათ გორის
ციხე და მთელი ქართლი სათარეშნოდ გაეხადნათ. მეფემ
მოაგროვა რაც ძალა ჰქონდა, მიაღწა გორის ციხეს და
გადევნა იქითგან ოსები. რაკი ეს ბურჯი ხელითგან
გამოაცალა, ოსებმა დაიწიეს მთებში და იქითგან დრო-
გამოშვებით თუ გაბედავდენ ხოლმე სათარეშოდ გამოს-

ვლას რომ არც ასეთი თარეშობა გაებედნათ. გიორგი მეფე შევიდა თავის ჯარით მთებში, შეიპყრო დაუდევარი მეთაურები და გამგებლებად დააყენა სანდო კატები. ამის შემდეგ ოსები იძულებულნი შეიქნენ დაწყნარებულიყვნენ და მისცემოდენ მშვიდობიანს შრომას.

3. თათართა მფლობელობის უარყოფა.—

ოსების დაწყნარების შემდეგ გიორგი მეფე შეუდგა იმის ფიქრს, რომ თავისი სამეფო გაეთავისუფლებინა თათართა მფლობელობისაგან. ამისთვის, მის საბედნიეროდ, დროც მარჯვე იყო. თათრის ნოინებში გაჩნდა ურთიერთშორისი მტრობა და ქიშპი. თვითეული მათგანი ცდილობდა მიეთვისნა უპირატესობა და დამოუკიდებელი გამხდარიყო ყაენისაგან. ამით მშვენიერად ისარგებლა გიორგი მეფემ. თანდათანობით შეუდგა თათრებისგან დაქვრილის საქართველოს ციხეების აღებას და მეციხოვნე თათრების განდევნას. საქართველოს ნოინები, რომელთაც არა ჰქონდათ დახმარება არც სხვა ნოინებისაგან და არც ყაენისაგან, იძულებულნი იყვნენ დაეთმობათ ადგილები გიორგი მეფისთვის. ბოლოს, როდესაც ყაენი აბუსაიდი მოკლეს და მისი საყაენო დაიყვეს ნოინებმა, გიორგი მეფემ სრულიად უარჰყო თათრების მფლობელობა და დამოუკიდებლად გამოაცხადა საქართველო.

4. ურჩის დიდებულების დასჯა.—

გარეშე მტრებისგან გათავისუფლების შემდეგ საქირო იყო ქვეყანა გათავისუფლებულიყო შინაურის მტრებისგანაც, რომელთა წყალობით საქართველოს ვერ მოეხერხებინა ძალის მოკრეფა და გამტკიცება. ამისთანა მტრები იყვნენ ის დიდებულები, რომელნიც მისდევდენ თავიანთ კერძო ინტერესს და ცდილობდენ, ხელი შეეშალათ მეფისთვის

წესიერების დამყარებაში. ამნაირის დიდებულებისგან მეფემ მოითხოვა სრული მორჩილება და ყოველის თავნებობისა და ურჩობისათვის შეუბრალებლად სჯიდა და რისხავდა. სილაღეს და თავნებობას მიჩვეულმა დიდებულებმა ძალიან იუცხოვეს მეფის ასეთი მოპყრობა და გამართეს მის წინააღმდეგ შეთქმულობა. მეფეს არ გამოეპარა დიდებულების ავი განძრახვა და მოინდომა მათი შეპყრობა და სამაგალითოდ დასჯა. ამ აზრით მან დაიბარა თათბირის გასამართავად სამეფოს ყველა დიდებულები და მათ შორის შეთქმულები. ყველანი გამოცხადდნენ. კრების დროს მეფემ მოიხსენია ის დანაშაული, რომელიც ბრალად ედებოდათ დიდებულებს. ეს დიდებულები იქვე დააჭერინა და გადასცა მოსამართლეებს მსჯავრის დასადებად. სასამართლომ დიდებულები დამნაშავეებად სცნო მოლალატეობაში და მიუსაჯა სიკვდილით დასჯა. ეს განაჩენი მეფემ მაშინვე სისრულეში მოიყვანა. ამისთანა სასჯელმა თავ-ზარი დასცა დიდებულებს და საკვლავოდ იძულებულ ჰყო ხელი აეღოთ თავნებობასა და უწყისობაზე.

5. **რანისა და შირვანის დაჭერა.**— რაკი ამნაირად დაუმორჩილა თავის უფლობას დიდებულები და მით სრული წესიერება ჩამოაგდო სამეფოში, გიორგი მეფემ შესაძლებლად დაინახა საქართველოს ძველის საზღვრების აღდგენა. თავდაპირველად აღმოსავლეთის საზღვრებმა მიიპყრო მისი ყურადღება, რადგან ეს ადგილები თათრების ხელთ იყო და დროც ხელს უწყობდა მათ დაპყრობას. გიორგი მეფემ შეკრიფა თავისი ჯარი და შევიდა რანის (განჯა-ყარაბაღის) ქვეყანაში. წინააღმდეგობა ვერავინ გაუწია და სწრაფად დაიპირა ეს ქვეყანა. აქედგან მეფე გადავიდა შირვანს და ეს ქვეყანაც იმა-

ვე სისწრაფით დაიპყრა. ამნაირად თავის სამეფოს აღმოსავლეთის საზღვრად გიორგი მეფემ გაიხადა თეთრი (კასპიის) ზღვა.

6. იმიერ-საქართველო დავით მეოთხის შემდეგ.—მაგრამ ეს არ კმაროდა. საქართველოს ძველის დიდების ასადგენად საჭირო იყო მისი გაერთიანება. სამეფოს ნახევარი ცალკე იყო და გიორგის არ ემორჩილებოდა. ქვეყნის სარგებლობა მოითხოვდა ამ ნაწილის შეერთებას და მით სამეფოს გამთელებას. იმიერ-საქართველო დავით მეოთხის სიკვდილის შემდეგ ცუდს მდგომარეობაში ჩავარდა. მის შვილებს კონსტანტინესა და მიქელს შორის ჩამოვარდა ქიშპობა. ამ ქიშპობით ისარგებლეს დიდებულებმა და თავნებობა დაიწყეს. ჯერ იმეფა კონსტანტინემ, შემდეგ მისმა ძმამ მიქელმა. მათ მეფობაში ისე დაეცა მეფის პატივი, რომ მიქელის სიკვდილის შემდეგ დიდებულებმა მიქელის შვილს ბაგრატს არცკი აღირსეს მეფის სახელი და ისიც ისეთს დიდებულად გადაიქცა, როგორც სხვა დიდებულები იყვნენ. ამას მოჰყვა უწყობა და არეუ-დარევა, რადგან ყოველი დიდებული თავის სამფლობელოში მეფობას ეწეოდა. ამ გარემოებამ შეაწუხა იმიერ-საქართველოს¹ მდაბიო ხალხი. შეწუხდნენ აგრეთვე დიდებულებიც, რადგან თავიანთ თავნებობით ერთმანეთის დამჩაგვრელნი შეიქნენ.

7. იმიერ-საქართველოს შემოიკრთება იმიერ-საქართველოსთან.—გიორგი მეფემ ისარგებლა იმიერ-საქართველოს ასეთის მდგომარეობით და მოლაპარაკება გამართა დიდებულებთან, რომ იგი ეცნოთ მეფედ. ბევრს დიდებულს გაეხარდა გიორგი მეფის გამეფება და დაჰპირდა დახმარებას. გიორგი გადავიდა ჯარით ლიხთ იქით. იმერლები დიდის აღტაცებით შეხვდნენ მას. მაგრამ

აღმოჩნდნენ იმისთანა დიდებულებიც, რომელთაც თავი-
ანთ სარგებლობისათვის უმჯობესად მიიჩნიეს უძლურის
ბაგრატის უფლების დაცვა გიორგი მეხუთის წინამდევ-
ამ დიდებულებმა ბაგრატი გაამაგრეს ქუთაისის ციხეში
და არ მოინდომეს გიორგის გამეფება იმიერ-საქართველო-
ში. გიორგი მეფე მიაღვა ქუთაისის ციხეს და უნდოდა
ძალით აეღო. ბაგრატმა ვერ შესძლო დიდხანს გამაგრე-
ბა და იძულებული შეიქნა დანებებოდა გიორგი მეფეს
იმ პირობით, რომ მას მისცემოდა საუფლისწულოდ მა-
მული. ქუთაისის ციხის დაქერის შემდეგ გიორგი მეფემ
დაიქირა მთელი იმიერ-საქართველო, ყველგან დააყენა
თავისი ერისთავები და თვით ბაგრატს მისცა შორაპნის
საერისთავო. ამნაირად თავის სამეფოს დასავლეთის საზ-
ღვრად გიორგი მეფემ გაიხადა შავი ზღვა და მით აღად-
გინა საქართველოს ბუნებრივი საზღვრები ზღვითგან
ზღვაამდე.

**8. ზიოჯი მხუთის მოღვაწეობა შინაურის
ცხოვრების გაუმჯობესებისთვის.** — საქართველოს
გათავისუფლების და გაერთიანების შემდეგ გიორგი მე-
ფე შეუდგა შინაურის წეს-წყობილების გაუმჯობესობას.
შეადგინა სამართლის წიგნი როგორც საზოგადოდ მთე-
ლის სამეფოსთვის, ისე კერძოდ ცალკე თემებისთვის,
რომელნიც რამე გარეჟობით განსხვავებულს კანონებს
ითხოვდნენ. სამწუხაროდ ჩვენამდე ვერ მოაწია საზოგადო
სამართლის წიგნმა და ცნობილია მხოლოდ მთიულთა-
თვის შედგენილი სამართლის წიგნი, ძველის დებად
წოდებული. ამ სამართლის წიგნის შედგენაში მონაწი-
ლეობა მიიღეს თვით მთიულეთის მცხოვრებთა წარმომად-
გენლებმა, რომელთაც გიორგი მეფემ მოუყარა თავი და
რომელთა დადგენილებანი მან მხოლოდ დაადასტურა.

სამოქალაქო წესებთან გიორგი მეფე ზრუნავდა სა-
ეკლესიო წესების გაუმჯობესებისათვისაც. ამიტომ მან
მოიწვია საეკლესიო კრება.

თათრების დროს დანგრეულს ქალაქებს, სოფლებს,
ციხეებს, საყდრებს და სხვა ანაგებთ გიორგი მეფე, რა-
ც შეეძლო, აახლებდა ან სრულებით ახლებს აშენებდა
მათ. მაგიერ. გიორგი მეფის დაუცხრომელის შრომით და
კვიანურის მოქმედებით საქართველო მეთოთხმეტე სა-
უკუნეში დაადგა ისეთის აყვავების და დიდების გზას,
როგორც მან გაიარა მეთორმეტე საუკუნეში

**9. მეზობელის მფლობელების ამხედრება სა-
ქართველოს წინააღმდეგ.**—მეზობლები, რა თქმა უნ-
და, იმ დროს გულ-გრილად ვერ შეხედავდნენ საქარვე-
ლოს ასეთს გაძლიერებას და, რაც ძალა ჰქონდათ, კი-
დეც ეცადნენ ხელი შეეშალათ ამ გაძლიერებისათვის.
იმ დროს, როცა მეფე გართული იყო შინაურის საქმე-
ების მოწესრიგებაში, მოულოდნელად შემოესია რანს
ადირბეყანის მფლობელი და მიადგა განჯას. გიორგი
მეფე ფიცხლავ წავიდა განჯისკენ, შეება თათრებს და
დამარცხებულნი უკუ აბრუნა. პატარა ხანს უკან მცირე
აზიის სულთანს, ორხანი შემოესია კლარჯეთს. გიორგი
მეფე გაემართა მისკენ და თან მიუგზავნა კაცი, რომ დაბ-
რუნებულყო უკან და მტრობაზე ხელი აეღო. სულ-
თანმა არ მიიღო მეფის წინადადება და განაგრძო ლაშ-
ქრობა. გიორგი მეფე შეება სულთანს და გაუმართა
ბრძოლა, რომელშიაც გამარჯვებულნი დარჩნენ ქარ-
ველები.

**10. გიორგი მხუთის სიკვდილი-და მის უვი-
ლის დავითის მფლობა.**—გიორგი მეფე მის მოღვაწე-
ობისათვის ისტორიაში წოდებულ იქნა ბრწყინვალედ.

იგი გარდაიცვალა 1346 წ. და სამეფო გვირგვინი დაუტოვა თავის შვილს დავითს, ისტორიაში დავით მეშვიდედ წოდებულს.

დავით მეშვიდემ განაგრძო მამისგან დაწყებული საქმე საქართველოს მშვიდობიანის მოწყობისა და მოშენებისა. ამის მეფობაში ქართველი ერი სავსებით დასტება იმ ნაყოფით, რომელიც გამოიღო გიორგი ბრწყინვალის და მის დროის ქართველობის ღვაწლმა. დავითმა იმეფა მშვიდობიანად თოთხმეტს წელს და გადაიცვალა 1360 წ.

XVII

საქართველო და თემური.

თათრები და თემური.—თემურის პირველი შემოსევა და ბაგრატ მეხუთის დატყვევება.—ბაგრატის ტყვეობითგან დახწვევა.—თემურის მეორე შემოსევა.—ბაგრატ მეხუთის სიკვდილი და გიორგი მეშვიდის გამეფება.—თემურის მესამე და მეოთხე შემოსევა.—გიორგი მეფის მოლაპარაკება თემურთან.—თემურის მეხუთე შემოსევა.—თემურის გალაშქრება რუსეთს და იქითგან დაბრუნებულის შეეკვე შემოსევა საქართველოში.—თემურის მეშვიდე შემოსევა და გიორგი მეფის მოლაპარაკება მასთან.—თემურის დაბრუნება სათათრეთს და მისი სიკვდილი.—ცდა იმიერ-საქართველოს გაცალკევებისა.

1. **თათრები და თემური.**—საქართველო, გიორგი ბრწყინვალის მიერ განახლებული და გაძლიერებული, ხელახლა დაუძლურდა მეთოთხმეტე საუკუნის გასულს ბაგრატ მეხუთის და მის შვილის გიორგი მეშვიდის მეფობაში. საქართველოს დამაუძლურებელი ამ გზობითაც თათრები იყვნენ. თათრის ერთის თემის უფროსმა თემურმა ამ საუკუნის ნახევარში შეაერთა ხელახლად დანაწილებული სათათრეთი და შეუდგა იმ ქვეყნების დაპყრობას, რომელნიც ჩინგიზ-ყაენის და მის შემკვიდრეების სამფლობელოს შეადგენდენ.

თემური, რომელიც ევროპელთაგან წოდებულია ტამერლანად, იყო ქკვიანი, მარჯვე, მამაცი და დაუღალავი კაცი. ამ კარგს თვისებებთან მას ჰქონდა ერთი დიდი ნაკლულეფანება: იყო მეტად შეუბრალებელი და ვერაგი მტერთა მიმართ. სადაც-კი წინაამდგომბას გაუწევდენ, იქ დაუნდობლად იკლებდა ქვეყნებს და ქლევტ-და მცხოვრებლებს. აკლებასა და ქლევტაზე ხელს იღებდა მხოლოდ ერთს შემთხვევაში, როდესაც დამარცხებული მტერი არ იყო მაჰმადიანი და თავის სარწმუნოებას სცვლიდა მაჰმადიანობაზე. თემური ერთს ბრძოლაში დაჰკოდეს ფეხში და დაკოქლდა, რის გამო სპარსელები უწოდებდენ მას თემურ-ლანგს, ე. ი. თემურ კოქლს. თემურ-ლანგი ევროპელებმა გადააკეთეს ტამერლანად.

2. თემურის პირველი შემოსევა და ბაგრატ მეფის დატყვევება.—1386 წ. თემურმა დაიპყრო მთელი სპარსეთი და საზამთროდ გაჩერდა ყარსში. 1387 წ. გაზაფხულზე თემური გამოემართა ტფილისისაკენ. ამის შემტყობმა ბაგრატ მეფემ ტფილისი გაამაგრა, ხოლო შეილი თვისი გიორგი სამწევრისში დააყენა. თემური მიადგა ტფილისს და ალყა შემოარტყა. ბევრს ხანს გასტანა ქალაქის გარემოცვამ. ქართველები თავდადებით იგერებდენ თემურის ჯარის ყოველს მისევეს და ამიტომ ძალიანაც დაიღალნენ, რადგან მტერთა რიცხვი აუარებელი იყო და ხშირად მიჰქონდათ ქალაქზე იერიში ახალ-ახალის ძალით: ბაგრატის შეილმა გიორგიმ ვერ გაბედა საშველად მისვლა სამწევრისითგან და ამიტომ თითონ იმერეთს გადავიდა. მთელი ქართლი და კახეთი გაიხიზნა. გამუღმებულის ბრძოლისაგან და გარემოცვისაგან შეწუხებულმა ტფილისის მეციხოვნე ჯარმა ველარ გაუძლო მტერს და თათრებმა აიღეს ქალაქი. თემურმა

სრულებით ააკლებინა ქალაქი და ტყვედ ჩაიგდო მეფე და დედოფალი.

თემური ბევრს ხანს არ დარჩა ტფილისში. ის წავიდა ყარაბაღს და თან წაიყვანა მეფე და დედოფალი. თემურმა წინადადება მისცა ბაგრატს, რომ გამაჰმადიანებულყო. ამ შემთხვევაში ჰპირდებოდა გათავისუფლებას და საქართველოს აკლებაზე ხელის აღებას. ბაგრატი არ დათანახმდა. მაშინ თემურმა ყარაბაღითგან გამოგზავნა ჯარი ქართლის ასაკლებად. ამ ჯარმა გაშმაგებულის სივერაგით აიკლო და ააოხრა ქალაქები და სოფლები, დაწვა და დაანგრია საყდრები და მონასტრები. სხვათა შორის დაანგრიეს მცხეთის სვეტიცხოველი, ქვაბთახევის მონასტერი და რუისის საყდარი. ქართლითგან თათრის ჯარი გადავიდა კახეთს და აქაც აიკლო და ააოხრა ყველაფერი. ქართლისა და კახეთის აკლების შემდეგ თემურმა დაიპყრა შირვანი და დაღესტანი.

3. ბაგრატის ტყვეობითგან დასწმავა.—გაოხრებული საქართველო თათრების წასვლის შემდეგ ისევ გამოცოცხლდა, ხალხი სახიზრითგან გამოვიდა და შეუდგა შენებას. ბაგრატი მეფის ადგილი დაიჭირა. მისმა შვილმა გიორგიმ, რომელიც იმერეთში იყო დაბინავებული. ბაგრატი მეფეს ტყვეობაში გული უღუღდა მტერთა შურის ძიების სურვილით და ნატრობდა სამშობლოში დაბრუნებას. ამ სურვილის შესასრულებლად მან ცბიერობა იხმარა. თემურს გამოუცხადა, მსურს მივიღო მაჰმადიანობა, და დავბრუნდე ჩემს სამეფოში იმ აზრით, რომ ჩემს ხალხსაც მივადებინოვო. თემურს ძალიან ესიამოვნა ბაგრატის განცხადება და დაჰპირდა გაშვებას საქართველოში თათრის ჯარითურთ. მართლაც მიიღო თუ არა ბაგრატი მაჰმადიანობა, თემურმა ჩააბარა მას 12,000 ჯარის კაცი

და გამოისტუმრა. ბაგრატი წამოსვლის წინ აცნობა თავის შვილს გიორგის ყველაფერი და მოსწერა, რომ დანიშნულს ადგილს ჩასათრებოდა მის მიმყოფს თათრის ჯარს და გაეწყვიტა მოულოდნელის თავდასხმით. ეგრეც მოიქცა გიორგი. ჩასათრდა ვიწრო გასავალში, სადაც უნდა გაეელო ბაგრატს თათრის ჯართურთ, მოიმწყვდია ეს ჯარი შუაში და სულ ერთიანად ამოწყვიტა.

‡. თემურის მემორე შემოსევა.—ამ ნაირად ბაგრატ მეფემ თავი დაიხსნა ტყვეობისაგან და შვილთან ერთად შეუდგა თავის ქვეყნის მაგრებას და მოშენებას. მაგრამ საშიში იყო თემურის რისხვა და ჯავრი. მთელის ქვეყნის დამორჩილებით გაამაყებული ცეცხლს აფრქვევდა თავის ჯარის ამოწყვეტის გაგონებაზე. ის მოწადინებული იყო მაშინვე წამოსულიყო ჯავრის ამოსაყრელად, მაგრამ ეს ვერ გაბედა. ჯერ ერთი დრო არ იყო შესაფერი, რადგან ზამთარი იყო მოტანებული, მერე ჯარიც მოსაგროვებელი ჰყავდა. ამიტომ გალაშქრება გადასდო საგაზაფხულოდ და შეუდგა მზადებას. 1358 წლის მარტში თემური წამოვიდა შაქითგან. ამის მომლოდინე ბაგრატი ყველაფერი დაამზადა. ხალხიც მზად იყო გასახიზნავად ციხე-სიმაგრეებში და მიუდგომელს ადგილებში, თუ მტერი მოახერხებდა საქართველოში შემოსვლას. ბაგრატ მეფე გაემართა თემურის შესახვედრად. ქართველებისა და თათრების შეხვედრის დროს გაიმართა საშინელი ომი. ქართველები მეტად მხნედ იბრძოდნენ და თემურის მძლავრს ჯარს უკან აწევიანებდნენ. მაგრამ ბოლოს მტერთა სიმრავლემ გატეხა ქართველების სიმაპაცე. ბაგრატ მეფემ უკან დაიწია და შეეფარა მაგარს და მიუდგომელს ადგილს. თემური შემოვიდა ქართლში, მოიარა მთლად ეს ქვეყანა და რაც ნახა ყველაფერი აიკლო.

და ააოხრა. მის სამწუხაროდ ხალხი ყველგან გახიზნული დახვდა. როდესაც აკლებით ვული მოიოხა თემურმა, ისევ უკან დაბრუნდა ყარაბაღში. აქ მას მალე მოუვიდა ამბავი, რომ სათათრეთს შესეოდა ოქროს ურდოს ხანი თოხთამიში, და ამიტომ სწრაფად გაეძართა გასადევნად (1388 წ.).

5. ბაგრატ მეფის სიკვდილი და გიორგი მეფის გამეფება.—ამის შემდეგ ბაგრატმა იმეფა მშვიდობიანად. აშენებდა და აახლებდა ყველაფერს, რაც თათრებმა დაანგრის და გააფუქეს. ამ მოღვაწეობაში იგი გადაიცვალა 1394 წ. და სამეფო ტახტი დაიჭირა მისმა შვილმა გიორგომ.

6. თემურის მისამე და მეოთხე შემოსევა.—თოხთამიშის განდევნის შემდეგ თემურმა ხელახლად იბრუნა პირი დასავლეთისაკენ (1392 წ.). შემოვიდა ჯერ სპარსეთში და ორის წლის გამავლობაში ხელახლად დაიმორჩილა ურჩი ქვეყნები. აიღო აგრეთვე ბაღდადი (1393 წ.). 1394 წ. თემური წამოვიდა საქართველოსაკენ და წინდაწინ შემოუთვალა გიორგი მეფეს, რომ მისულიყო მასთან და მორჩილება გამოეცხადებინა. გიორგიმ მორჩილების გამოცხადებაზე უარი შეუთვალა და თავის ჯარით გაემართა მის შესახვედრად. თათრებისა და ქართველების შეხვედრის პირველს დღეს გამარჯვება ქართველებისკენ იხრებოდა. საღამოს ქართველები მიეცნენ მოსვენებას, რადგან მეტად დაღალულები იყვნენ მთელის დღის ბრძოლით. თემური სწორედ ამას ელოდა, მიუსია ქართველებს დასვენებული ჯარი და გაიმართა შრისხანე ომი. დაქანცულმა ქართველებმა ველარ შესძლეს წინამდევობის გაწევა და უკან დაიხიეს. გიორგი მეფე თავის ჯარით შეეფარა მაგარს ადგილს, თემური-კი გა-

ემართა ტფილისისკენ. ტფილისი გამაგრებული იყო, მაგრამ თემურმა მალე აიღო და შიგ შეაყენა მეციხოვნე ჯარი, ხოლო თითონ წავიდა მუხრანისკენ და იქ დაბანაკდა. აქეთგან გაუსია ჯარი და მოაოხრებინა მთელი ქართლი. ზოგიერთი ქართველი დიდებულები მოვიდნენ თემურთან და მორჩილება გამოუცხადეს. დანარჩენები გამაგრდნენ მიუდგომელს ადგილებში.

თემურმა მალე მიატოვა ქართლი და დაიწია ყარაბაღისაკენ. გიორგი მეფე თავისუფლად შეუდგა ქვეყნის მართვა-გამგეობას და ტფილისის აღებას მეცადინეობდა. ამ ამბის გაგებაზე თემურმა ხელახლად გაგზავნა ჯარი გიორგი მეფის შესაპყრობად და ქვეყნის გასაოხრებლად. მაგრამ თათრებმა ვერც ახლა შეიპყრეს გიორგი მეფე და ჯარი უკან დაბრუნდა.

7. გიორგი მეფის მოლაპარაკება თემურთან.

—გიორგი მეფემ ამის შემდეგ დაინახა, რომ ბოლო არ ეღებოდა ქვეყნის აოხრებას თემურისაგან და ამიტომ მოინდომა მორიგება მასთან. თემურმა სიამოვნებით მიიღო გიორგი მეფისაგან მორიგების ჩამოსადგებად გაგზავნილი კაცი და შემოუთვალა, რომ თითონაც მისულიყო მასთან.

8. თემურის მხუთე შემოსევა. —ვიდრე გიორგი მეფისგან მიიღებდა პასუხს, თემური შეესია სამცხეს. ამ ქვეყნის მთავრის ივანე ჯაყელის ჯავრი სჭირდა, რადგან ის გიორგი მეფეს მორჩილობდა და მასთან ერთად ებრძოდა მას მეორედ შემოსევის დროს. თემურმა აიკლო სამცხე და ისევ ქართლში დაბრუნდა. გიორგი მეფისგან პასუხის მომლოდინე დაბანაკდა მანგლისში. გიორგი მეფე-კი არ აძლევდა სასურველს პასუხს, რადგან პირად მისვლა თემურთან მას სახიფათოდ მიაჩნდა.

9. **თემურის გალაშქრება რუსეთს და იქით-
გან დაბრუნებულის მემკვსე შემოსევა საქართვე-
ლოში.** — თემურის მანგლისში ყოფნის დროს ოქროს
ურდოს ხანი თოხთამიში შემოესია შირვანს (1395 წ.).
გაიგო თუ არა ეს ამბავი, თემური მაშინვე გაეშურა
თოხთამიშის გასადევნად. თოხთამიშმა უკან დაიხია და
თემური კვალდაკვალ გამოედევნა. თერგის პირად მოხ-
და დიდი ბრძოლა თოხთამიშისა და თემურის შორის,
სადაც დამარცხდა თოხთამიში. ამ გამარჯვების შემდეგ
თემური შეესია რუსეთს და ძლევა-მოსილი მივიდა მოს-
კოვის მიდამოებამდე. იქითგან გამობრუნებულმა გამოი-
არა დაღესტანზე და შემოვიდა ისევ საქართველოში; აქ
დარჩა რავდენსამე ხანს და შემდეგ დაბრუნდა თავის სა-
ტახტო ქალაქს სამარკანდს (1396 წ.), ადერბეიჯანისა და
საქართველოს მმართველად-კი დატოვა თავისი შვილი
მირან-შაჰი.

10. **თემურის მუხვიდე შემოსევა და გიორგი
მეფის მოლაპარაკება მასთან.** — თემური ბევრს ხანს
ვერ გასძლებდა უომრად. ამიტომაც ახლა მოინდომა ინ-
დოეთზე გალაშქრება და ახალის ქვეყნების დაპყრობა.
ეს სურვილი მან შეასრულა 1398 წ. მოიარა ძლევა-
მოსილმა ინდოეთი და 1399 წელს დაბრუნდა უკან.

ინდოეთითგან დაბრუნებულმა თემურმა შეიტყო,
რომ მის შვილი მირან-შაჰი გაგიჟებულიყო და გამდგარიყ-
ვენ მის მმართველობის ქვეშ მყოფი ქვეყნები, მათ შორის
საქართველოც. ამ ქვეყნების მოსამორჩილებლად თემუ-
რი გაემართა 1399 წელს. 1400 წელს თემური შემო-
ვიდა საქართველოში და დაბანაკდა მანგლისში. ორის
წლის განმავლობაში თათრები ესხმოდნენ საქართველოს
ხან ერას, ხან მეორე კუთხეს და იკლებდნენ. გიორგი

მეფემ რაედენჯერმე მიუგზაენა მოციქული თემურს და სთხოვა მორიგება. თემური მზად იყო მორიგებოდა იმ პირობით, რომ გიორგი მეფე თითონ მისუღიყო მასთან. ეს პირობა ფრიად სამძიმო იყო გიორგი მეფისთვის და ამიტომ არ თანხმდებოდა მანზე. ამის გამო იყო, რომ ყოველის მოლაპარაკების შემდეგ თათრები ხელახლად შეესეოდენ ხოლმე საქართველოს რომელსამე კუთხეს.

11. თემურის დაბრუნება სათათრეთს და მისი სიკვდილი.—საქართველოსთან ერთად თემური ებრძოდა იკონიის თურქების სულთანს ბაიაზითს, რომელიც მაშინ მძლავრობდა მცირე აზიაში და ბიზანტიას ემუქრებოდა დამხობას. თემურმა ბაიაზითი დაამარცხა და ტყვედ შეიპყრო 1402 წ. ამის შემდეგ თემური დარჩა კიდევ ორს წელიწადს დასავლეთის ქვეყნების დასაპყრობად. ბოლოს აღირბეყანის და საქართველოს მთავართველად დააყენა თავისი შვილის-შვილი ომარი და თითონ დაბრუნდა სამარკანდში 1404 წ. მეორე წლის დასაწყისში თემურმა დააპირა ჩინეთში ლაშქრობა და კიდევ გაემართა 1405 წლის თებერვალში, მაგრამ გზაში მოკვდა.

12. ცდა იმიერ საქართველოს გაცალკეებისა.—იმ დროს როდესაც თემური შემოესია საქართველოს აღმოსავლეთის მხრით და მეფე ბაგრატი თავის შვილით გიორგითურთ გართული იყო თათრებთან ბრძოლაში, მეფე დავით მეოთხის ჩამომავალს შორაპნის ერისთავის ბარატის შვილს ალექსანდრეს აზრად მოუვიდა ესარგებლნა შემთხვევით და თავისი თავი გამოეცხადებინა იმიერ-საქართველოს მეფედ (1387 წ.). ალექსანდრემ ატარა მეფის წოდება ო⁴ს წელს და მოკვდა 1389 წ. მისი სიკვდილის შემდეგ მეფედ გამოაცხადა თავის თავი მისმა

ძმამ გიორგიმ. იმერეთის მაგალითით წაქეზებულმა ოდიშის ერისთავმა დადიანმაც მოინდომა მეფისგან დამოუკიდებლობა და არ დაემორჩილა ახლად გამეფებულს გიორგი მეფეს. გიორგი შეესია ოდიშს და შეებრძოლა დადიანს. ამ ბრძოლაში გიორგი მეფე მოკლულ იქმნა (1392 წ.). ამის შემდეგ იმიერ-საქართველო ისევ ბაგრატ მეხუთეს დაემორჩილა. მაგრამ იმერ-საქართველოს გაცალკევების აზრი არ მოისპო. ალექსანდრესა და გიორგი მეფეების ძმამ კონსტანტინემ 1396 წ. გამოაცხადა აგრეთვე თავისი თავი მეფედ. იმიერ-საქართველოს დიდებულებმა ახლაც მოინდომეს თითონაც დამოუკიდებელნი გამხდარიყვნენ და კონსტანტინეს არ ემორჩილებოდნენ. კონსტანტინემ გამართა მათთან ბრძოლა, რომელშიაც იგი მოკლულ იქმნა (1401 წ.). კონსტანტინეს დარჩა მცირეწლოვანი შვილი დიმიტრი, რომელსაც ძალა არ შესწევდა მეფობა დაეჩემებინა. მეფე გი. გიორგი მეშვიდე გადავიდა იმერეთს, შეიპყრო დიმიტრი და გადმოიყვანა ქართლს.

XVIII

საქართველოს დანაწილება.

კონსტანტინეს მეფობა. ალექსანდრე პირველის გამეფება.—იმერ-სა-ქართველოს ერისთავების დაწყნარება და სამცხის ერისთავის დაბრუნება.—ალექსანდრე მეფის შეცდინება აზერბაიჯანის კვეყნის აშენებისათვის.—ალექსანდრეს პოლიტიკა გარეშე შტრების მიმართ.—რანისა და შირვანის დაკერა—ჯიჰან-შაის შემოსევა და მის შედეგი.—ალექსანდრე მეფის ბერად შედგომა და ვახტანგის გამეფება.—ვახტანგის შემდეგ ჯერ დიმიტრის, მერე გიორგის გამეფება.—ყვარყვარე ჯაყელის გადამტერება გიორგი მეფეზე.—ბაგრატ ერისთავის გადგომა და გაძევება იმერეთში.—მეფის შესვლა სამცხეში ყვარყვარეს დასახულად და თურქების შემოსევა ქართლში.—რანისა და შირვანის გადგომა.—ყვარყვარე დაბრუნება სამცხეში და დატყვევება მისგან გიორგი მეფისა.—ბაგრატ მეფისა და კონსტანტინე დიმიტრი მეფის შვილის ცდა საქართველოს მეფის ტახტის დაკერისათვის.—გიორგი მეფის ვითარებულად ტყვეობითგან. ბრძოლა მისი ბაგრატსა და კონსტანტინესთან.—უზუნ-ასან ყაენის შემოსევა და კონსტანტინე მეფისაგან მთელის ქართლის დაკერა.—სამი სამეფო და ხუთი სამთავრო.

1. კონსტანტინეს მეფობა. ალექსანდრე პირველის გამეფება.—მეფე გიორგი მეშვიდის შემდეგ მცირე ხანს იმეფა მისმა ძმამ კონსტანტინემ (1407—1413 წწ.). მისი მეფობა იყო მშვიდობიანი, რადგან თათრების სამფლობელო დაუძლურდა და მათი მფლობელები გართულნი იყვნენ შინაურს საქმეებში. მხოლოდ 1413 წ. მოუხდა კონსტანტინე მეფეს ბრძოლა თურქებთან. თურქების მფლობელობა ყარა-იუსუფმა ტყვედ ჩაიგდო მეფე კონსტანტინე და მოაკვლევინა. კონსტანტინეს შემდეგ გამეფდა მისი შვილი ალექსანდრე.

2. იმიერ-სამართაველოს მრისთავების დაწყნარება და სამცხის მრისთავის დაბრუნება.—ალექსანდრე პირველის გამეფების პირველს წელს მამია დადიანი შეესია აფხაზეთს და ომი აუტეხა შარვაშიძეს. ამ ომში დამარცხდა მამია დადიანი და კიდევ მოკლულ იქნა.

ამ ამბის გამო ალექსანდრე მეფე გადავიდა იმერეთს და შეარიგა შარვაშიძე და მამია დადიანის შვილი ლიპარიტი. ამის შემდეგ ალექსანდრემ იკურთხა თავი მეფედ ქუთაისში. კურთხევას დაესწრენ საქართველოს ყველა დიდებულები სამცხის ერისთავის ივანე ჯაყელის გარდა. ჯაყელს თავის დაუსწრებლობით უნდოდა ეგრძნობინებინა ალექსანდრესათვის, რომ იგი იყო დამოუკიდებელი მეფისაგან. ეს ეწყინა მეფეს და გადაწყვიტა დაესაჯა ურჩი ერისთავი და მორჩილებაში მოეყვანა. ქუთაისში ყოფნის დროს ალექსანდრე მეფემ იმერეთის ერისთავად დააყენა თავის ცოლის ძმა იმერეთის მეფის კონსტანტინეს შვილი დიმიტრი, რომელიც 1401 წლითგან ცხოვრობდა ქართლში.

იმერეთითგან დაბრუნებული ალექსანდრე შევიდა სამცხეში და შეება ივანე ჯაყელს კახტის-თავზე. ივანე ჯაყელი დამარცხდა და მორჩილება გამოუცხადა მეფეს (1414 წ.).

3. ალექსანდრე მეფის მცაღინეობა აოხრებული ქვეყნის აშენებისათვის.—ამნაირად ალექსანდრე მეფემ გაამაგრა საქართველოს შერყეული ერთიანობა და შეუღვა თემურის მიერ აოხრებულისა და დანგრეულის სოფლების, ქალაქების, ციხეების და ეკლესია-მონასტრების შენებას და განახლებას. რადგანაც ამნაირს მოღვაწეობას სჭიროდა ფული, ამიტომ გამართა ბჭობა დიდებულებთან იმის შესახებ, თუ როგორ მოეპოვნათ სახსარი. დიდებულებმა ერთხმად დაადგინეს, დაეწესებინათ დროებით ახალი გადასახადი ორმოც-ორმოცი თეთრი კომლზე და ამ შემოსავლით შესდგომოდნენ საქმეს. მართლაც ალექსანდრემ დიდის მხნეობით მიჰყო ხელი ქვეყნის შენებას და ოცდახუთის წლის

განმავლობაში ააშენა და განახლა ბევრი დანგრეული სოფელ-ქალაქი, ციხეები და ეკლესია-მონასტრები. ახალი გადასახადი მოსპობილ იქნა 1440 წ.

4. ალექსანდრეს პოლიტიკა: ბარათი მტრების მიმართ.— მხნე და მამაცი ალექსანდრე თავგამოდებით ებრძოდა გარეშე მტერს, როდესაც იგი ბედავდა საქართველოს საზღვრების გადმოლახვას, მაგრამ თუ დაინახავდა, რომ მტერი მეტად ძლიერი იყო და მასთან ბრძოლით ვერას გააწყობდა, ცდილობდა მშვიდობიანის მოლაპარაკებით ქვეყნის ინტერესის დაცვას და აკლებათ აოხრების თავითგან აცილებას. ასე მოიქცა ალექსანდრე, როდესაც თემურის ტახტზე მჯდომმა მისმა შვილმა შაჰ-როხმა გაზოილაშქრა აღირბეყანში და აპირებდა საქართველოში შემოსვლასაც. ამ ამბის შემტყობმა ალექსანდრემ გაუგზავნა შაჰ-როხს მოციქულად თავის შვილი დიმიტრი, გამოუცხადა მორჩილება და დაჰპირდა ხარჯის ძლევას (1435 წ.). შაჰ-როხი აღარ შემოსულა საქართველოში და ამნაირად ქვეყანა გადარჩა აოხრებას.

5. რანისა და შირვანის დაპყრობა.— ძირეულის საქართველოს ერთიანობის და მშვიდობიანობის დაცვასთან ალექსანდრე მეფე არ ივიწყებდა საქართველოს შეფეთა უფლებას დაპყრობილს უცხო ქვეყნებზე—რანზე და შირვანზე. ეს ქვეყნები საქართველოს ძლიერების დროს ყოველთვის საქართველოს მეფეებისგან იყვნენ ხოლმე დამოკიდებულნი. მხოლოდ როდესაც საქართველოს გარეშე მტერი დასწავდა, ისინიც გაიწვედნენ ხოლმე განზე და აღარ ემორჩილებოდნენ ქართველთა მეფეებს. ასე ქნეს ამ ქვეყნებმა თემურის შემოსევის შემდეგაც. ალექსანდრე მეფემ მოინდომა ეს ქვეყნები

ხელახლად დაემორჩილებინა. 1432 წ. შემოსეულის თურქების ლორითგან განდევნის შემდეგ ალექსანდრე შევიდა რანში და შირვანში და იქაური მფლობელები აიძულა მორჩილება გამოეცხადებინათ. რავდენისამე წლის შემდეგ, როდესაც შაჰ-როხი მოვიდა ადირბეიჯანს, ამ ქვეყნებმა ხელახლა უარი თქვეს ალექსანდრეს მორჩილებაზე. მეფემ არც ახლა დასთმო თავისი უფლება, შეესია ამ ქვეყნებს (1437 წ.) და აიძულა დამორჩილებოდნენ.

6. ჯიჰან-შაჰის შემოსევა და მის შედეგი.— ალექსანდრე მეფე მართალია შაჰ-როხს დაჰპირდა ხარჯის ძლევას, მაგრამ რავდენისამე წლის შემდეგ უარჰყო ეს ვალდებულება. ადირბეიჯანის მმართველმა ჯიჰან-შაჰმა, რომელსაც შაჰ-როხისგან მინდობილი ჰქონდა საქართველოსგან ხარჯის მიღება, მოსთხოვა ალექსანდრეს ხარჯი და, როდესაც უარი მიიღო, წამოვიდა ლაშქრით საქართველოსკენ. მეფე მოტყუვდა ანგარიშში და ვერ მოახერხა მტრის შეჩერება სამძღვარზედვე. ჯიჰან-შაჰმა აიღო ტფილისი. ალექსანდრემ შეუსრულა მტერს სათხოვარი და დაჰპირდა ხარჯის ძლევას საკვლავოდაც (1440 წ.).

7. ალექსანდრე მეფის ბერად შედგომა და ვახტანგის გამეფება.— ალექსანდრე მეფე მეტად ღვთის მოსაყვი კაცი იყო. ამიტომ ოცდა ცხრა წლის მეფობის შემდეგ ბერად ეკურთხა ათანასეს სახელით და თავისი ტახტი გადასცა უფროსს შვილს ვახტანგს (1442 წ.). ამავე დროს მან შუათანა შვილი დიმიტრი დანიშნა იმერეთის მმართველად, ხოლო უმცროსი გიორგი კახეთის მმართველად. უეჭველია, ალექსანდრე მეფეს აზრა-

დაც არ მოსვლია სამეფოს სამად გაყოფა. უმცროსი ძმები მხოლოდ თანაშემწეებად მიუჩინა უფროსს ძმას.

8. ვახტანგის უმცლესი ძეგ ღიმიტრის, მარგატი ბიძგის გამეფება.—ვახტანგ მეფემ იმეფა მხოლოდ სამს წელს და მოკვდა უშვილოდ 1445 წ. მის მაგიერ გამეფდა ძმა მისი ღიმიტრი. ღიმიტრემ უფრო ნაკლებს ხანს იმეფა და მოკვდა 1447 წ. მართალია, მას დარჩა შვილი კონსტანტინე, მაგრამ გამეფდა მესამე ძმა გიორგი, ცნობილი ისტორიაში გიორგი შერვედ.

9. ყვარყვარე ჯაყელის ბაღამთერება ბიძგის მიუმიწმ.—გიორგის გამეფების პირველსავე წელს მოხდა სამცხეში ისეთი ამბავი, რომელმაც გამოიწვია შინაური განხეთქილება. აღბულა ჯაყელს და მის ძმას ყვარყვარეს უსიამოვნება მოუვიდათ ერთმანერთში. საქმე ბრძოლამდე მივიდა. აღბულა ჯაყელმა მიმართა გიორგი მეფეს და სთხოვა დახმარება. გიორგი მეფე შევიდა სამცხეში ყვარყვარეს დასაწყნარებლად. ყვარყვარე მორჩილებით გამოცხადდა მეფესთან. მეფემ ისევ აღბულას მისცა ერისთავობა. ამ ამბის შემდეგ ყვარყვარე შეიქნა მეფის უკმაყოფილო. 1451 წ. მოკვდა აღბულა ჯაყელი და გიორგი მეფემ ერისთავად დააყენა ყვარყვარე. ყვარყვარე ახლა ცდილობდა დამოუკიდებლობა მიეღო როგორც. თავის მიზნის მისაღწევად ყვარყვარემ გამართა მოლაპარაკება სხვა ერისთავებთან, რომ გასდგომოდნენ მეფე გიორგის.

10 ბაგრატ მრისთავის ბაღამთერება და გამეფება იმერეთში.—ამ დროს იმერეთში მოკვდა ღიმიტრი ერისთავი და მეფემ დაადგინა მის ადგილს მისი შვილი ბაგრატო. აი ამ ბაგრატზე იქონია გავლენა ყვარყვარემ ისე, რომ ბაგრატო ცხადად გაუდგა მეფეს. გიორგი მე-

ფე ქართლის ჯარით გადავიდა იმერეთს და შეუთვალა ყვარყვარე ჯაყელს, დადიანს, გურიელს, შარვაშიძეს და გელოვანს, რომ ისინიც მისულიყვენ მასთან თავიანთ ჯარით ბაგრატის წინააღმდეგ. არც ყვარყვარე და არც სხვა დასახელებული ერისთავები არ მიეშველნენ მეფეს და ამას მოუხდა მარტოდ შეტაკება ბაგრატთან. ბძოლაში (ჩიხორთან) იძლია გიორგი მეფე და დაბრუნდა ქართლს, ხოლო გამარჯვებულმა ბაგრატმა თავი გამოაცხადა იმერეთის მეფედ (1462 წ.).

11. მემის უმსვლა სამცხეში ჰვარჰვარამს დასახვლად და თურქების შემოსევა ქართლში.—

ყვარყვარე ჯაყელის საქციელით გაჯავრებული მეფე გიორგი შეესია სამცხეს 1463 წ. მესხები მეფის ერთგულები იყვნენ და ამიტომ არ დაუჭირეს მხარი ყვარყვარეს. ჯაყელი გაიქცა ბაგრატთან იმერეთში. გიორგი მეფე შეუდგა სამცხის საქმეების მოწყობას. ამ დროს მოუვიდა ამბავი თურქების შემოსევის შესახებ სომხეთში. გიორგი მეფე მაშინვე წამოვიდა ქართლს და შეებრძოლა თურქებს. ბრძოლაში მეფე დამარცხდა, თურქებმა გააოხრეს ქართლი და დაბრუნდნენ უკან (1463 წ.).

12. რანისა და შირვანის ბაღმოკა.—საქართველოში შინაურის არეულობის და განდგომილების დამნახავი რანისა და შირვანის მფლობელები ცდილობდნენ გიორგი მეფის მორჩილებისაგან გათავისუფლებულიყვნენ. ერთის გზობით გიორგი მეფემ აიძულა ეს ქვეყნები მორჩილება გაეწიათ (1453 წ.), მაგრამ მეორეჯერ-კი ვერ მოახერხა მათი დამორჩილება და მას აქეთ სრულიად თავისუფალნი შეიქნენ ისინი (1463 წ.).

13. ჰვარჰვარამს დაბრუნება სამცხეში და დაბრუნება მისგან ბიორგი მემისა.—ამავე წელს ყვარ-

ყვარე ჯაყელი ბაგრატ მეფის შემწეობით დაბრუნდა სამცხეს. კახაბერ გურიელს ყვარყვარემ დაუთმო აქარა და ქანეთის ნაწილი იმ პირობით, რომ მიმხრობოდა გიორგი მეფის წინააღმდეგ. ჯაყელმა განდევნა სამცხეთიდან გიორგი მეფის ერთგული დიდებულები და ამნაირად დამოუკიდებელი შეიქნა.

1465 წ. გიორგი მეფე ხელახლად შევიდა სამცხეში, მაგრამ ყვარყვარემ გაიმარჯვა მეფეზედ და დაატყვევა.

14. **ბაგრატ მეფისა და კონსტანტინე დიმიტრი მეფის შვილის ცდა საქართველოს მეფის ტახტის დაჭმრისათვის.** — გიორგი მეფის დატყვევების შემდეგ დიმიტრი მეფის შვილმა კონსტანტინემ და იმერეთის მეფემ ბაგრატმა გამოაცხადეს თავის თავი საქართველოს მეფედ. კონსტანტინემ, მეფედ გამოცხადებისათანავე, მიმართა ისპანიის დედოფალს იზაბელას თურქების წინააღმდეგ შევლისათვის. თურქების მაგიერ იმას მოუხდა მალე ბრძოლა ქართველებთან, რადგან იმერეთის მეფე ბაგრატი გადმოვიდა ქართლს და დაიქარა როკორც ქართლი, ისე კახეთი, (1466 წ.). კონსტანტინეს შერჩა მხოლოდ მეფის სახელი და ქართლის მცირეოდენი ნაწილი ტფილისის ქალაქითურთ.

15. **გიორგი მეფის ბათავისუფლება ტყვეობიდან და ბრძოლა მისი ბაგრატსა და კონსტანტინესთან.** — ყვარყვარე ჯაყელი მოკვდა 1466 წლის დამდეგს და სამცხე დაიქირა მისმა ძემ ბაადურმა. ბაადურმა რომ დაინახა ბაგრატ მეფის გაძლიერება, იფიქრა ის ქართლისა და კახეთის დაჭერის შემდეგ სამცხესაც დაიპყრობსო, და ამიტომ არჩია გიორგი მეფის გათავისუფლება და მის მეფობა ქართლსა და კახეთში. გიორგი მეფე დაჰპირდა ბაადურს სრულის დამოუკიდებ-

ბლობის მინიკებას, თუ შეეწეოდა ქართლისა და კახეთის დაბრუნებაში. ბაადურ ჯაყელი გამოუძღვა გიორგი მეფეს თავის ჯარით და გადმოიყვანა სომხითში. აქ მეფესთან გამოცხადდენ ქართლისა და კახეთის მისი ერთგული დიდებულები. ეს რომ დაინახა ბაგრატიმა, ვეღარ დარჩა ქართლს და დაბრუნდა იმერეთს.

ბაგრატ მეფის იმერეთს გადასვლის შემდეგ გაიმართა შფოთი და ბრძოლა გიორგი მეფესა და კონსტანტინეს შორის. 1470 წ. ბაგრატ მეფე ხელახლად გადმოვიდა ქართლს და დაუწყო ბრძოლა გიორგისა და კონსტანტინესა. ბოლოს ბაგრატიმა აუთქვა გიორგის კახეთის დანებება იმ პირობით, რომ მხარი დაეჭირა მისთვის კონსტანტინეს წინააღმდეგ და ქართლზე ხელი აეღო. გიორგი დათანხმდა და გადავიდა კახეთს, ხოლო ქართლი გადასცა ბაგრატს. ამ მორიგების მიუხედავად კონსტანტინე მაგრად იყო ტფილისში, ეჭირა მთიულეთი და სომხეთი და ცდილობდა მთელის ქართლის დაქვრას.

16. უზუნ-ასან ყაენის შემოსევა და კონსტანტინე მეფისგან მთელის ქართლის დაჭერა. — საქართველოს დასუსტებით წაქეზებული სპარსეთის ყაენი უზუნ-ასანი შემოესია ქართლს და მიაღვა ტფილისს 1478 წ. კონსტანტინე მეფემ წინააღმდეგობა გაუწია შემოსეულს მტერს. ყაენმა გამართა მასთან მოლაპარაკება და დაჰპირდა მთელის საქართველოს მეფედ ცნობას და შეველას, თუ დაემორჩილებოდა. კონსტანტინემ თავის სუსტის ძალით ბრძოლას არჩია მორიგებოდა მძლავრს მტერს და მის შემწეობით დაემკვიდრებინა თავის სამეფო ტახტი. მეფე მივიდა უზუნ-ასანთან და გადასცა ტფილისი. ამის შემტყობმა ბაგრატ მეფემ მიანება თავი

ქართლის და გადავიდა რაქას. ყაენმა კი გაგზავნა ჯარი ბაგრატის მორჩილის ქართლის კუთხეების მოსარბევად. საბედნიეროდ, იმ ხანს ყაენი შეიქნა ავად და გაეშურა სპარსეთს, სადაც მალე გადაიცვალა.

უზუნ-ასანის სიკვდილის შემდეგ კონსტანტინე მეფეკ განდევნა ქართლითგან ყაენისგან დატოვებული სპარსეთის ჯარი, ხოლო როდესაც ამავე წელს გადაიცვალა იმერეთის მეფე ბაგრატი, იგი შეუდგა ქართლის დაქვრასაც. მცირე ხნის გამაელობაში განდევნა ქართლის ყველა ციხეებიტგან იმერეთის მეფის მეციხოვნეები და შეიქნა მთელის ქართლის მეფედ (1479 წ.).

17. **სამი სამეფო და ხუთი სამთავრო.** — აშნაირად ჩაისახა აზრი და განხორციელდა საქმით საქარველლას განაწილება სამს სამეფოდ — ქართლისა, კახეთისა და იმერეთისა. იმ დროს, როცა მეფეები ერთი-ერთმანერთს ებრძოდენ თავიანთ ტახტის დასამყარებლად და საზღვრების გასამაგრებლად, ერისთავები სამცხისა, გურიისა, ოდიშისა, აფხაზეთისა და სვანეთისა ცდილობდენ თავიანთ დამოუკიდებლობის დამყარებას. სამცხის ერისთავებმა, რომელთაც მიითვისეს ათაბაგის სახელწოდება, სრულიად გაითავისუფლეს თავი ქართლის მეფისგან, ხოლო დანარჩენები ებრძოდენ იმერეთის მეფეს და თანდათან იძენდენ დამოუკიდებლობას. ეს დამოუკიდებლობის მაძიებელი და დამცველი ერისთავები წოდებულ იქნენ მთავრებად. ამ რიგად საქართველო მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში განაწილდა სამს სამეფოდ და ხუთს სამთავროდ.

ს ა რ ჩ ე ვ ი .

I

ქართველები უძველეს დროში (2—8 გვ.).

ქართველების არე-მარე.—ქართველების მეზობლეი და მათთან ურთიერთობა.—ქართველებს ვინაობა.—ქართველთა შინაური წესწყობილება.—სარწმუნოება და ზნე-ჩვეულება.—ცხოვრების სახსრები.

II

საქართველო მეფობის შემოღებითგან ქრისტიანობის მიღებამდე (9—20 გვ.).

ქართველთა შვერთების საკიროება.—მაკედონელთა მფლობელობა.—მაკედონელთა მფლობელობისგან გათავისუფლება და მეფობის დაარსება.—ფარნაოზ მეფე.—ფარნაოზის შემდეგი მეფეები.—პოლიტიკური ცვლილებები ფარნაოზითგან მეფე ადერკამდე.—საქართველოს შინაური მდგომარეობა პირველს საუკუნეში ქრისტეს წინ.—მეფეები ადერკის შემდეგ მირიან მეფემდე.—ქართველთა სარწმუნოება ქრისტიანობის მიღებამდე.

III

ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში (20—27 გვ.).

წმ. ნინო.—წმ. ნინოს სასწაულები.—მირიან მეფის გაქრისტიანება.—ქართველების მონათვლა.—გაქრისტიანების პოლიტიკური შედეგი.

IV

მეფე ვახტანგ გორგასალი და მის შემდეგი დრო (27—34 გვ.).

ვახტანგის მეფობის პირველი წლები.—ლაშქრობა ხაზარებზე.—ლაშქრობა ბიზანტიის წინამდეგ.—სპარსეთის მფლობელობის უარყოფა და მისი შედეგი.—ვახტანგის მოღვაწეობა.—კობადის გამოლაშქრება და ვახტანგის სიკვდილი.—ვახტანგის შემდეგი მეფეები.—იმიერ-საქართველოს გადგომა და ლაზიკის დაარსება.—სპარსელების პოლიტიკა და მისი შედეგი.

II

V

არ აბთა მფლომბელომის დრო (34—41 გვ.)

გურამ ბაგრატიონის გამეფება.—გურამის გამეფებითგან არაბების შემოსევამდე.—არაბების მფლობელობის დამყარება.—პოლიტიკური სისუსტე.—სარწმუნოებრივ-კულტურული განვითარება.—ეროვნულის გრძობის გაღვივება.

VI

დავით კუროპალატი და მეფე ბაგრატ მეცამე (42—47 გვ.)

დავით კუროპალატი—აფხაზეთის უკანასკნელი მეფეები.—ბაგრატის გამეფება აფხაზეთში.—ბაგრატ მეფე და შამა მისი გურგენი.—გურგენის გომეფება და დავით კუროპალატის სიკვდილი.—კახეთის დაქვერ ბაგრატ მეფისაგან.—განჯის ამირას დამორჩილება.

VII

მეტენი გიორგი პირველი და ბაგრატ მეოთხე (48—60 გვ.)

კახეთის და განჯის გადგომა.—დავა და ბრძოლა ბიზანტიასთან. შათ შედეგი.—აზნაურთა გადგომა ბაგრატისაგან.—მარიამ დედოფლის წასვლი იშპერატორ რომანოზთან.—ლაშქრობა განჯაზე და ტფილისის ამირას შეპყრობა.—ტფილისის ადების ცდა.—კახეთის დაქვერის ცდა.—ლიპარიტ ორბელიანის პირველი გადგომა.—ტფილისის დაქვერა.—ლიპარიტის მეორე გადგომა.—ლიპარიტის დატყვევება თურქთაგან და გათავისუფლება. ბაგრატის წასვლა კონსტანტინოპოლს.—გიორგის გამოცხადება მეფედ ბაგრატის ნაცვლად.—ბაგრატის დაბრუნება და ლიპარიტის განდევნა.—თურქების შემოსევა.—განჯის ამირას შეპყრობა და ტფილისის ხელ-მეორედ დაქვერა.—საქართველოს კულტურული განვითარება გიორგი პირველის და ბაგრატ მეოთხის დროს.

VIII

მეტე გიორგი მეორე (60—65 გვ.)

დიდებულების ამბოხება.—მალქ-შაჰის შემოსევა.—ანაკოფიის ადგმა.—ყარსისა და კარნუ-ქალაქის დაქვერა.—იკონიის თურქების შემოსევა და ქართველების გაქირება.—გიორგი მეფის ტახტიდან ჩამოგდება და მის შვილის დავითის გამეფება.

III

IX

მეტე დავით აღმაშენებელი (65—73 გვ.).

დავით მეფის მეცადინეობა თურქების განდევნისათვის.—ზრუნვა შინაურის წესიერების დამყარებისათვის.—კახეთის შემოერთება.—წართმევა თურქთაგან საქართველოს ციხეებისა და გალაშქრება შირვანსა და ირაქსის ხეობაში.—სამუდამო ჯარის დაარსება ტყვეთაგან და ყივჩაყთაგან.—თურქების ცდა თავიანთ მფლობელობის დასაცვლად და დავითის გამარჯვება მათზე.—ტფილისის აღება. ანის შემოერთება.—დავით მეფის პარადი ხასიოთი და საქვეყნო მოღვაწეობა.

X

მეტე გიორგი მესამე (74—85 გვ.).

ცნობების უქონლობა დიმიტრის მეფობის შესახებ.—ანის დაქვერვა დედლონისაგან.—დამარცხება დოვინში. არზრუმის მფლობელის დატყვევება.—დიმიტრი მეფის ძვილების გადამტერება, დიმიტრი მეფის ჩამოგდება და დავითის გამეფება.—დავითის სიკვდილი და გიორგის გამეფება.—ანის დაქვერვა და ლაშქრობა აშორანში.—ოზი შაჰ-ერმანთან და მის მოკავშირეებთან.—ანის გამგებლების ცვლა.—დოვინის გამარჯვება.—ბრძოლა ელდიგუზ ათაბაგთან და მის მოკავშირეებთან.—ანის ქალაქის საკმეები.—ლაშქრობა შირვანში.—ორბელიანთა შეთქმულება გიორგი მეფის წინააღმდეგ.—საეკლესიო კრება.—თამარის დანიშვნა ტახტის მემკვიდრედ.—შინაურის მშვიდობიანობის დამყარება.

XI

თამარ მეფე (85—97 გვ.).

მეზობლების ასევა თამარის გამეფების გამო.—დიდებულთა არეულობა.—თამარის დაქორწინება გიორგი რუსზე.—გიორგი რუსის სიძვე და მისი განდევნა.—თამარის მეორედ დაქორწინება.—ამბოხება დავით სოსლანის წინააღმდეგ.—დავით სოსლანის პირველი ლაშქრობანი.—გიორგი რუსის შემოსევა კახეთს.—შამქორის ომი.—საქართველოს საზღვრების გაფართოება: —ბოლოსტიკის ომი.—ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება.—დავით სოსლანის სიკვდილი.—არდებილის სულთანის თავდასხმა ანზე და არდებილის აკლება ქართველთაგან.—ლაშქრობა სპარსეთში.—კვეყნის სიმდიდრე და კულტურული განვითარება.—თამარ მეფის პირადი ღირსებანი.

IV

XII

საქართველო თამარ მეფის შვილების დროს (98—110 გვ.).

გიორგი ლაშას პირადი თვისებანი.—განჯის გადგომა და დაწყნარება.—საქართველოს სიძლიერე.—თათრების გამოჩენა.—თათრების შემოსევა საქართველოში და მათი განდევნა.—გიორგი ლაშას სიკვდილი და რუსუდანის გამეფება.—ჯალალ-ედინი და პირველი ბრძოლა მასთან.—ჯალალ-ედინის წინადადება რუსუდანის შერთვის შესახებ.—ჯალალ-ედინი საქართველოში.—რუსუდანის შეცადინეობა თავის შვილის გამეფებისათვის.—ამიერ-საქართველოს დაქერა თათრებისაგან.—რუსუდანის მიმართა პაპისადმი შემწობისათვის და შვილის გაგზავნა თათრების ყაენთან მეფედ დასამტკიცებლად.

XIII

საქართველოს შინაური ცხოვრება მეთორმეტე საუკუნეში (110—123 გვ.).

საქართველოს ძლიერების ხანა და ამ დროს შინაურის ცხოვრების ცვლა.—სოციალი წეს-წყობილება.—სამოქალაქო და სამხედრო შართვა-გამგეობა.—სამღვდულოება და საეკლესიო წეს-წყობილება.—გონებრივი განვითარება.—შონასტრების ღვაწლი.—არაბების და სპარსების განათლების გავლენა.—ეკონომიური მდგომარეობა.

XIV

თათრების მტლობელობის დრო (123—136 გვ.).

საქართველოს განაწილება ნონთა შორის.—უმეფობის შედეგი.—დიდებულების ბჭობა კონტის-თავზე და მათი შეპყრობა თათართაგან.—კოტნე დალიანის საქცელი.—გიორგი ლაშას შვილის დავითის გათავისუფლება და გაგზავნა მისი ყარაყორუმს.—ორის მეფის დადგენა თათრთაგან.—დავით მეოთხის გადგომა თათართაგან.—დავით მეხუთის მდგომარეობა.—საქართველოს აღწერა თათართაგან ხარჯების და სალაშქრო ბეგრის შესაწერად.—დავით მეხუთის გადგომა თათართაგან და შერიგება მათთან.—დავით მეხუთის და სარგის ჯაყელის ურთიერთობა.—თეგუთარის იჯანყება ახალა ყაენის წინააღმდეგ და მისი დამარცხება.—ჯაკეთ მეხუთის სიკვდილი და უმეფობა ამიერ-საქართველოში.—კაზახერ ერისთავის მოქმედება.—დავით მეოთხის სიკვდილი.

თათრების მფლობელობის დრო (136—145 გვ.).

(შემდეგი და დასასრული).

დიმიტრი მეორის გამეფება.—სამეფოს მდგომარეობა.—დიმიტრი მეფის თავდადება.—ვახტანგის მეფობა.—დავით მეექვსის გამეფება და მისი ჯადგომა თათართაგან.—გიორგი მეხუთის გამეფება ყაენისგან.—დავით მეფის და მის ძმის ვახტანგის მტრობა.—ვახტანგის გამეფება.—ხარბანდა ყაენი და ქართველობა.—გიორგი მეექვსის გამეფება.—გიორგი მეხუთის ხელშეწყობა გამეფება.

თათართა მფლობელობის მოსპობა და საქართველოს აღორძინება (146—152 გვ.).

გიორგი მეხუთის მომზადება მეფობისათვის.—ოსების დაწყნარება.—თათართა მფლობელობის უარყოფა.—ურჩის დიდებულების დასჯა.—რანისა და შირვანის დაკერა.—იმიერ-საქართველო დავით მეოთხის შემდეგ.—იმიერ-საქართველოს შემოერთება იმიერ-საქართველოსთან.—გიორგი მეხუთის მოღვაწეობა შინაურის ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის.—მეზობლის მფლობელების ამხედრება საქართველოს წინააღმდეგ.—გიორგი მეხუთის სიკვდილი და მის შვილის დავითის მეფობა.

საქართველო და თემური (152—160 გვ.).

თათრები და თემური.—თემურის პირველი შემოსევა და ბაგრატ მეხუთის დატყვევება.—ბაგრატის ტყვეობითგან დახწვევა.—თემურის მეორე შემოსევა.—ბაგრატ მეხუთის სიკვდილი და გიორგი მეშვიდის გამეფება.—თემურის მესამე და მეოთხე შემოსევა.—გიორგი მეფის მოლაპარაკება თემურთან.—თემურის მეხუთე შემოსევა.—თემურის გალაშქრება რუსეთს და იქითგან დაბრუნებულის მეექვსე შემოსევა საქართველოში.—თემურის მეშვიდე შემოსევა და გიორგი მეფის მოლაპარაკება მასთან.—თემურის დაბრუნება სათათრეთს და მისი სიკვდილი.—ცდი იმიერ-საქართველოს გიყვანებისა.

საქართველოს დანაწილება (161—169 გვ.).

კონსტანტინეს მეფობა. ალექსანდრე პირველის გამეფება.—იმიერ-საქართველოს ერისთავების დაწყნარება და სამცხის ერისთავის დამორჩილება.—ალექსანდრე მეფის მეცადინეობა აოხრებულის ქვეყნის აშენებისთვის.—ალექსანდრეს პოლიტიკა გარეშე შტრეზის მიმართ.—რანისა და შირვანის დაქერა.—ჯიჰან-შაჰის შემოსევა და მის შედეგი.—ალექსანდრე მეფის ბერად შედგომა და ვახტანგის გამეფება.—ვახტანგის შემდეგ ჯერ დიმიტრის, მერე გიორგის გამეფება.—ყვარყვარე ჯაყელის გადამტერება გიორგი მეფეზე.—ბაგრატ ერისთავის გადგომა და გამეფება იმერეთში.—მეფის შესვლა სამცხეში ყვარყვარეს დასასჯელიდ და თურქების შემოსევა ქართლში.—რანისა და შირვანის გადგომა.—ყვარყვარეს დაბრუნება სამცხეში და დატყვევება მისგან გიორგი მეფისა.—ბაგრატ მეფისა და კონსტანტინე დიმიტრი მეფის შვილის ცდა საქართველოს მეფის ტახტის დაქერისათვის.—გიორგი მეფის გათავისუფლება ტყვეობიდან. ბრძოლა მისი ბაგრატსა და კონსტანტინესთან.—უზუნაასან ყაენის შემოსევა და კონსტანტინე მეფისგან მთელის ქართლის დაქერა.—სამი სამეფო და ხუთი სამთავრო.